

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО  
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ФІЛОСОФІЇ  
ЦЕНТР ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І КОМУНІКАЦІЙ

**З. В. Шевченко**

# СЛОВНИК ГЕНДЕРНИХ ТЕРМІНІВ

Черкаси  
2016

УДК 141.7: 316.423.6 – 055.2  
ББК 87.524.3: 60.542.2

*Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського  
національного університету імені Богдана Хмельницького  
(протокол № 6 від 28.04.2016 року)*

**Рецензенти:**

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії  
Черкаського державного технологічного університету *А. І. Бойко*

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії  
та релігієзнавства Черкаського національного університету  
імені Богдана Хмельницького *О. А. Пушонкова*

**Словник ґендерних термінів** / Укладач З. В. Шевченко. –  
Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. – 336 с.

Словник ґендерних термінів є довідниковим виданням, яке складається із базових термінів, що охоплюють ґендерну та феміністську проблематику. Словник був укладений на основі наукових доробок провідних вітчизняних і зарубіжних вчених.

Розрахований на викладачів, студентів й усіх, хто цікавиться проблемами ґендеру та фемінізму.

УДК 141.7: 316.423.6 – 055.2  
ББК 87.524.3: 60.542.2

© З. В. Шевченко, 2016

**Dictionaries are like watches:  
the worst is better than none,  
and the best cannot be expected  
to go quite true.**

**Samuel Johnson:  
Letter to Fransesco Sastres  
(August 21, 1784)**

# А

*Агнати* (від лат. agnatus – родич з боку батька) – у римському праві члени агнатської сім'ї, що були підлеглими, незалежно від їх кровної спорідненості, одному домовласнику.

Усі, хто перебували під його владою, були агнатами та вважалися родичами. Кровний зв'язок у ті часи ще не мав правового значення. Дівчина, яка виходила заміж і йшла жити до сім'ї свого чоловіка, переставала бути агнаткою (родичкою) своїх батьків, братів і сестер. Проте в родині свого чоловіка вона підпадала під владу домовласника нової сім'ї, ставала дочкою батька та матері свого чоловіка, сестрою братів і сестер чоловіка. Така спорідненість позбавляла молоду дівчину прав на спадщину після смерті своїх кровних батьків, оскільки вона вже не вважалася їх родичкою. Окрім того, вона втрачала всі інші права, що випливають зі споріднення.

Агнати були, звичайно, пов'язані між собою й кровним зв'язком, як, наприклад, батько і діти, але кривні родичі визначалися тільки за чоловічою лінією (їх ще називали родичами за чоловічою лінією). Але, окрім кровних родичів, до агнатів належали всі, хто був під владою глави сімейства (дружина, невістки, приймаки, всиновлені діти і т. д.). Проте юридичне значення мало лише підпорядкування владі домовласника.

Агнатська спорідненість визначалася тільки за батьківською лінією, оскільки йшлося про підпорядкування владі батька сімейства. Потомство дітей також ставало агнатами свого господаря. Спорідненість агнатів розрізнялася за лініями та ступенями. Агнати одного загального предка були родичами за бічною лінією, а ті, що народжувалися одне від одного послідовно – родичами за прямою лінією. Ступінь агнатської спорідненості визначалася числом народжень, що утворювали це споріднення (син – агнат першого ступеня, онук – другого ступеня). Ступінь споріднення за бічною лінією також визначалася кількістю народжень, що утворювали це споріднення: від одного родича до загального предка, і від нього – до іншого родича. Наприклад, рідні брати і сестри – агнати другого ступеня за бічною лінією, оскільки їх розділяє одне народження від загального предка; дядько та племінник – агнати третього ступеня за бічною лінією, тому що дядько і батько племінника – агнати другого ступеня, а племінник – це вже третє народження.

Після смерті домовласника його дорослі сини ставали носіями влади в своїх сім'ях, а на їхніх

дружин та дітей поширювалася їхня влада. Для того, щоб називатися домовласником, достатньо було бути вільним від батьківської влади римським громадянином. Домовласником він уважався навіть, якщо не мав сім'ї. «Домовласником (батьком сім'ї) вважається той, кому належала влада в родині, і правильно він так називається, хоча б у нього і не було сина», – писав Ульпіан. Домовласник був носієм сімейної влади не тільки наявної (реальної), але і потенційної [111].

*Агнація* – див. *агнати*.

*Агендер* – людина, яка заперечує власну приналежність до будь-якого *гендеру*. Для агендера є характерним нівелювати гендерні відмінності як такі.

*Адаптація сімейна* – див. *сімейна адаптація*.

*Академічний фемінізм* – див. *фемінізм академічний*.

*Амазонки* – у грецькій міфології жінки-воїниці, що являли собою окреме плем'я. За легендами, воно проживало біля найвіддаленіших берегів Евксинського Понта (Чорного моря). Їхньою столицею було місто Феміксіра.

Етимологія терміну «амазонки» достовірно невідома. За однією із версій, назва «амазонки» походить від іранського «ha-mazan» – жінка-воїн; за іншою – від «a masso» – недоторкана (для чоловіків). Іноді термін «амазонки» витлумачується як безгруді, оскільки народженим у них дівчатам випалювали праву половину грудей для кращого володіння луком.

З дитинства амазонок вчили володіти списом, мечем, метати дротики та бути майстерними найзницями. Проблему відтворення власного племені вони вирішували в такий спосіб: раз на рік зустрічалися з чоловіками сусіднього племені, а потім усіх народжених хлопчиків віддавали цим чоловікам або вбивали, а дівчаток залишали собі. Геракл виступив проти амазонок, щоб відняти чарівний пояс Іпполіти, їхньої цариці, дарований їй самим Аресом, богом війни (дев'ятий подвиг Геракла). У Троянській війні амазонки виступали на боці троянців.

Питання про те, чи були амазонки класичним *матріархальним* суспільством, залишається відкритим. Тим не менш, амазонки, як і савромати, являють собою цікаву культурну модель поведінки, яку можна виявити в деяких сучасних суспільствах (наприклад, Папуа і Нова Гвінея).

Сьогодні історики та археологи не мають єдиної думки щодо реальності існування амазонок, описаних Геродотом.

*Амбівалентний сексизм* – див. *сексизм*.

*Анархо-фемінізм (анарха-фемінізм або анархічний фемінізм)* – поєднує в собі ідеї *радикального фемінізму* та анархізму. Анархо-фемінізм розглядає *патріархат* як фундаментальний прояв існуючої державної системи, якій протистоять анархісти. Говорячи словами канадського теоретика анархо-комунізму Сьюзан Браун (Susan Brown): «Оскільки анархізм – політична філософія, що протиставляє себе всім владним відносинам, він по суті свій є феміністським».

Американські анархістки Пеггі Корнеггер (Peggy Kornegger) і Керол Маргарет Ерліч (Carol Margaret Ehrlich) у 70-ті роки ХХ ст. поєднали радикальний фемінізм із анархістськими ідеями. Тоді й виник сам термін «анархо-фемінізм». Корнеггер і Ерліч сформулювали основні пункти перетину анархізму та фемінізму: феміністки є природними анархістками, анархізм і фемінізм доповнюють один одного, анархізм дає фемінізму революційну концепцію і розуміння авторитету та ієрархії в суспільстві, фемінізм розширює анархізм за допомогою тематизування інших відносин гноблення і «жіночого компонента». Корнеггер і Ерліч підкреслювали, що тільки кропоткінський анархо-комунізм сумісний із феміністськими уявленнями.

У витoki анархо-фемінізму лягли роботи ранніх феміністських анархістів наприкінці ХІХ століття, таких як Люсі Парсонс (Lucy Parsons), Емма Голдман (Emma Goldman), Вольгаріна де Клер (Voltaire de Cleure), Дора Марсден (Dora Marsden). Анархо-феміністки, як і решта радикальних феміністок, виступають проти традиційних суспільних концепцій сімейних відносин, освіти та **гендерних ролей**. Найбільшій критиці піддається інститут шлюбу. Так, наприклад, Де Клер стверджувала, що **шлюб** пригнічує індивідуальний ріст жінки, а Голдман – що це, у першу чергу, економічна угода, за яку жінка платить своїм ім'ям, своєю самоповагою, власним життям.

Основні представники анархо-фемінізму: Пеггі Корнеггер (Peggy Kornegger), Керол Маргарет Ерліч (Carol Margaret Ehrlich), Емма Голдман (Emma



Goldman), Вольтаріна де Клер (Voltairine de Cleyre), Дора Марсден (Dora Marsden).

**Андрархія** – див. **патріархат**.

**Андрогінія** – поєднання в індивіді відносно рівним чином, як **маскулінних**, так і **фемінних** рис. Андрогінна особистість характеризується тим, що однаково успішно, на досить високому рівні, інтегрує в собі традиційні чоловічі та традиційні жіночі якості, характерні для її соціокультурного середовища.

У психології особистості андрогінія розглядається як особистісна характеристика, не пов'язана з порушеннями статевого розвитку, статевої та **гендерної ідентичності** або статево-рольової орієнтації. Розвинута андрогінія в людини, незалежно від її **статі**, передбачає багатий арсенал і гнучкість її гендерно-рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності та інші важливі якості. Наприклад, помічено, що обдарованим людям часто властива висока андрогінія. Крім того, вона може знімати обмеженість чоловічих і жіночих **гендерних ролей**, знижувати внутрішні конфлікти, пов'язані з неприйняттям своєї другої сутності. Андрогінна модель статевої і гендерної ролей має перевагу перед іншими моделями, хоча й вона не досконала. Зокрема, О. С. Кочарян доводить, що вона має вікові та клінічні обмеження, наприклад, не діє для хлопчиків і дівчаток до 15-16 років, а фактично формується в пізніші вікові періоди [29].

Концепція андрогінії була запропонована на початку 70-х рр. американським психологом Сандрою Бем (Sandra Bem).

**Андрократія** – див. *патріархат*.

**Андрон** – чоловіча половина будинку в Стародавній Греції. Андрон являв собою публічну, представницьку частину будинку, яка відрізнялася багатим оздобленням. В андроні чоловіки збиралися на різні свята, а також просто для розмов та обідів. В андроні обов'язково знаходилося ложе (кліне), на якому стародавні греки приймали їжу.

**Андрофобія** – це соціальна фобія, яка полягає у боязні представників чоловічої статі. Страждають в основному жінки, хоча відомі випадки діагностики хвороби й у чоловіків.

**Андроцентризм** (від грец. андро – людина, чоловік) – практика, свідомо або несвідомо, що розміщує чоловічу особу або чоловічу точку зору в центрі погляду на світ, його культуру та історію. У той час практика розміщення жіночої точки зору в центрі називається *гіноцентризмом*.

Термін «андроцентризм» широко використовується теоретиками гендерного підходу та феміністками для критики соціального світу культури, де характеристики чоловічого та жіночого є різноплановими, дихотомічно розведеними та ієрархічно структурованими. Андроцентризм являє собою не тільки картину світу, представлену крізь призму чоловічого досвіду, але й міцну статеву ієрархію, де все жіноче мислиться та представляється, як «чуже», «інше» або взагалі не береться до уваги.

Мова відіграє особливу роль у відтворенні андроцентризму, оскільки мовна картина світу фіксує і відтворює (називає) світ із чоловічої точки

зору. У рамках феміністської лінгвістики виділяють наступні ознаки андроцентризму: 1) отождошення понять людина і чоловік (у багатьох мовах вони позначаються одним словом); 2) мовна норма, ґендерно не є нейтральною, – ієрархічна і несе в собі оціночні категорії; більше того, чоловічі мовні форми, які використовуються як норми мови, сприяють маргіналізації та ігнорування жінок у мовній картині світу; 3) поділ мови на норми чоловічого та жіночого засновано на реальній соціальній *ґендерній асиметрії*; відображає її, а потім закріплює через мовне відтворення.

Феміністська лінгвістична критика розкриває культурно-мовні конструкти чоловічого домінування в соціальному та культурному житті. Дослідження Катаріни Маккінон (Catharine MacKinnon), що проаналізувала існуючі в сучасному суспільстві соціальні інститути та інституції, показали, що норми соціальної успішності й «нормальності», обумовлені чоловічими фізіологією та інтересами: «Чоловіча фізіологія визначає велику кількість видів спорту; ... їх соціально спроектовані біографії визначають вимоги до робочих місць і зразки успішного просування кар'єри; ... їх досвід і прагнення визначають поняття заслуг; їх бачення світу визначає мистецтво». Феміністки вказали, що всі існуючі соціальні технології – від практик допомоги породіллі та нормативної дози лікарських засобів до практик наукового раціонального пізнання – сконструйовані задля чоловічих потреб, виходячи з чоловічих поглядів та інтересів. Як приклад, варто навести відомий у США скандальний випадок із дослідженнями

серця, що отримав назву «Mr. Fit». Ідеться про дослідження й тестування кардіо-засобів, результати якого поширювалися на все населення країни, хоча під спостереженням знаходилися тільки чоловіки. Справа не в тому, що дослідники спеціально, із якимось умислом не стали тестувати засіб на жінках, а в тому, що їм це просто не прийшло в голову.

Про андроцентризм сучасної культури багато писали й пишуть у феміністських дослідженнях, де вказується, що відмінності між чоловіком і жінкою задані соціально, що соціальний світ організований таким чином, що все чоловіче розуміється як норма, а все жіноче – як патологія.

Феміністський проект у сучасному гуманітарному знанні пов'язаний із деконструкцією андроцентризму як культурної традиції, що підлягає викриттю та заміні, оскільки андроцентризм можна розглядати як специфічну конфігурацію владних відносин, яка не є ні неминучою, ні універсальною [86].

*Андроцентризм мови* – див. *фаллогоцентризм*.

*Андроцид* – див. *гендерцид*.

*Аніма та Анімус* (від лат. *anima* – душа, *animus* – дух) – терміни, що були введені в психоаналіз К. Г. Юнгом для позначення архетипних образів, пов'язаних, відповідно, із жіночою та чоловічою *статтю*.

За Юнгом, своє несвідоме доповнення чоловік сприймає насамперед через жіночий образ (Аніму), а жінка – через чоловічий (Анімуса). Ці образи

виступають посередниками між свідомою і несвідомою природою людини.

Аніма – це уособлення жіночого начала в чоловічій психіці; відповідає за емоційне і чуттєве життя чоловіка.

Анімус – архетип чоловіка у психіці жінки, який формується на основі досвіду спілкування з чоловіками та регулює інтелектуальну активність жінки, її кар'єру, впливає на мислення й абстрагування.

Оскільки Аніма та Анімус позначають архетипні образи, що містяться в суспільній свідомості, тому їх зв'язок із статтю знаходиться в соціальній площині, а не в біологічних особливостях статей.

***Антипорнографічний фемінізм*** – див. ***фемінізм антипорнографічний***.

***Антисексуалізм*** – термін, що служить для позначення руху проти всіх форм ***сексуальності*** та антагоністичних поглядів щодо сексуальності як такої.

Людей, що підтримують ідеї антисексуалізму називають антисексуалами, також широко використовуються терміни «антисекс» та «антисексуальність».

До періоду Нового часу антисексуалізм знаходив власне втілення у різноманітних релігійних формах, на сучасному етапі розвитку людських відносин він розглядається як світське явище, як акт доброї, свідомої волі, направлений не тільки на сексуальне самообмеження, але й на реформування всього суспільства.

Антисексуали – це люди, які свідомо вибрали життя без сексу й заявляють про свій намір

активно сприяти зниженню його ролі в житті людства. До такої життєвої позиції вони прийшли з власної волі, багато хто, незалежно один від одного, у результаті роздумів про природу сексу та його вплив, який він у цілому має на людину.

Серед антисексуалів є як люди, котрі ніколи не мали сексуальних відносин, так і ті, хто мав у минулому такий досвід; як ті, що вважають себе *асексуальними* від природи, так і ті, хто успішно позбувся проявів сексуальності в собі.

Антисексуали не просто не надають сексу цінності, але в принципі не допускають його у своєму житті. Антисексуали не страждають сексофобією: секс для них неприйнятний, але не є джерелом страху. Також для цих людей відмова від сексу не є наслідком релігійних обітниць, тобто целібату (що не означає, що антисексуали в принципі не можуть сповідувати будь-яку релігію) або моральних обмежень.

Основні аргументи антисексуалізму звучать так:

~\*~ сексуальність ускладнює стосунки (наприклад, коли люди починають проявляти ворожість один до одного тільки тому, що їх сексуально приваблює одна й та сама людина);

~\*~ сексуальні бажання змушують людей ставити на пріоритетну позицію примітивний інстинкт, а не розвиток особистості;

~\*~ сексуальність змушує людей забувати про обережність і здійснювати безглузді вчинки (усього один приклад: у всьому світі люди продовжують безладні та небезпечні статеві контакти з випадковими партнерами, незважаючи на те, що знають про небезпеку ЗПСШ);

☞ секс викликає залежність, подібну до наркотичної (уся різниця лише в тому, що наркотики в цьому випадку є ендогенними, тобто виробляють-ся самим організмом);

☞ сексуальність нав'язується суспільством як обов'язкова частина «повноцінного життя», що сприяє прийняттю людиною чужих для неї установок і цінностей;

☞ сексуальність занадто ускладнена у своїх функціях: різноманітність орієнтацій, примх, фетишів і особливо відхилень, визнаних деструктивними (як, наприклад, садизм, педофілія, небезпечний секс) – усе це змушує зробити висновок про неприйнятність сексуальності в людині;

☞ сексуальність провокує неадекватне (вороже) сприйняття тих людей, які не відповідають стандартам сексуальної привабливості;

☞ секс служить засобом придушення особистості та способом психологічних маніпуляцій, грою на слабкостях психіки статевого партнера;

☞ неконтрольоване розмноження призводить до перенаселення Землі, виснаження ресурсів і погіршення стану навколишнього середовища [113].

**Антифемінізм** – збірна назва всіх теорій, ідеологій, рухів, які перебувають в опозиції до **фемінізму**.

Одним з найяскравіших представників антифемінізму був професор Гарвардського коледжу, член Масачусетського медичного співтовариства Кларк Едвард (Clarke Edward), який виступав проти вищої освіти жінок. У своїй книзі «Стать в освіті чи справедливий шанс для дівчаток» (1873) професор стверджував, що освіта є дуже великим фізичним

навантаженням для жінок. На його думку, якщо жінки вступають до коледжу, їх кров починає доливати до мозку, мозок починає рости, внаслідок чого їх черево (матка) атрофується. Свою теорію професор підтверджував спостереженнями з життя, які зафіксовані в його книзі: наприклад, жінки з вищою освітою мають менше дітей, ніж жінки без вищої освіти [116].

*Арт-фемінізм* або *феміністське мистецтво (feminist art)* – мистецтво, яке свідомо представлено в світлі розвитку теорії *фемінізму*, бере свій початок в ранніх 1970-х.

У 1971 році північноамериканський історик мистецтва, професор і письменниця, одна з провідних фахівців у галузі вивчення історії феміністського мистецтва Лінда Нохлін (Linda Nochlin) опублікувала новаторське есе під назвою «Чому не було великих жінок-художниць?». У ньому вона простежила економічні та соціальні фактори, які заважали талановитим жінкам досягати такого ж статусу, що й їх колеги-чоловіки.

Мистецтвознавці Грізельда Поллок (Griselda Pollock) і Розсіка Паркер (Rozsika Parker), досліджуючи мову мистецтва, обтяжену гендерними термінами, такими як «класичний малюнок» і «шедевр», поставили під сумнів центральне місце оголеної жіночої натури в західній традиції, задаючись питанням, чому чоловік і жінка представлені настільки по-різному. У 1972 році в книзі «Мистецтво бачити» письменник і критик Джон Бергер (John Berger) прийшов до висновку: «Чоловіки діють, а жінки виглядають. Чоловіки дивляться на жінок.



Жінки дивляться на те, як на них дивляться. Це у більшості випадків визначає не лише ставлення чоловіків до жінок, але також і ставлення жінок до самих себе. Спостерігач всередині жінки – чоловік, а спостережуваний – жінка. Таким чином, вона перетворює себе на об'єкт, в об'єкт бачення – у видо-вище» [12, с. 55–56].

Арт-фемінізм слідував тією ж самою траєкто-рією, що і фемінізм. В «першу хвилю» фемінізму представники феміністського мистецтва насоло-джувалися поданням жіночого досвіду, починаю-чи від зображення жіночих статевих органів, за-кінчуючи, вишивкою, як зразком «жіночої робо-ти». В якості прикладу феміністського мистецтва «першої хвилі» може послужити відома інсталяція Джуді Чикаго (Judy Chicago) «Звана вечеря» (1974). Пізніше арт-феміністи відкинули такий підхід, сконцентрувавши свої дослідження на витоках **жіночності** та жіночої сутності. У більшості сво-їй вони прийшли до висновку, що жіночність – це маскарад, набір поз, прийнятих жінками, щоб від-повідати соціальним очікуванням жіночності.

Основні представники арт-фемінізму: Лінда Нохлін (Linda Nochlin), Грізельда Поллок (Griselda Pollock), Розсіка Паркер (Rozsika Parker), Джуді Чи-каго (Judy Chicago), Люсі Ліппард (Lucy Lippard), Нан Голдін (Nan Goldin), Ширін Нешат (Shirin Neshat), Барбара Крюгер (Barbara Kruger) та інші.

**Архетип** (від грец. archetypes – першообраз) – універсальна структура, що акумулює досвід ко-лективного несвідомого, об'єднаний навколо

важливих образів чи ідей, і через яку несвідоме впливає на поведінку та психіку людини [47].

Найвідоміші архетипічні образи, пов'язані з жіночою та чоловічою статтю – *Аніма та Анімус*.

*Атрофія гендерної ролі* – це втрата роллю її функціональних особливостей, скорочення сфер застосування в результаті обмеження рольової поведінки, тривалого перебування *гендерної ролі* в латентному вигляді тощо. Атрофія ролі виникає тоді, коли внаслідок соціальних причин виконання гендерних ролей унеможлиблюється [1]. Наприклад, атрофія гендерної ролі батька або чоловіка внаслідок тривалого ув'язнення.

*Асексуальність* – повна відсутність або дуже слабкий статевий потяг. Не слід плутати асексуальність з антисексуалізмом, із свідомим утриманням від статевого життя (наприклад, целібатом), із фізичною неможливістю мати статеві контакти, нездатністю або небажанням мати дітей.

Дебати щодо з'ясування сутності асексуальності не вщухають. Деякі дослідники вважають, що асексуальність підпадає під визначення сексуальних розладів, інші стверджують, що асексуальність не є патологією, не шкодить фізичному та психічному здоров'ю асексуала. Окрім того, існує думка, що асексуальність може розглядатися як ще один вид сексуальної орієнтації поряд із *гетеросексуальністю*, *гомосексуальністю* та *бісексуальністю* [115].

# Б

**Бігендери** (від англ. bi та gender – подвійна стать) – люди, гендерна самоідентифікація яких регулярно змінюється під впливом зовнішніх факторів. Бігендерний індивід (бігендер) може відчувати себе то чоловіком, то жінкою, незалежно від власної біологічної статі. Його статево-рольове самовідчуття (соціальна стать) змінюється залежно від настрою, особистості співрозмовника, навколишнього оточення тощо.

Бігендерність не слід плутати з роздвоєнням особистості, оскільки бігендер являє собою одну цілісну особистість, але виконує в суспільстві соціальну роль то чоловіка, то жінки.

Бігендерність, будучи окремим випадком **гендерної дисфорії**, не є показником сексуальної орієнтації. Бігендер може мати будь-яку з трьох типів **сексуальної орієнтації**, як і будь-який індивід.

**Біодетермінізм (біологічний детермінізм)** – принцип розгляду явищ, згідно з яким визначальними

для характеристик людини, у цьому випадку гендерних та статевих, вважаються біологічні природні фактори. Уперше біодетермінізм виник у середині XIX століття в контексті вчення Дарвіна про природний добір, спочатку для пояснення своєрідності поведінки живих систем, до яких згодом стали зараховувати і людину [17].

Біодетермінізм входить до ідеї детермінізму, як до вчення про зв'язок і взаємообумовленість явищ дійсності в залежності від законів природи. Але якщо раніше у зв'язку з успіхами природничих наук природа розглядалася в «механістичному» напрямку, то тепер значно більше уваги приділяється біології [17].

Біодетерміністи надають *статі* привілейованого значення. На їхню думку, саме біологічна стать не просто визначає людину як чоловіка або жінку, але й формує її гендерний образ. Тут слід зауважити, що не всі біодетерміністи визнають правомірним існування поняття «*гендер*» (символічної, соціальної статі) як самостійного конструкту, оскільки вважають його більш надуманим, ніж реально існуючим. Біодетерміністський підхід, ґрунтуючись на генетичній обумовленості чоловічого та жіночого, визнає соціальне тільки в якості зовнішнього подразнюючого чинника, що викликає перехід від одного генетичного виду поведінки до іншого.

На думку біодетерміністів, стать у людині – це не щось другорядне, що слідує відразу за поняттям людини. Стать – це і є сама людина, це перше, що конститує людину. Анатомія та фізіологія є лише наслідком статі. Анатомія та фізіологія змінюються під впливом віку та оточуючого середовища, стать не змінюється за жодних обставин. Звичайно, це

положення не відмінює внутрішню динаміку статі, а лише стверджує наявність незмінної статевої структури та статевої диференціації біологічного як непорушної основи існування та функціонування живого організму [51, с. 22].

Отже, основна ідея біодетермінізму в ґендерній теорії, як зазначає Л. В. Малес, полягає у, так званій, ідеї статі: по-перше, стать становить основу й структуру біологічного; по-друге, стать є динамічним потоком, що забезпечує людину вітальною силою біологічного характеру, якому вона надає первинне значення, як конституюючому змісту протягом усього періоду своєї життєдіяльності [65, с. 108–109].

Незважаючи на те, що чоловік і жінка належать до одного виду *Homo Sapiens*, що тільки підкреслює біологічну єдність людей у рамках живого світу, не дивлячись на невеликі відмінності між чоловічими та жіночими організмами, що містяться у їхній репродуктивній функції, біодетерміністи із впевненістю заявляють про те, що саме вона (репродуктивна функція) формує ту відмінність між чоловічим і жіночим, між *маскулінним* і *фемінним*, яку ми наразі маємо в суспільстві. Саме біологічна відмінність між чоловіками та жінками створює чоловічі та жіночі ґендерні образи, впливає на різноманітні сфери суспільного та приватного життя, а також на психологічні відносини між статями.

Біодетерміністи стверджують, що учать у процесі репродукції є первинним біологічним призначенням і чоловіка, і жінки. Це закріплено на анатомічному рівні та статевими ознаками. Однак, у суспільстві ми можемо спостерігати контроль людини над власним статевим життям (морально-

етичні, релігійні, культурні, юридичні норми) та її емансипацію від власної репродуктивної функції.

Біодетерміністи звертають увагу на відмінності антропометричних характеристик у чоловіків та жінок. Сюди належить і ріст людини, і маса тіла, і співвідношення різних тканин, м'язів та органів в організмі. Саме тому, на думку біодетерміністів, стабільно нижчими на 9-21 % є показники жінок у більшості видів спорту, проте гнучкість і грація – більш розвинені.

Проте тут можна заперечити тим, що спортивні рекорди щороку «б'ються». Те, що колись вважалося досягненням серед чоловіків, сьогодні стає нормою для жінок і навпаки. І поки межі, яка була б нездолана шляхом вправ і тренувань тіла, не досягнуто. Окрім того, вага тіла, ріст, розвиненість різних тканин людини в сучасному суспільстві дуже сильно залежать від успадкованих дитьми схильностей, захворювань, дієти, способу життя і не в останню чергу – моди. Враховуючи складність визначення біологічної норми цих характеристик, розглядати їх слід скоріше в рамках гендерної, а не статевої диференціації [65, с. 110 – 111].

Окрім того, Елісон Джагер показала, що зміна суспільних звичаїв призводить і до зміни в організмі людини. У такий спосіб вона звернула увагу на те, що жінки стають фізично сильнішими, оскільки фізична жіноча сила стала соціально прийнятною. Крім того, змінюючи суспільні звичаї, можна впливати не тільки на зовнішній вигляд людини, а й на її внутрішню біологію з включенням змін у її генетичний код. Так, культурна перевага, надана тендітним жінкам у певних суспільствах, мабуть, призвела до переважного вибору саме таких жінок

для репродуктивних цілей. Дослідниця заявила, що взаємні причинні зв'язки між біологією й суспільними звичаями зробили теоретично проблематичною ідею чіткої межі між природою та культурою [77, с. 349].

Біодетерміністи, наголошуючи на визначальній та головній ролі в людині репродуктивної функції, спираються на дві протилежні статі – жіночу та чоловічу. Однак визначення статі, яке розробляється Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВОЗ), не містить вказівки на репродуктивні процеси та допускає наявність змішаних, перехідних від жіночого до чоловічого форм. Ці перехідні форми конструюються порізному. Відома американська феміністка, професор біології А. Фаусто-Стерлінг говорить про п'ять статей, пов'язаних із певними анатомічними властивостями: 1) носії жіночих геніталій – жінки; 2) носії чоловічих геніталій – чоловіки; 3) носії змішаних геніталій – *гермафродити* (герми); 4) носії переважно жіночих, але з чоловічими елементами геніталій – фемінні псевдо гермафродити (ферми); 5) носії переважно чоловічих, але з жіночими елементами геніталій – маскулінні псевдо гермафродити (мерми) [65, с. 114 – 115].

Можливості контрацепції і визнання репродуктивних прав жінок, більша відкритість суспільства до різних *сексуальних орієнтацій*, можливості хірургічної зміни статі, зрештою, виникнення техніки штучного дітонародження – майже повністю знімають біологічні бар'єри, що тяжіють над людиною, роблячи її стать виокремленою.

Найбільш відомим у вітчизняній науці прикладом біодетермінізму є *еволюційна теорія статі В. А. Геодакяна*.

Біодетермінізм часто виступає об'єктом феміністської критики, оскільки він мислить природні фактори як незмінні. Однак і самі феміністки не одноразово зверталися до біології з метою аргументувати власні погляди. У цьому контексті доцільно буде пригадати «**фемінізм особливих прав**», що згодом перетворився на «**фемінізм державного забезпечення**», **радикальний фемінізм**, окремі теорії жіночої **сексуальності** та ін. – усі вони, у тій чи іншій мірі, апелюють до біологічного есенціалізму, тобто до особливої жіночої природи, яка відмінна від чоловічої, із її власними специфічними жіночими цінностями.

**Біологічна стать** – див. *стать*.

**Бісексуальність** – потяг індивіда до сексуальних контактів з представниками обох **статей**. Бісексуальна поведінка та механізми, що її формують, неоднозначні: у вітчизняній сексології розрізняють минулі форми бісексуальності або псевдо бісексуальність (наприклад, бісексуальність пубертатного періоду або псевдобісексуальність в умовах вимушеної статевої ізоляції) і справжню бісексуальність – як паралельну форму **гомо-** та **гетеросексуальній** поведінці.

**Блумеризм** – невдала спроба феміністок у середині XIX століття реформувати традиційний жіночий одяг, замінивши важкі жіночі сукні блумерами (bloomer), блумерсами (bloomers) або блумерським костюмом (Bloomer costume), який представляв собою коротку і доволі широку спідницю з панталонами (Див. мал. 1, стор. 265). Термін «блумеризм» з'явився на честь і завдяки американській суфражистці Амелії Дженкс Блумер (Amelia Jenks Bloomer).



Амелія Блумер народилася в 1818 році в бідній сім'ї. дитинство її пройшло в Кортленд Каунті, Нью-Йорк. У віці 22-х років Амелія вийшла заміж за адвоката Декстера Блумера (Dexter Bloomer), саме він і підштовхнув її до думки писати статті для газети. Свою авторську діяльність Амелія почала в нью-йоркській газеті «Сенека-Фолс Каунті Кур'єр» («Seneca Falls County Courier»).

У 1848 році Амелія стала учасницею З'їзду за права жінок у Сенека-Фоллз (Woman's Rights Convention at Seneca Falls). У 1849 році вона вже почала публікувати свої погляди у власному виданні – «Лілія» («The Lily»), що виходило раз на два тижні. Газета, основним зверненням до читачів якої був заклик до стриманості, з часом стала охоплювати все більш широке коло соціальних тем – від тверезості й утримання до прав жінок. Популярність видання несподівано стала йти вгору, і незабаром його тираж перевищив 4000 примірників. У своїй газеті Амелія публікувала і статті, присвячені жіночій моді. Блумер пропагувала Нову Гармонію 1820-х, і захищала одяг, який носили жінки-соціалістки.

У 1853 році Амелія Блумер, ставши на той час відомим і полум'яним борцем за виборчі права для жінок, буквально шокувала публіку, яка зібралася послухати її чергову промову. І шокувала вона її не власне промовою – справа в тому, що правозахисниця з'явилася перед аудиторією в зовсім непристойному для того часу одязі – у панталонах і спідниці до колін.

Сама Амелія знала, що робить – у її розумінні справжня боротьба за права жінок полягала

не тільки і не єдино в реалізації права обирати президента країни, але й у праві носити зручний одяг. Вона твердо стояла на тому, що кожна жінка має право носити те вбрання, яке їй подобається і є зручним, не питаючи дозволу чоловіків. Чоловіків Амелія називала диктаторами, що зарвалися та забрали в суспільстві всю владу і при цьому ще диктують норми моралі.

Таким чином саме на честь Амелії Блумер в англійській мові з'явилися слова «блумерс», «блумер» та «блумерський костюм» – коротка і досить широка спідниця в поєднанні з панталонами, прихопленими на щиколотці гумкою або шнурком. На рубежі століть це стало жіночим велосипедним костюмом [104].

Після першого шоку громадськість негайно відреагувала на нечуваний на ті часи одяг глузуванням. Над новим убранням – блумерсами – попросту знущалися. Знайшлися, утім, і ті, хто підтримав Амелію. Слід сказати, що сам блумерський костюм вигадала не Амелія, а жінки комуни Онеїда, серед яких була активістка Елізабет Сміт Міллер (Elizabeth Smith Miller, вона ж – Libby Miller). Саме вона показала Амелії це вбрання і сама з ентузіазмом носила цей одяг кілька років, всіляко сприяючи його популяризації. Іншими відомими жінками, які першими одягли блумерси, були феміністки Сьюзен Ентоні (Susan Anthony) та Елізабет Кеді Стентон (Elizabeth Cady Stanton) [104].

Відомо, однак, що реформи впроваджувалися в життя дуже повільно та важко, і в кінцевому підсумку спробу Амелії «перевернути» жіночу моду можна назвати невдалою – навіть найактивніші феміністки з часом повернулися до звичної для них форми одягу [104].

Блумери називали одночасно непристойним і мужеподібним вбранням. При цьому непристойність цього одягу, на думку громадськості, сприяла розлученням і вільному коханню. А завдяки мужності й асоціаціям із сигарою штани отримали назву «pantalon a la masculine».

Феміністська реформа одягу руйнувала традиції, суспільні підвалини. На думку чоловіків-феміністів, вона зайшла занадто далеко, і вони намагалися відгородити від неї феміністок, обвинувачених у тому, що вони виставляють загальну справу на посміховисько. У Нью-Йорку жінок у *freedom dress* (одязі свободи) оточив натовп, який насміхався, корчив гримаси й викрикував образи – навіть довелося втрутитися поліції [8].

Пік уваги преси до блумерів припав на 1851 рік, коли ця тема затьмарила вимоги, що стосуються найму на роботу й права голосувати. У 1853 році під натиском батька та друзів Елізабет Кеді Стентон відмовилася від носіння штанів: занадто помітні, вони піддавали небезпеці справу захисту прав жінок. Якийсь час вона носила коротке плаття, за що її дорікали тим, що вона демонструє свої ноги. Люсі Стоун (Lucy Stone), інша відома американська суфражистка й аболіціоністка, теж здалась. Сама Амелія Блумер носила свій костюм шість років і теж повернулася до сукні до кінця 1850-х. За словами Сьюзен Ентоні, яка назвала цей експеримент із реформування дрес-коду «ментальним розп'яттям», на цих жінок дивилися, але їх ніхто не чув [8].

# В

***Везувіанки*** – група радикальних феміністок, що існувала у Франції в середині XIX століття. Пояснюючи назву своєї групи, її представниці заявляли, що боротьба за власні права кипить у них, подібно лаві Везувія. «Слово «везувіанка», – говорить одна з членів групи, – означає, що в глибині душі кожної з товаришок палає цілий вулкан революційного вогню та пристрасті» [21, с. 309]. У невеликій брошурі від 19 квітня 1848 року під назвою «Везувіанки» говориться: «Вона (тобто назва «везувіанки») прекрасно визначає нашу позицію та краще всякої іншої виражає нашу думку; але тільки лава, яка так довго стримувалася, повинна, нарешті, розлитися навколо нас, не загрожуючи пожежею, а обіцяє відродження... Настав, нарешті, день нашого відродження» [21, с. 308].

З поваленням короля Франції Луї-Філіппа в 1848 році новостворена Республіка зняла заборону преси та зборів. Це сприяло

утворенню нових феміністських видань, організацій і груп. Везувіанки були в числі останніх. Більшість везувіанок – це незаміжні молоді жінки у віці від 15 до 30 років, бідні і знедолені робітниці. Уважається, що везувіанки були найрадикальнішими представницями **фемінізму**, оскільки виступали за несення жінками служби в армії, за носіння чоловічих костюмів (кюлотів) і повну правову рівність між чоловіком і жінкою, включаючи розподіл домашніх обов'язків.

Важливо відзначити, що реальність існування везувіанок сьогодні залишається під питанням, оскільки їх діяльність дуже бідно і сумнівно документована. Деякі дослідники схиляються до того, що сам факт появи та діяльності везувіанок був усього лише розіграшем, жартом, що висміював спроби жіночої **емансипації**.

За однією з версій, везувіанки були бурлеском, створеним французькою поліцією. Саме поліція склала конституцію везувіанок і забезпечила цю феміністську групу членами в особі повій. Цей жарт на стільки вдався, що, за словами шотландського історика Джеймса Макміллана (James McMillan), до недавнього часу конституція везувіанок і все, що з ними пов'язано, сприймалося за чисту монету [127, с. 93].

За іншою версією, розкритою французьким істориком Крістін Бар (Christine Bard) у книзі «Політична історія брюк», усе почалося в перших числах березня 1848 року з плаката, що з'явився на паризьких вулицях. У ньому містився заклик до незаміжніх патріоток і республіканок вступати в полк,

який носитиме ім'я «везувіанок». Жартівником, що підписав плакат, виявився Даніель Борм, який стверджував, що він домігся від уряду створити жіночий легіон. Швидше за все, молодий хімік хотів таким чином змусити всіх говорити про свій винахід – зброю, яка випускає 300 снарядів за хвилину, завдяки якій, за його словами, «2000 громадянок можуть перемогти 50 000 неприятелів чоловіків». Можливо, що потім за допомогою своїх знайомих жінок саме він організував невелику маніфестацію везувіанок, які пройшли від Вандомської площі до міської рагуші. «Голос жінок» («Voix des femmes») від 28 березня дав коротку замітку про цю подію, але прямих свідчень у газети про неї немає [8].

У квітні 1848 року публікація брошури «Везувіанки, або Політична конституція жінок. Авторства одного суспільства французьких жінок» («Les Vésuviennes ou la Constitution politique des femmes. Par une société de femmes françaises») була прийнята за чисту монету. Але фактів, що вказують на несправжність цього тексту, досить багато, до того ж у ньому, як і в більшості текстів про везувіанок, зустрічаються численні гостроти з репертуару гумористів [8].

Серед найбільш цікавих фактів про везувіанок можна виділити наступні:

~\*~ призов жінок до армії стосується незаміжніх дівчат у віці від 15 до 20 років строком на 5 років;

~\*~ обов'язковий вступ у *шлюб* у віці 21 року для дівчат і 26 років для юнаків, для порушників – вічна військова служба;

~\*~ зобов'язання розділяти роботу по дому під загрозою судового покарання [8];

☞ вимога розлучення. Як зазначає Марк де Вільє (Marc de Villiers) у своїй книзі «Жіночі клуби та легіони амазонок»: «Значне число молодих дівчин, або, точніше, старих дів, виказали себе затягнутими прихильниками розлучення. Встановлення цього інституту повинно було, за їхніми розрахунками, перетворити таку масу громадян знову на холостяків, і вони сподівалися з цієї маси підчепити собі, нарешті, чоловічка» [21, с. 313–314]. Крім того, за словами Вільє, везувіанки виступали за обов'язкові повторні шлюби розлучених чоловіків і вдівців молодше 45-ти років. «Щоб примусити холостяків вступати в повторний шлюб, – зазначає автор, – вони пропонували тримати їх у казармах поки вони не зважаться, нарешті, ошчасливити якусь жінку. Тільки особлива провірочна комісія могла звільняти від шлюбних уз калік та ідіотів» [21, с. 314];

☞ надання громадянства іноземці, яка візьме опікунство над старим французом [8];

☞ реформа жіночого одягу в ім'я права «вільного пересування» – «Жінки повинні непомітно працювати над тим, щоб стерти різницю, яка існує між чоловічим костюмом і жіночим, не переходячи при цьому меж сором'язливості та не даючи приводів до насмішок, і разом з тим не зраджуючи витонченості та гарному смаку. До того ж, це буде така зміна, на яку чоловіки, якщо взяти до уваги їх одяння факельників, не матимуть приводу скаржитися» [21, с. 305].

**Весталка** – жриця храму Вести (богині домашнього вогнища й жертвовного вогню). Обиралися весталки з дівчаток 6 – 10 років зі знатних родин.

У їхні обов'язки входило підтримувати вічний вогонь і служити в храмі. Весталки давали обітницю зберегти невинність, за порушення якої їх могли живими зарити в землю. Служба весталок тривала 30 років, після чого вони ставали вільними й отримували право на заміжжя. Утім, останнє траплялося вкрай рідко, тому що існувало повір'я, що шлюб із весталкою не призведе до добра, окрім того, виходячи заміж, колишня весталка втрачала свій унікальний для римської жінки соціальний і майновий статус і ставала звичайною **матроною**, повністю залежною від чоловіка, що, зрозуміло, було їй не вигідно.

Весталка користувалася в римському суспільстві надзвичайними почесностями: вона вільно розпоряджалася своєю власністю, свідчила в суді без присяги, на вулиці її супроводжував ліктор (публічний служитель вищих начальників, що йшов звичайно попереду їх, розганяючи натовп). Особистість весталки була недоторканною (той, хто ображав весталку, засуджувався на смерть); якщо назустріч весталці вели на страту злочинця, йому дарували життя. Інститут весталок існував протягом 11-ти сторіч у Римі до IV ст. н.е. [58, с.51–52].

**Віра** – грошова пеня за вбивство згідно Руської Правди, яка стягувалась на користь князя. Віра була троякою: подвійна віра у 80 гривень сплачувалась за вбивство княжого мужа або члена старшої княжої дружини; проста віра у 40 гривень стягувалась за вбивство простого вільного чоловіка; половинна віра або **полувір'я** у 20 гривень – за вбивство жінки та тяжкі каліцтва чоловіка (за відсікання руки, ноги, носа, порчу ока тощо).



**Ворожий сексизм** – див. **сексизм**.

**Вуменіст / вуменістка** – Еліс Уолкер (Alice Walker), американська поетеса, одна з лідерів «**чорного фемінізму**», у книзі «У пошуках садів наших матерів» ввела термін «вуменіст / вуменістка» (Womanist) за аналогією з «фемініст / феміністка». Вона запропонувала використовувати його для позначення кольорових представниць фемінізму, чий дослідження, на її думку, відзначаються етноспецифічним порушенням проблеми та пошуком рішення. Вона стверджувала, що гендерна модель «вуменізм» є егалітарнішою, оскільки більшою мірою враховує духовні, емоційні й тілесні потреби як жінок, так і чоловіків [93, с. 408].

У центрі вуменізму (Womanism) знаходиться саме темношкіра жінка. Адже, на думку теоретиків вуменізму, досягнення свободи чорних жінок, означатиме звільнення всіх жінок світу, оскільки свобода чорних жінок потребує руйнування всіх систем гноблення.

**Вуменістська теологія** – афро-американська версія християнства, яка зародилася в США у 80-ті роки ХХ століття. На думку чорних жінок Америки, феміністська критика релігій заснована білими, європоорієнтованими філософами, спиралася насамперед на «білий досвід» жіночої й релігійної повсякденності, який істотно відрізняється від гендерного, расового, релігійного та культурного досвіду чорних американок.

Теологи-вуменісти писали про те, що тільки сама чорна жінка може розказати, яку роль відіграє взаємозв'язок **гендеру**-раси-релігії в систе-

мі чорного й білого *патріархату*, тому не можна використовувати лексеми «чорний» і «чорнота» («blackness») лише як метафори в дискурсі білих теоретиків. Відома американська феміністка белл хукс (bell hooks) писала про те, що «білий релігійний досвід» не відбиває повноти досвіду всіх жінок і потребує доповнення духовністю чорного етносу.

Вуменістки бачили цінність своїх досліджень передусім у їхньому зв'язку з фольклорними витоками й відродженням народних віроповідальних практик, що досить довго були репресованими білими колонізаторами. Африканський тип світогляду не знає бінаризації: поважаючи християнські святині й беручи участь у службах, афроамериканці вважають за необхідне виконувати ритуали, призначені власним, етнічним божествам. Ці практики не конфліктують у буденному житті афроамериканця, а утворюють гармонійний симбіоз. Чорні жінки-теологи наполягають на тому, що чорні жінки сприймають Ісуса інакше, ніж білі: вони бачать його як співчутливого до жінок, як символ звільнення від расової нерівності. Чорні жінки ідентифікують себе з Ісусом (а не з Богородицею), тому що, на їхню думку, Ісус – чорний, і саме до нього вони спрямовують свої молитви, оскільки він один зосереджує в собі всі фігури Трійці [93, с. 409–410].

Основні представники вуменістської теології: Одрі Лорд (Audre Lorde), Еліс Уолкер (Alice Walker), Тоні Кейд Бамбара (Toni Cade Bambara), Патриція Хілл Коллінз (Patricia Hill Collins), Жаклін Грант (Jacquelyn Grant), Стейсі Флойд-Томас (Stacey Floyd-Thomas) та ін.

# Г

*Гарем* (від араб. харам – заборонене, відокремлене) – 1. Жіноча половина мусульманського будинку. 2. Одночасні дружини мусульманина (*полігінія*).

*Гермафродити* – люди, які володіють репродуктивними органами обох *статей*.

*Гетера* (від. грец. hetaira – подруга, супутниця, коханка) – освічена незаміжня жінка у Стародавній Греції, яка вела вільний незалежний спосіб життя. Терміном «гетера» також позначалися і повії, проте від сучасного розуміння гетер відрізняла освіченість. Вони не стільки надавали сексуальні послуги (до того ж, здебільшого за власним вибором), скільки розважали бесідою, піснею чи танцем та приваблювали аристократичними манерами.

Імена відомих гетер збереглися і до нашого часу, серед них історички згадують Археанасу – подругу Платона, Герпіліс – коханку Арис-

тотеля і мати його сина, Лагіску – коханку ритора Ісократата та оратора Демосфена, Лаїс Коринфську – кохану філософа Арістіппа та багато ін.

**Гетеризм** (від грец. hetaira – гетера) – термін був уведений швейцарським ученим, етнографом Іоганном Якобом Баховеном (Johann Jakob Bachofen) у його роботі «Теорія материнського права» для позначення нічим необмежених статевих відносин (у сучасній науці вживається термін «*проміскуїтет*»).

Гетеризм, за Баховеном, виключав будь-яку можливість достовірно встановити батька дитини, і тому походження можна було визначати лише за жіночою лінією. Унаслідок цього жінки як матері, як єдині достовірно відомі батьки молодого покоління, користувалися високим ступенем поваги й пошани, що доходила до повного панування жінок – гінекократії (термін теж уведений Баховеном, у науці не вживається, синонім *матріархату*).

Сучасними вченими термін «гетеризм» вживається для позначення пережитків *групового шлюбу*, що колись існували або існують дотепер, у деяких народів:

~\*~ *спокутний гетеризм* – право певних осіб на жінку перед її вступом у шлюб («право першої ночі»);

~\*~ *гостинний гетеризм* (гостьовий гетеризм, гостьова або гостинна проституція) – право гостя на дружину або дорослу дочку господаря. Цей звичай зафіксований у всьому світі, включаючи середньовічну Європу [32, с. 378].

**Гетеросексизм** – різновид *сексизму*, що ігнорує інші типи досвіду, крім *гетеросексуальності* та

гетеросексуального життєвого стилю. Гетеросексизм може виявляти себе в упередженому ставленні та дискримінаційних практиках щодо людей із **нетрадиційною сексуальною орієнтацією**.

В основі гетеросексизму лежить переконання, що гетеросексуальність є єдиною природною, моральною та соціально прийнятною формою **сексуальності людини**. Важливо відмітити, що не всі гетеросексуали поділяють таку систему поглядів, тому гетеросексуальність сама по собі не передбачає гетеросексизм.

**Гетеросексуальність** (від грец. *éteros* – інший і лат. *sexus* – стать) – 1. Орієнтація в своїй сексуальній активності або своїх почуттях на людей протилежної **статі** [26, с. 671].

2. У соціології – привілейований і домінуючий вираз **сексуальності**, часто розцінюється як «природна» форма людського сексуального бажання. У Західній культурі гетеросексуальність нормалізована за допомогою інституційних дій, включаючи право й соціальну політику. Але останнім часом гетеросексуальність як норма піддається проблематизації.

3. У феміністській соціології – розцінюється перш за все як політичний інститут, що служить підпорядкуванню жінок чоловікам. Адрієнна Річ (1980) використовувала термін «**примусова гетеросексуальність**» для позначення соціальної практики й розпоряджень, які гарантують відтворення гетеросексуальності в якості привілейованої форми сексуальної орієнтації. Гетеросексуальність сконструйована культурою і спрямована на підтримання **ген-**

*дерної асиметрії*, підлегле становище жінки має на меті «нормувати» її сексуальність для регулювання репродукції в суспільстві [87, с. 144].

*Гетеросексуальність примусова (Compulsory Heterosexuality)* – термін був запроваджений у літературний і науковий обіг американською поетесою, публіцистом, представницею *другої хвилі фемінізму* Адрієнною Річ у її есе «Примусова гетеросексуальність і лесбійська екзистенція» (1980). Термін примусової гетеросексуальності вживається для позначення широкої соціальної практики, що пропагує та нав'язує жінці *гетеросексуальність* як єдину нормальну, привілейовану форму *сексуальної орієнтації*. Як зазначає А.Річ, жінки є емоційною та сексуальною власністю чоловіків, їх рівноправність і автономія є загрозою для родини, релігії та держави. Суспільні інститути, що традиційно здійснюють контроль над жінками – патріархальне материнство, система економічної експлуатації, нуклеарна родина, примусова гетеросексуальність – отримують законодавчу підтримку, релігійне підкріплення, нормалізацію у ЗМІ та охорону з боку цензури [129, 11].

Аксіома про те, що «більшість жінок є гетеросексуальними від природи», є теоретичною та політичною стіною, яка блокує *фемінізм*. Можливість підтримувати цю аксіому почасти існує з тієї причини, що лесбійська екзистенція була стерта з аналів історії та включена до числа хвороб, почасти з тієї причини, що визнати той факт, що для жінок гетеросексуальність може виявитись аж ніяк не

«природною схильністю», а тим, до чого їх змусили, що організували, влаштували, розповсюдили та підтримують за допомогою сили, є величезним кроком, який доведеться зробити тим, хто вважає себе вільно та «вроджено» гетеросексуальними. Однак, нездатність аналізувати гетеросексуальність як соціальний інститут – це те саме, що й нездатність визнати, що економічна система, яка називається капіталізмом, або система каст, яка називається расизмом, підтримується за рахунок деяких сил, до числа яких входять як і фізичне насильство, так і контроль над свідомістю [129, 26-27].

**Гетероцентризм** – це система світосприйняття, за якої індивід автоматично припускає, що всі люди, які його оточують є гетеросексуальними. Статистично таке припущення у більшості випадків буде коректним, але в деяких – хибним.

Гетероцентризм обумовлює відповідні моделі знайомства та спілкування. Наприклад, коли чоловік говорить, що йде на побачення, його питають щось на зразок: «Як її ім'я?» або «Чи гарна вона?», тим самим неявно передбачаючи, що йдеться про гетеросексуальні стосунки. Гетероцентричний характер учинків обумовлюється звичай на підсвідомому рівні. Важливо відмітити, що гетероцентризм може бути властивий і людям з **нетрадиційною сексуальною орієнтацією**.

**Гінекей** або **гінекея** – жіноча половина будинку в Стародавній Греції, яка знаходилась або на другому поверсі, або на задньому дворі.

**Гінекократія** – термін введений Йоганном Якобом Баховеном (Johann Jakob Bachofen), у науці не вживається, синонім *матріархату*.

**Гінекофобія** – див. *гінофобія*.

**Гінокритика** (від грец. *гупо* – жінка) – термін був запроваджений у літературний обіг Елейн Шовалтер (Elaine Showalter) – відомою американською дослідницею літератури – із метою показати неповноцінність феміністичної критики.

Феміністична критика, на думку Шовалтер, зосереджує свою увагу на жінці як читачеві чоловічих текстів, є «політичною та полемічною» і має обмежені можливості для створення своєї теорії. Така критика досліджує значення сексуальних кодів, розглядає «жінку-як-знак» в історичному та суспільному контексті. Суспільна орієнтація феміністичної критики зумовлена значним впливом ідей та концепцій С. де Бовуар. Гінокритика зосереджується на постаті жінки-письменниці й шукає конструктивні засоби для аналізу жіночої літератури. Підкреслене наголошування критики на жіночій культурі має багато спільного з такими галузями, як антропология, історія та соціология. У статті «Феміністична критика у пущі» (1981) авторка розрізняє чотири моделі гінокритики: біологічну, лінгвістичну, психоаналітичну та культурну. Запозичивши в англійських антропологів визначення «дикої зони» для характеристики жіночої культури як маргінесу чоловічої, Шовалтер досліджує перспективи цього неосвоєного культурного простору [109, с. 510].



**Гінопія** (від грец. *γυνο* – жінка) – жіноча невидимість. Ця культурна характеристика притаманна патріархальній культурі. Гінопія відкрито проявляється, наприклад, у традиційній історії, яка є історією війн та політичних переворотів, в яких постать жінок практично відсутня [57, с. 320].

**Гінофобія (гінекофобія або фемінофобія)** – це соціальна фобія, яка полягає в боязні представниць жіночої статі. Страждають в основному чоловіки, хоча відомі випадки діагностики хвороби і у жінок.

**Гіноцентризм** (від грец. *γυνο* – жінка) – це практика, яка свідомо або несвідомо ставить особу жіночої **статі** або жіночу точку зору в центр власного світогляду. Жіноче світосприйняття, жіночі потреби та бажання мають пріоритет у цій системі, жіночий погляд виступає точкою відліку або призмою, через яку аналізуються всі питання. Гіноцентризм – це поняття протилежне до **андроцентризму**.

Починаючи із другої половини ХХ ст. поняття **фемінного** у феміністичній філософії виступає вже не предметом дослідження, а його методом. Наприклад, британська теоретик **фемінізму** Айріс Меріон Янг (*Iris Marion Young*) у книзі «Гуманізм, гіноцентризм і феміністична політика» визначає домінуючі до 1970 року **соціалістичні, ліберальні та радикальні феміністичні течії** як «гуманістичний фемінізм», в той же час всі напрямки феміністичної думки, що виникли пізніше, вона називає «гіноцентризмом». У рамках «гуманістичного фемінізму» чоловіки та жінки мають зробити нормою своєї ідентичності так званий «гуманістичний потенціал». Цей феміністич-

ний напрямок концентрує свою увагу на критиці патріархальної системи суспільних відносин, яка призводить до пригнобленого становища жінок.

На відміну від «гуманістичного», так званий «гіноцентричний фемінізм» критикує той факт, що наголос на «гуманістичному потенціалі» призводить до нівелювання жіночого досвіду. Таким чином, ця друга генерація феміністичної думки намагається обґрунтувати нормативну ідентичність жінок не в їхній спільності із чоловіками, а навпаки у відмінності *фемінного* і *маскулінного*.

До теоретиків, що відстоюють «гіноцентричну» точку зору, Айріс Меріон Янг зараховує Сьюзан Гріффін (Susan Griffin), Керол Гілліган (Carol Gilligan), Мері О'Брайен (Mary O'Brien), Ненсі Хартсок (Nancy Hartsock), Сару Раддек (Sara Ruddick), Люс Ірігарей (Luce Irigaray) та Юлію Крістеву (Julia Kristeva).

Розглядаючи «гіноцентризм» та «гуманістичний фемінізм», Юлія Крістева у своїй праці «Час жінки» зазначає, що в той час, як у першій генерації фемінізму основним питанням наукового дискурсу виступає проблема «його історії» (саме «history», а не «he-story», що, можливо, було б логічнішим), друга генерація, у свою чергу, розглядає вже «її історію» («herstory»).

Однак, на думку Крістєвої, ми також маємо вести мову й про третю генерацію фемінізму, адже, наприклад, у Франції та Італії спостерігається суміш обох вищезазначених позицій [28, с.32].

**Гомосексуальність** (від грец. ὁμός – той же, однаковий і лат. sexus – стать) – надання переваги

представникам власної *статі* в якості об'єкту любовних стосунків, еротичного потягу чи сексуальних взаємин.

15 грудня 1973 року Американська психіатрична асоціація видалила гомосексуалізм із власного офіційного списку ментальних розладів. 24-26 січня 1975 року Американська психіатрична асоціація ухвалила резолюцію: гомосексуальність як така не передбачає порушень у розсудливості, стабільності, надійності або загальних соціальних і професійних можливостях; окрім того, Американська психіатрична асоціація закликає всіх професіоналів у галузі психічного здоров'я взяти на себе ініціативу із знищення стигми психічного захворювання, яке вже давно асоціюється із гомосексуальною орієнтацією [117].

17 травня 1991 року Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) виключила гомосексуальність із міжнародної класифікації психіатричних і поведінкових розладів. У грудні того ж року Україна першою з республік колишнього Союзу РСР скасувала кримінальне покарання за добровільні статеві зносини між дорослими чоловіками (частина 1 статті 122 Кримінального кодексу УРСР).

**Гомофобія** (від грец. φόβος – той же, однаковий і φόβος – страх) – збірне визначення для різних форм негативної реакції на **гомосексуальність**.

Уперше термін «гомофобія» вжив у 1972 році американський психіатр Джордж Вайнберг (George Weinberg) у власній праці «Суспільство та здоровий гомосексуал». Він визначив гомофобію як жах буття у безпосередній близькості до гомосексуалістів.

Резолюція Європарламенту «Гомофобія в Європі» (18 січня 2006 р.) визначає гомофобію як «іраціональний страх і огиду до гомосексуальності та до лесбіянок, геїв, **бісексуалів** і **трансгендерних** людей (ЛГБТ), що засновуються на упередженні, подібному до расизму, ксенофобії, антисемітизму та **сексизму**» [122].

*Груповий шлюб* – див. *полігамія*.

# Г

*Гендер* (від англ. gender – рід) – соціокультурна, символічна конструкція *статі*, що покликана визначати конкретний асоціативний зв'язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок.

Іншими словами, гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [69, с. 11].

Спочатку термін «гендер» використовувався в лінгвістиці для позначення граматичної категорії «рід». За однією версією, у новому, неграматичному сенсі це поняття використав

психолог Роберт Столер у 1958 році для виокремлення в якості соціокультурних характеристик такі поняття, як «*маскулінний*» та «*фемінний*». За іншою версією, поява терміну «гендер» пов'язана з англомовними феміністками, які в 60-ті роки минулого століття розширили значення поняття «гендер» від граматичного роду до опису чоловічої та жіночої поведінки.

Слід розрізнити поняття «стать» і «гендер». Термін «стать» вживається для позначення біологічних, анатомічних, фізіологічних відмінностей між жіночим та чоловічим організмами, що виражаються різною участю чоловіка та жінки у репродуктивному процесі, відмінними геніталіями, набором хромосом. Якщо біологічна стать дається людині від народження, то гендер конструюється соціально та зумовлюється культурою суспільства в конкретний історичний період. Гендер – це соціальна стать, що формує поведінкові, культурні, психологічні, візуальні та інші соціально-культурно зумовлені відмінності між чоловіками та жінками.

Гендер – досить складне поняття, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

~\*~ гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної;

~\*~ гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;

~\*~ гендер як політика рівних прав чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації [69, с. 12].

Наприклад, Ольга Вороніна виділяє три напрямки розуміння гендеру:

☞ гендер як соціальна конструкція через механізми соціалізації, розподілу праці, гендерних ролей, мас-медіа, стереотипізування;

☞ гендер як мережа, структура або процес, тобто розуміння гендеру як стратифікаційної категорії разом з іншими стратифікаційними категоріями;

☞ гендер як культурна метафора у філософських і постмодерністських концепціях [65, с. 122–123].

Джудіт Лорбер (Judith Lorber) докладно структурує гендер у його відношенні до соціуму й особистості: Як соціальний інститут гендер включає у себе наступні поняття:

☞ гендерні статуси – соціально визнані норми, які проявляються в поведінці, жестах, мові, емоціях і фізичному вигляді;

☞ гендерний поділ праці – розподіл продуктивної і домашньої роботи між чоловіками і жінками;

☞ гендерні родинні зв'язки – сімейні права та обов'язки для кожної статі, сексуальні приписи;

☞ гендерні структури особистості – комбінації характерних рис, що виявляються в почуттях і поведінці;

☞ гендерний соціальний контроль – формальне чи неформальне прийняття і заохочення конформістської поведінки і стигматизація, соціальна ізоляція, покарання, медичне лікування нонконформістської поведінки;

☞ гендерна ідеологія – виправдання гендерних статусів, зокрема, їх різні оцінки;

☞ гендерні образи – культурні репрезентації гендеру та втілення гендеру в символічній мові та

художній продукції, що відтворює й узаконює гендерні статуси.

Стосовно до особистості гендер охоплює такі компоненти:

~\*~\*~\* категорія статі – приналежність до біологічної статі з народження в залежності від геніталій;

~\*~\*~\* гендерна ідентичність – особисте сприйняття своєї статевої приналежності стосовно до функції працівника та члена сім'ї;

~\*~\*~\* гендерний шлюбний і репродуктивний статус – здійснення або нездійснення дозволеного або недозволеного типу залицяння, вагітності, народження дітей і батьківських ролей;

~\*~\*~\* сексуальна орієнтація – соціально або індивідуально прийняті зразки сексуальних бажань, почуттів, практик й ідентифікацій;

~\*~\*~\* гендерна структура особистості – внутрішньо властиві зразки соціально визнаних емоцій, організованих структурою сім'ї та батьківства;

~\*~\*~\* гендерні процеси – соціальні практики навчання, навченості, необхідних рольових реплік, що роблять поведінку гендерно прийнятною (або непринятною), розвиток гендерної ідентичності;

~\*~\*~\* гендерні переконання – прийняття або опір гендерній ідеології;

~\*~\*~\* гендерний дисплей – презентація себе як певного типу гендерної особистості через одяг, косметику, прикраси, постійні і тимчасові тілесні та поведінкові маркери [105].

**Гендеризм** – переконання в існуванні тільки двох **статей** – чоловічої та жіночої, і в тому, що **гендер** нерозривно пов'язаний з біологічною статтю індивіда.



Із точки зору гендеризму, *цисгендерні* індивіди є кращими, вищими за *трансгендерних*, окрім того, суспільство повинно карати та виключати тих, хто не відповідає *гендерним очікуванням* [120].

*Гендерквір* (від англ. gender – рід та queer – дивний) – «парасолькове» поняття, під яке попадають усі випадки атипової *гендерної ідентичності* (у тому числі *трансгендерної*) та всі випадки атипової *гендерної презентації*.

Іншими словами, термін гендерквір використовується для позначення людей, чия гендерна ідентичність або гендерна презентація не вписуються в загально прийняті стандарти чоловічої та жіночої норми. Під це визначення підпадають: 1) люди із порушенням гендерної ідентичності, наприклад, *трансскесуали*; 2) люди, чия гендерна презентація (поведінка, зовнішній вигляд, манера спілкування тощо) не відповідає суспільно визаним гендерним шаблонам, однак у них немає порушення гендерної ідентичності. Прикладом може бути чоловік або жінка, які демонструють поведінкові норми протилежної статі, але при цьому вони не перестають відчувати себе представником власної статі (*фемінна* поведінка чоловіків та *маскулінна* поведінка жінок).

*Гендерлект* – передбачуваний постійний набір ознак жіночої та чоловічої мови, правила мовної поведінки, стратегії та тактики мовної поведінки чоловіків і жінок у різноманітних комунікативних ситуаціях у контексті тієї чи іншої культури. Існування деяких стильових особливостей, властивих

переважно чоловікам або переважно жінкам, обумовлено впливом соціальних, культурних, гормональних факторів. Однак причини відмінностей залишаються досі дискусійними [35, с. 73].

Деякі дослідники відзначають, що чоловічий стиль життя більшою мірою є «предметно-інструментальним», а жіночий – «емоційно-експресивним». У процесі емпіричного дослідження було отримано підтвердження гіпотези про превалювання емоційної домінанти в комунікативному стилі жінок і домінанти інформаційної – у чоловічому. Виведені також закономірності або, як вважають деякі вчені, псевдо закономірності цих стилів. Для чоловіків: прагнення лідирувати в діалозі, побудова бесіди для отримання інформації; більш високий ступінь активності; бажання підвищити свій статус за рахунок демонстрації своєї інформованості та розігрування ролі експерта. Для жінок: демонстрація своєї зацікавленості співрозмовником і його словами; менш високий ступінь комунікативної активності; відсутність прагнення підвищити свій статус в очах співрозмовника. Широко поширена також точка зору, що жінки вживають більше зменшувальних суфіксів і ввічливих форм, частіше називають партнера по комунікації на ім'я і, у цілому, використовують більше мовних дій, спрямованих на встановлення контакту зі співрозмовником.

У ранніх дослідженнях взагалі припускалось існування особливої жіночої мови. Однак праці останніх років все чіткіше вказують на той факт, що вести мову про гендерлект є неправомірно та ненауково. Роль субкультурного фактору в цьому

випадку значно перебільшена. Відмінності жіночої та чоловічої мови є не на стільки значними, не виявляються у кожному мовленнєвому акті та не свідчать, що стать є визначальним фактором комунікації, як це передбачалось, на початковому етапі розвитку феміністської лінгвістики [36, с. 137].

**Гендерна асиметрія** – непропорційна представленість соціальних і культурних ролей обох **статей** (а також уявлень про них) у різних сферах життя. Наприклад, у населенні більшості країн жінки становлять більше половини (від 51 % до 54 %), у той час як серед політиків національного та регіонального рівнів їх число значно менше.

Джерелом гендерної асиметрії є іноді державні структури, наприклад, у фундаменталістських країнах, де жінки позбавлені права брати участь у виборах, а в деяких випадках – права на освіту, участі в суспільному житті, роботу поза домом тощо. Але найчастіше джерело гендерної асиметрії – прихована **дискримінація** і **патріархальні** установки, що панують у суспільній свідомості, які є провідниками практичних дій. Так, неоліберальна свідомість схильна пояснювати низьке представництво жінок у владі «природним призначенням» жінок або їхнім небажанням іти в політику.

Гендерна асиметрія – це джерело нестабільності в державах і в світі, що доведено спеціалістами, у тому числі й експертами ООН. У наш час міжнародні агентства та організації розробляють масштабні програми з подолання гендерної асиметрії в усіх сферах життя [1].

*Гендерна асиметрія в мові* – див. *фаллоген-тризм*.

*Гендерна демократія (паритетна демократія)* – система волевиявлення обох *статей* (жінок і чоловіків) у громадянському суспільстві як рівних у правах і можливостях, що законодавчо закріплено й реально забезпечено політико-правовими принципами та діями, розбудовою суспільних і державних структур. Гендерна демократія утверджує рівну суспільну цінність жінок і чоловіків (принцип гендерного паритету), що включає рівні права, обов'язки та відповідальність представників обох статей і перед суспільством, і однієї перед іншою.

Гендерна демократія – це принцип, що забезпечує жінкам на рівних умовах із чоловіками право:

~\*~\*~\* голосувати на всіх виборах і публічних референдумах та бути обраними на всі публічно виборні органи;

~\*~\*~\* брати участь у формуванні та здійсненні політики уряду, займати державні посади, а також здійснювати всі державні функції на всіх рівнях державного управління;

~\*~\*~\* брати участь у діяльності неурядових організацій і асоціацій, що займаються проблемами громадського і політичного життя країни [54].

Жінки завжди були сильною частиною демократичного суспільства. Демократія вимагає, щоб інтереси громадян були почуті, обговорені та закріплені в законодавчому порядку. Жінки становлять половину населення світу, і, виходячи з цього, їхні голоси мають бути почуті в демократичному процесі. Демократична держава потребує жінок

для того, щоб бути по-справжньому демократичною, а жінкам потрібна демократія для того, щоб змінити порядки і закони, які перешкоджають їм і суспільству в цілому добитися рівності.

Тільки завдяки демократичному представництву можуть бути представлені інтереси жінок і почуті їхні голоси [31].

**Гендерна деполаризація** – скорочення всіх відмінностей між чоловіками і жінками до вузького кола, яке в основному має відношення до біологічних, репродуктивних відмінностей. При повній гендерній деполаризації біологія статі стала б «мінімально присутньою» в соціальному житті [10, с. 261].

На думку Сандри Бем (Sandra Bem), при гендерній деполаризації вся сукупність людського досвіду більше не буде підрозділятися на культурні категорії, засновані на **гендері**, так що представники різних **статей** більше не будуть культурно ідентифікуватися за відмінностями в стилях одягу, різними соціальними ролями, особистісними характеристиками або за сексуальними і емоційними проявами у партнерстві: всі ці культурні ознаки для розпізнавання статі важитимуть не більше, ніж зараз значить колір очей або розмір взуття [10, с. 261].

**Гендерна депривація** – обмеження можливостей із задоволення потреб у зв'язку з дією **гендерних стереотипів** і установок домінування. Фактором гендерної депривації виступає протиріччя між потребами і реальними шансами щодо їх задоволення, залежними від місця жінки і чоловіка в соціальній структурі суспільства. Чим нижче

потенціал соціальної сфери та респонсивність соціальної політики – її здатність узгоджувати інтереси і потреби гендерних груп із громадськими інтересами, тим вище рівень деривації [16, с. 13].

*Гендерна дискримінація* – див. *сексизм*.

*Гендерна дисфорія* (від англ. gender – рід та від грец. δυσφορέω – страждати, мучитись, тобто дослівно – гендерні страждання) – розлад *гендерної ідентичності*. Гендерна дисфорія є характерною для *трансгендерного* стану, коли людина не може повністю прийняти свій *гендерний статус* чоловіка або жінки та відчуває гостре незадоволення ним.

Гендерна дисфорія може мати різні причини, може характеризуватися зовнішніми проявами та тривалістю. На побутовому рівні, наприклад, якщо зовнішній вигляд або поведінка хлопчика чи дівчинки не відповідає гендерним нормам, це явище часто називають *гендерною неконформністю*; людина може порушувати гендерні межі шляхом переодягання – *трансвестизм* подвійної ролі. Найглибша форма гендерної дисфорії – *транссексуальність*, коли індивід повністю відкидає свій гендерний статус і домагається його зміни, включаючи відповідну хірургічну операцію, зміну паспортної статі і тощо.

Слід розрізняти гендерну дисфорію та *гомосексуальність* – це різні явища. Також, всупереч колишнім уявленням, більшість людей, що зазнають гендерну дисфорію, психічно нормальні. Проте у деяких випадках вона поєднується з важкими психічними розладами, тому операції зі зміни статі

передусє психіатрична експертиза. Права транссексуалів вимагають уваги та соціального захисту: законодавство, що регулює цю галузь, є повним протиріччєм і практично не реалізовується. Ситуація обтяжується також репресивною статевою мораллю та громадською агресією відносно транссексуалів та інших осіб у стані гендерної дисфорії. Фактично можна говорити про їхню соціальну дискримінацію [56].

**Гендерна ідентичність** – це переживання власної відповідності **гендерним ролям**, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної **статі** (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією).

Потрібно розрізняти **статеву ідентичність** та гендерну. Людина може володіти чітко визначеною статевою ідентичністю та водночас мати труднощі із гендерною ідентичністю, переживати невідповідність жіночому чи чоловічому ідеалам. Гендерна ідентичність залежить здебільшого від соціальних чинників, а не від біологічної природи людини. Для зрілої особистості **гендер** стає заміною статі [29, с.134].

У структурі гендерної ідентичності можна виділити три компоненти:

**пізнавальний** – усвідомлення приналежності до певної статі й опис себе за допомогою категорій мужності-жіночності. Це Я-образ чоловіка або жінки, усвідомлення ступеня типовості-нетиповості своїх якостей як представника гендерної групи;

**оціночний** – припускає оцінку рис особистості й особливостей рольової поведінки шляхом

співвіднесення їх з еталонними моделями *маскуліності-фемінності*;

*поведінковий* – **самопрезентація** себе як представника гендерної групи, а також подолання криз ідентичності шляхом вибору поведінки відповідно до особистісно значущих цілей і цінностей [66, с. 64].

**Гендерна компетентність** – соціально-психологічна характеристика людини, що дозволяє їй бути ефективною в системі міжстатевої взаємодії.

Гендерна компетентність особистості включає: 1) знання про існуючі ситуації гендерної нерівності, фактори й умови, що їх викликають; 2) вміння помічати й адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності; 3) здатність не проявляти у своїй поведінці гендерно дискримінаційних практик; 4) здатність вирішувати свої гендерні проблеми і конфлікти, якщо вони виникають.

Іншими словами, гендерна компетентність – це здатність чоловіків і жінок помічати ситуації гендерної нерівності в навколишньому житті; протистояти сексистським, дискримінаційним діям і впливам; самим не створювати ситуації гендерної нерівності.

Формування гендерної компетентності – це цілеспрямована діяльність, у результаті якої людина демонструє компетентність у ситуаціях із вираженою гендерною складовою. Іншими словами – це рух у напрямку від гендерної некомпетентності до компетентності, тобто придбання та освоєння гендерних знань, умінь і способів гендерно коректної поведінки. Виділені складові гендерної компетентності (сформульовані як знання та вміння) можуть допомогти у формулюванні кінцевих цілей



навчання в процесі гендерної освіти державних і муніципальних службовців.

У процесі формування і розвитку гендерної компетентності особистості можна виділити три основні етапи діяльності:

I. Етап формування системи гендерних знань.

II. Етап формування умінь аналізу явищ і ситуацій гендерної нерівності.

III. Етап відпрацювання навичок гендерно компетентної поведінки.

*Перший етап* – етап формування системи гендерних знань включає освоєння базових ідей гендерної теорії. До базових ідей гендерного підходу зараховують такі положення:

1. Чоловіки та жінки, як представники соціальних груп, скоріше схожі, ніж різні. Це стосується переважної кількості психологічних характеристик чоловіків і жінок, особистісних особливостей, необхідних для виконання різних соціальних ролей. Отже, немає підстав для жорсткої диференціації чоловічих і жіночих ролей; соціальні ролі чоловіків і жінок взаємозамінні та схожі. Існуюча в суспільстві гендерна диференціація і поляризація є не біологічно зумовленою, а соціально сконструйованою.

2. Соціальні статуси та позиції чоловіків і жінок у публічних і приватних сферах життєдіяльності не повинні вибудовуватися за принципом ієрархічності. Іншими словами, ні в суспільному устрої, ні на рівні груп та особистостей немає переконливих підстав для того, щоб чоловіки або жінки займали домінуючі позиції в громадському або приватному житті. У рамках *гендерного підходу* стверджується, що

жодна *стать* не має права домінувати над іншою, стосунки між представниками різних статей повинні вибудовуватися на основі паритету, рівності прав та рівності можливостей реалізувати свої права. Партнерська модель стосунків між чоловіками та жінками, гендерними групами повинна стати основною, а егалітарні уявлення, що відображають рівність статей (тобто відсутність ієрархічності статусної диференціації ролей чоловіків і жінок) повинні розділятися переважною більшістю членів суспільства.

3. Біологічні особливості кожної статі не можуть бути підставою і виправданням ситуацій гендерної нерівності. Недетермінованість соціальних ролей біологічною статтю їх носія показує, що людина виконує ту чи іншу роль не тому, що виконання цієї ролі задано її анатомією, а тому, що цьому сприяють соціально сформовані схильності, бажання, мотиви особистості, а також життєві обставини.

*Другий етап* – етап формування умінь аналізу явищ і ситуацій гендерної нерівності включає:

1. Оволодіння вміннями аналізу явищ і ситуацій гендерної нерівності в навколишньому житті. Людина, зацікавлена в розвитку своєї гендерної компетентності, повинна навчитися помічати ситуації прояву різних форм упереджень у поведінці інших людей. Більш явні форми прояву упереджень не складно помітити, уміти відзначати прояви більш прихованих форм – набагато складніше. Для тренування цих умінь використовуються завдання, пов'язані з аналізом ситуацій гендерної нерівності у сфері міжособистісних відносин і в різних соціальних інститутах (організаціях, ЗМІ, у сфері освіти).

2 Оволодіння вміннями аналізу власних упереджень, аналіз своєї поведінки, у якій проявляються **гендерні упередження**. Це процес усвідомлення ситуацій, у яких кожна людина була об'єктом або суб'єктом демонстрації гендерних упереджень. Головне завдання цього етапу: навчитися помічати прояви **сексизму** та **неосексизму** у своїй поведінці.

*Третій етап* – етап відпрацювання навичок гендерно компетентної поведінки. Основне завдання цього етапу – навчитися не проявляти гендерні упередження не тільки в поведінці (у сфері міжособистісних контактів і в процесі професійної діяльності), а й на рівні прийняття рішень [50].

**Гендерна конвергенція** – процес гендерного зближення **маскулінності** та **фемінності**, що виявляється у зближенні візуальної репрезентації, шаблонів соціальної поведінки, юридичних прав чоловіків і жінок. Простежити процес гендерної конвергенції можна за допомогою кількісних та якісних соціологічних показників, які відбивають гендерні відмінності (наприклад, зростання соціальної активності жінок і домашньої – чоловіків; зростання жіночої економічної незалежності; збільшення кількості жінок, обраних у чинну владу; тенденції моди, направлені на стиль унісексу, тощо).

**Гендерна конструктивна соціалізація** – це формування **андроґінної** особистості, що ввібрала найкращі риси від обох **статей**.

**Гендерна культура** – індивідуально-особистісна характеристика, частина загальної культури суб'єкта, що містить гендерну компетентність,

гендерну картину світу, специфічні ціннісні орієнтації й моделі поведінки. Залежно від індивідуальної гендерної картини світу формується гендерна культура особистості патріархатного або егалітарного типів. Патріархатною гендерною культурою особистості є компонент загальної культури людини, заснований на традиційних уявленнях про домінуюче положення чоловіка в родині та суспільстві. Егалітарною гендерною культурою особистості є компонент загальної культури людини, заснований та спрямований на реалізацію принципу гендерної рівності [92, с. 426 – 430].

Гендерна культура як і загальна культура має свою структуру, котра містить наступні компоненти:

~\*~ когнітивний – спрямований на формування статевої самосвідомості особистості на основі уявлень про себе як представника певної **статі**; змісту **гендерних ролей** і сучасних **гендерних стереотипів**; особливостей жіночої та чоловічої особистостей;

~\*~ емоційно-ціннісний – визнання пріоритету загальнолюдських цінностей і рівних прав для осіб різної статі, орієнтації на партнерські взаємини й егалітарний шлюб;

~\*~ поведінковий – зумовлює реалізацію засвоєних моделей виконання гендерних ролей у власному житті шляхом тренінгу відповідних дій у нетипових для статі видах діяльності, тренування у виявах поваги до іншої статі та адекватному міжстатевому спілкуванні [19, с. 110].

**Гендерна неконформність** – нездатність приймати соціальні норми статевої поведінки. Термін зазвичай використовується стосовно дітей,

які не надають перевагу звичайно властивим для їх статі іграм, іграшкам та діям. Це відхилення може зберігатись або іноді вперше з'являється у дорослих людей. У деяких випадках гендерна неконформність може бути проявом *транссексуалізму*, у більшості ж випадків у дітей вона є скороминою. Існують дані, згідно з якими гендерна неконформність здатна спричинити порушення сексуальної орієнтації або поєднуватися з ними. Гендерну неконформність не слід плутати з порушенням *гендерної ідентичності* [34].

*Гендерна нерівність* – нерівні права жінок і чоловіків, які створюють систему обмежень або привілеїв за ознакою *статі*. До гендерної нерівності також можна віднести нерівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків.

*Гендерна політика* – визначення міжнародними органами та державами, політичними партіями основних гендерних пріоритетів і фундаментальних цінностей, принципів і напрямів діяльності, відповідних методів та способів їхнього втілення, спрямованих на утвердження рівних прав, свобод, створення умов, можливостей і шансів, гарантій забезпечення рівного соціально-політичного статусу чоловіків і жінок, на розвиток гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві.

Гендерна політика не самодостатня. Вона потребує поєднання з соціальною й іншими видами політики. Але гендерна політика може претендувати на своє оригінальне буття, оскільки в ній є інтерес суб'єктів – чоловіка й жінки, спрямований на

її реалізацію. Прогресивний розвиток суспільства можливий не поза ґендерними проблемами, а разом з ними [69, с. 217–218].

**Ґендерна поляризація** – фактор, який організує суспільне життя навколо чоловічих і жіночих відмінностей та формує культурний зв'язок між **статтю** і практично будь-яким іншим аспектом людського досвіду, включаючи манеру одягатися, соціальні ролі і навіть способи вираження емоцій і переживання сексуального бажання [10, с. 261].

На думку теоретиків **андроґінності**, зокрема Сандри Бем (Sandra Bem), поділ людського досвіду на **маскулінний** і **фемінний** звужує людський потенціал, принаймні, в трьох пов'язаних один з одним аспектах:

Ґендерна поляризація представляє чоловіків і жінок однорідними.

Ґендерна поляризація розділяє не тільки людей, а й способи їх зв'язків зі світом на маскулінний і фемінний, залишаючи таким чином поза визначенням і поза концепцією не тільки андроґінний тип людей, яким приділяли таку увагу феміністки, але й андроґінний спосіб відносин зі світом, який охоплює саму суть людського існування. Наприклад, ґендерно-поляризований поділ на чоловічу раціональність і жіночу емоційність. Хоча людська психіка влаштована так, що людина одночасно і раціональна, і емоційна, жодна концепція в ґендерно-поляризованій культурі не відбиває цей факт.

Ґендерна поляризація настільки посилює значення того, що означає бути жінкою або чоловіком, що в результаті з'явилася парадоксальна

культурна концепція: ідея бути «справжніми» чоловіком і жінкою на протигау чисто біологічному поняттю чоловіка і жінки.

По суті, гендерна поляризація перетворює чоловіка і жінку на карикатуру і таким чином відмовляє їм у можливості повною мірою використовувати свій людський потенціал.

*Інституційний рівень гендерної поляризації* сприяє соціальній репродукції чоловічої влади, розділяючи соціальний світ на маскулінне володіння оплачуваною роботою і фемінне володіння будинком, доглядом за дітьми, таким чином підтримуючи поділ праці, що базується на статевих відмінностях, припинуючи необхідність таких соціальних інститутів, як оплачуваний догляд за дитиною, який надав би можливість кожному брати участь і в трудовій діяльності, і піклуватися про будинок і дітей.

*На психологічному рівні гендерна поляризація* сприяє соціальній репродукції чоловічої влади, розділяючи особистість на маскулінні і фемінні категорії, забезпечуючи таким чином концепцію психологічної маскулінності і фемінності, з якою культура з готовністю співвідносить андроцентричні концепції влади і безвладдя. Союз **андроцентризму** та гендерної поляризації припускає, що чоловіки ідентифікуються з пануванням, а жінки – з підпорядкуванням, а тих, хто не схильний визнавати ці взаємовиключні ідентифікації, культура визначає, як відхилення від норми.

*На ідеологічному рівні гендерна поляризація* сприяє соціальній репродукції чоловічої влади тим, що підказує хибний погляд навіть на самі кричущі

приклади статевої нерівності, представляючи їх лише як статеві відмінності. Іншими словами, гендерна поляризація дає можливість релігії, науці, закону, ЗМІ і т. д. давати раціональне пояснення статевому status quo таким чином, що андроцентричне підґрунтя його стає невидимим [10, с. 262–264].

**Гендерна репрезентація (гендерна саморепрезентація)** – соціокультурне представлення індивідом його **гендерної ідентичності**, що виражається в поведінці, манері спілкування, одязі тощо. Адекватна гендерна презентація робить можливою категоризацію індивідів за **статтю** та є засновком комунікативної довіри.

Важливо відмітити, що гендерна презентація представляє саме гендерну ідентичність індивіда, тобто його соціокультурне переживання своєї статі, а не саму стать. Тому стать, яка демонструється, презентується, і біологічна стать індивіда можуть не співпадати.

**Гендерна ресоціалізація** – руйнування раніше прийнятої системи гендерних цінностей та засвоєння нової.

**Гендерна рівність** – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох **статей** брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [55].

Гендерна рівність означає наявність рівних умов для жінок і чоловіків у реалізації всіх прав людини та можливостей участі в політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, а також рівного користування його результатами.



Рівність необхідна для людського розвитку. Досягнення гендерної рівності необхідне для нормального функціонування соціальної, економічної, культурної та політичної систем. Нерівність статусу жінок проявляється системно.

Водночас утвердження рівності передбачає осмислення різних аспектів життя жінок. Вони можуть бути породжені не тільки статевими відмінностями, а й віковими, расовими, класовими, національними, етнічними та регіональними особливостями, сексуальною орієнтацією, вадами психічного та фізичного розвитку мовою і релігійними переконаннями. Розвиток, аналіз і творення законодавства та правової політики має здійснюватися з урахуванням гендерних відмінностей. Це передбачає розуміння природи стосунків чоловіків та жінок, різних соціальних реалій, життєвих очікувань та економічних обставин, із якими стикаються жінки й чоловіки. Зокрема, жінки можуть перебувати в більш не вигідному становищі через расу, колір шкіри, *сексуальну орієнтацію*, соціально-економічне становище, регіон, різний рівень можливостей та вік. Правова політика і закон мають поважати та враховувати це розмаїття. Як показує історія, однакове (знеособлене) ставлення до жінок ще не забезпечує їхньої рівності, бо таке «рівне» ставлення нехтує факт своєрідності життя кожної з них.

Гендерна концепція суспільного розвитку й соціальних перетворень, спрямованих на суспільний прогрес, передбачає суспільний і державний погляди на життя обох статей як рівних, збалансованість можливостей їх розвитку, подолання всіх

форм історичної несправедливості щодо ставлення до них і оцінки результатів їхньої діяльності, забезпечення умов для саморозвитку й самовираження жінки й чоловіка як рівних у правах, свободах, обов'язках та відповідальності [70, с. 289 – 290].

**Гендерна роль** – нормативний різновид поведінки людини в суспільстві, що очікується та вимагається від неї як від представника конкретної *статі*.

Гендерні ролі обумовлені диференціацією людей у суспільстві за ознакою статі. Гендерна роль – диференціація діяльності, статусів, прав і обов'язків залежно від їх статевої приналежності. Гендерні ролі – вид ролей соціальних, вони нормативні, висловлюють певні соціальні очікування (експектації), проявляються в поведінці. На рівні культури вони існують у контексті певної системи статевої символіки та стереотипів *маскулінності* та *фемінності*. Гендерні ролі завжди пов'язані з певною нормативною системою, яку особистість засвоює і відбиває у своїй свідомості та поведінці.

Таким чином, гендерні ролі можна розглядати як зовнішні прояви моделей поведінки та стосунків, які дозволяють іншим людям судити про приналежність індивіда до чоловічої або жіночої статі. Іншими словами, гендерна роль – це соціальний прояв *гендерної ідентичності* індивіда [112, с. 100].

Гендерні ролі можна вивчати на трьох різних рівнях. На *макросоціальному рівні* мова йде про диференціацію соціальних функцій за статевою ознакою й у відповідних культурних нормах. Описати «жіночу роль» на цьому рівні – означає розкрити специфіку соціального становища жінки

(типові види діяльності, соціальний статус, масові уявлення про жінку) через співвіднесення його з положенням чоловіка в рамках цього суспільства.

На *рівні міжособистісних відносин* гендерна роль є похідною не тільки від загальносоціальних норм і умов, а й від досліджуваної конкретної системи спільної діяльності. Роль матері або дружини завжди залежить від того, як конкретно розподіляються обов'язки в сім'ї, як визначаються в ній ролі батька, чоловіка, дітей тощо.

На *інтраіндивідуальному рівні* інтерналізована гендерна роль є похідною від особливостей конкретної особистості: індивід буде свою поведінку в якості чоловіка чи батька з урахуванням своїх уявлень про те, яким, на його думку, взагалі має бути чоловік, на основі всіх своїх усвідомлених або неусвідомлених установок і життєвого досвіду [112, с. 103].

*Гендерна сегрегація* – переважне спілкування з представниками своєї статі й обмеження контактів із представниками протилежної статі; спостерігається в дитячих іграх без участі дорослих, а у дорослому віці – у дружніх і ділових стосунках [11, с. 338]. Явище, протилежне гендерній сегрегації, – *конвергенція статей*.

*Гендерна сегрегація праці* – нерівномірне розподілення чоловіків і жінок у економіці, через що в окремих професіях чи окремих економічних галузях переважають чоловіки або жінки.

Гендерна сегрегація праці може бути вертикальною та горизонтальною. Вертикальна гендерна сегрегація праці – це нерівне розподілення

чоловіків і жінок на різних рівнях у середині однієї професії («*скляна стеля*»).

Горизонтальна гендерна сегрегація – нерівне розподілення жінок і чоловіків у різних професіях («*скляні стіни*»).

*Гендерна система суспільства* – сукупність взаємопов'язаних інститутів та організацій, за допомогою яких соціально, ідеологічно й організаційно будуються відносини між жінкою та чоловіком, ставлення суспільства до проблем *статі*; формується реальна статева нерівність або рівність; здійснюються завоювання, реальне утвердження й гарантії прав, свобод і обов'язків жінок та чоловіків; забезпечуються реальні можливості їх самореалізації відповідно до досягнутого рівня *гендерної культури* [69, с. 21].

*Гендерна сліпота* – метафора, що означає нездатність враховувати гендерну змінну, або невідоме ігнорування гендерних проблем під час розробки політичних і соціальних програм, наукових досліджень, інформаційно-просвітницьких матеріалів тощо [3, с. 56]. Наприклад, «захворіти» на гендерну сліпоту можна в тому випадку, коли вивчаючи життя українців похилого віку, не врахувати того факту, що більшість літніх чоловіків живуть разом із своїми дружинами, тоді як літні українки є найчастіше самотніми.

*Гендерна соціалізація (статеворольова соціалізація)* – процес засвоєння індивідом культурної системи *гендеру* того суспільства, у якому він живе.

Гендерна соціалізація включає дві взаємопов'язані складові:

Засвоєння індивідом прийнятних моделей чоловічої та жіночої поведінки, стосунків, норм, цінностей та *гендерних стереотипів*.

Вплив суспільства, соціального середовища на індивіда з метою прищеплення йому певних правил та стандартів поведінки, які є соціально прийнятими для жінок і чоловіків у цьому соціокультурному просторі.

Виділяють дві фази гендерної соціалізації:

Адаптивну – зовнішнє пристосування до існуючих гендерних стосунків, норм та ролей.

Інтеріорізаційну – сутнісне засвоєння чоловічих та жіночих ролей, цінностей, стереотипів.

Механізмами для здійснення статеворольової соціалізації слугують:

Диференціальне посилення, коли прийнятна стеворольова поведінка заохочується, а неприйнятна – карається соціальним несхваленням.

Диференціальне наслідування, коли людина вибирає стеворольові моделі в близьких їй групах – родині, серед однолітків, у школі тощо, і починає наслідувати прийнятну там поведінку.

Стеворольова соціалізація триває протягом усього життя людини, але в міру дорослішання зростає самостійність вибору цінностей і орієнтирів. У деяких ситуаціях дорослі люди можуть переживати гендерну ресоціалізацію, тобто руйнацію раніше прийнятих гендерних цінностей і моделей та засвоєння нових.

В образі життя конкретного суспільства часто або перебільшуються, або нівелюються відмінності між статями. Конструктивна гендерна

соціалізація – це формування андрогінної особистості, яка вбирає в себе все краще з обох статевих ролей. **Андрогінія** позитивно впливає на соціальний та психологічний стан людини [60].

**Гендерна справедливість** – передбачає рівноправність і справедливість у розподілі благ і відповідальності між жінками та чоловіками. Згідно з цією концепцією, жінки та чоловіки мають різні потреби й переваги, і ці відмінності повинні бути виявлені та враховані для усунення дисбалансу між **статями**.

Принцип гендерної справедливості виходить за межі загальнопоширеного уявлення про **гендерну рівність**, оскільки він вимагає не зрівняльних відносин, а уваги до потреб осіб певної статі для досягнення гендерного балансу. Дієвість принципу гендерної справедливості призводить до гендерної рівності.

Важливо відмітити, що в наведеному визначенні є очевидна прогалина, що полягає у відсутності згадки про **трансгендерів** [124].

**Гендерна чутливість** – розуміння та прийняття до уваги соціокультурних факторів, що лежать в основі **дискримінації за ознакою статі**.

**Гендерне вирівнювання** – вироблення суб'єктами політики системи науково обґрунтованих заходів і здійснення відповідних кроків та дій, спрямованих на згладжування специфічних форм **гендерної дискримінації** та гендерних заборон у суспільстві (у трудових колективах, на робочих місцях і в сім'ї) із метою утвердження **гендерної рівності** щодо рівномірного розподілу ресурсів та участі.

Гендерне вирівнювання розраховується на певні відрізки політичного часу. Воно може орієнтуватися на коротко-, середньо- та довготермінову перспективу залежно від гендерного розвитку суспільства та гендерних невідповідностей у ньому. Особливо впливова тут роль держави. На основі гендерної експертизи всіх сфер життя держава має виробляти необхідні параметри, за якими можна відстежувати гендерні зміни в суспільстві, вирівнювати гендерні невідповідності, досягати позитивних результатів у здійсненні гендерної політики. Політика гендерного вирівнювання стосується імплементації *гендеру* в усі сфери суспільного життя. Така імплементація передбачає й зобов'язує враховувати гендерну проблематику в політиці [67, с. 222].

*Гендерний аналіз* – визначення залежності досліджуваного об'єкту, наприклад соціального явища, від фактору *статі* або навпаки – різниця впливу досліджуваного об'єкту на чоловічу та жіночу статі.

*Гендерний вибір у політиці* – чітке визначення соціумами, їх організаціями напрямків гендерного розвитку й дієвого забезпечення прогресу в сфері *гендеру*.

Вибір характеру гендерної політики зазвичай визначається в Основному Законі держави. У Конституції України в ст. 24 чітко визначено національний вибір гендерного розвитку українського суспільства, а саме як суспільства рівності соціального статусу чоловіків і жінок та їх рівноправності в усіх сферах життєдіяльності й забезпечення для цього державних гарантій. Конституційно закріплюється свобода

вибору, як основного права чоловіка та жінки жити відповідно до своїх потреб та інтересів, переконань і моральних норм, власного розуміння моделі свого буття, свободи особистості як засобу самовдосконалення особистісного розвитку [67, с. 232].

**Гендерний вимір у політиці** – це застосування кількісних і якісних оцінок діяльності чоловіків і жінок у політиці, характеристик їх **маскуліності** й **фемінності**, відносин для визначення ступеня й рівня політичної культури, їх соціо-статевого самовираження й самореалізації, ефективності політичного впливу на всі сфери організації, управління й планування приватного й публічного життя, ефективності впливу на всі напрямки суспільно-політичного розвитку, моделювання й прогнозування соціально-політичних процесів на принципах справедливості, рівності, миру й прогресу [67, с. 219].

**Гендерний диспаритет** – див. **гендерна асиметрія**.

**Гендерний дисплей (gender display)** – поняття гендерного дисплею ввів у науковий обіг Ірвінг Гоффман (Erving Goffman) – культурно детермінована та соціально зумовлена багатоманітність проявів статевої приналежності на рівні міжособистісного спілкування; основний механізм створення **гендеру** в процесі взаємодії обличчям до обличчя. Міжособистісна комунікація в конкретній ситуації завжди супроводжується процесом **категоризації за статтю**. Сама можливість категоризації індивіда за **статтю** є засновком комунікативної довіри. Людину відносять до статі, отримуючи



різноманітну інформацію, що відповідає конвенційним правилам. Ім'я, зовнішність, тембр голосу, мовні манери, рухи, стиль прояву почуттів – усі ці множинні прояви являють собою гендерний дисплей, який дозволяє ідентифікувати співрозмовника як чоловіка або жінку [35, с. 75].

Прихильники соціального конструктивізму слідом за І. Гоффманом стверджують, що прояви гендеру неможливо звести до виконання статевих ролей, що *гендерну ідентичність* не можна скасувати або змінити, подібно сукні чи ролі у виставі. Гендерний дисплей – це різноманіття уявлень і проявів «чоловічого» і «жіночого» в міжособистісній взаємодії. Гендерний дисплей – або конвенційний прояв чоловічого та жіночого – не може бути зведений до поєднання мови, міміки, костюма та гриму. Це воістину віртуозна «гра», орієнтована на партнерів по п'єсі та мізансцені; ця гра давно зрослася з життями «акторів» і представляється гравцям і спостерігачам природним проявом їх сутності. У цьому і полягає загадка конструювання гендеру – кожну хвилину, беручи участь у «маскарадї» представлення власної статі, люди роблять це таким чином, що гра за правилами здається природним проявом людського Я. Однак гендерний дисплей не є універсальним, він соціально-культурно обумовлений. Різні культури, різні історичні епохи, різні соціальні групи виявляють різні гендерні дисплеї, що унеможлиблює їх зведення до біологічних детермінант [38].

Засоби вираження приналежності до статі І. Гоффман називає формальними конвенційними актами. Це своєрідні моделі чоловічої та жіночої

поведінки прийнятні у конкретній ситуації, які сприяють збереженню та відтворенню норм повсякденної взаємодії (різного роду ситуативна поведінка – завжди є гендерно забарвленою). Виконавцями конвекційних актів є соціально компетентні діючі особи, що є включеними у соціальний порядок. Соціальний порядок, у свою чергу, гарантує їм захист від неадекватних індивідів. Бути чоловіком або жінкою та виявляти це – означає бути, за І. Гоффманом, соціально компетентною особою, що викликає комунікативну довіру.

*Гендерний ідеал* – властивий даній культурі поведінковий зразок чоловіків і жінок.

*Гендерний контракт* – це домінуючий тип гендерних відносин, як практичних, так і символічно репрезентованих на кожному даному етапі розвитку *гендерної системи*.

Наприклад, для «класичного капіталізму» першої половини ХХ століття публічна сфера була переважно сферою чоловічої активності, у той час як приватна сфера – жіночої. Ринкові цінності диктували примат публічної – чоловічої – індустріальної сфери, приватна – жіноча – домашня сфера сприймалася як вторинна, другорядна за значимістю, призначена для обслуговування. Відповідно підтримувалася ієрархія ролей гендерної системи, яка в феміністській теорії зазвичай називається патріархатною. Базовою гендерною угодою для жінки був контракт «домогосподарки», для чоловіка – контракт «годувальника». У постіндустріальному суспільстві змінюються цінності культури, у тому числі змі-

нюється гендерна система. Поступово класичний базовий гендерний контракт витісняється, принаймні, для середнього класу, контрактом «рівного статусу», відповідно до якого на зміну ієрархії *патріархату* приходиться вирівнювання прав і можливостей чоловіків і жінок як у публічній сфері (політика, освіта, професійна діяльність, культурне життя), так і в сфері приватній (ведення домашнього господарства, виховання дітей, *сексуальність*) [39].

**Гендерний конфлікт (гендерно-рольовий конфлікт)** – це протиріччя (зіткнення) між нормативними уявленнями про риси особистості, особливості поведінки чоловіків і жінок та неспроможністю або небажанням особистості відповідати цим уявленням та вимогам. Будь-який гендерний конфлікт базується на явищі статевої диференціації та ієрархічності статусів чоловіків і жінок, що існують у сучасних суспільствах.

Гендерний конфлікт може бути: внутрішньоособистісним, міжособистісним, соціетальним (на макрорівні, наприклад, боротьба жінок як соціальної групи за більш високий статус у суспільстві).

Окремим випадком гендерного конфлікту є **гендерно-рольовий стрес**.

**Гендерний підхід** – ознака політичної, економічної та будь-якої іншої культури, яка полягає у врахуванні інтересів обох соціально-статевих груп суспільства. Суттю гендерного підходу є усвідомлення того, що суспільні явища по-різному впливають на чоловіків та жінок, викликають у них неоднакові реакції.

**Гендерний розподіл праці** – див. *гендерна сегрегація праці*.

**Гендерний статус** – слід розрізняти загальний гендерний статус та індивідуальний. Загальний гендерний статус визначає місце в суспільстві цілої соціально-статевої групи (наприклад, жіноцтва) у залежності від системи владних, культурних, релігійних відносин, що в ньому панують. Так, у патріархальному суспільстві гендерний статус жінки завідомо нижчий від гендерного статусу чоловіка.

Індивідуальний гендерний статус безпосередньо залежить від того, наскільки спосіб життя індивіда, його самореалізації тощо відповідає загально прийнятим гендерним стандартам конкретного соціуму. Індивідуальний гендерний статус – це місце індивіда в соціальній ієрархії, яке він займає **відносно інших індивідів** у залежності від міри свідомого або несвідомого, добровільного або вимушеного підтримання (або нехтування) суспільно визнаного соціально-культурного, символічного конструкту власної *статі*.

На гендерний статус індивіда впливають як зовнішні, так і внутрішньоособистісні чинники. Зовнішні чинники постають у вигляді специфічних стандартів, шаблонів поведінки для представників чоловічої та жіночої статі, що діють у кожному соціально-культурному середовищі. Внутрішньоособистісні чинники відповідають за міру відповідності реальної поведінки індивіда суспільно прийнятим стандартам жіночої та чоловічої моделі поведінки. Чим більша відповідність реальної поведінки очікуваній, тим вище гендерний статус індивіда у власній

соціально-статевій групі та, як правило, вища його оцінка представниками протилежної статі.

**Гендерний стереотип** – це стійкі, повторювані, загальноприйняті уявлення (думки) про місце та виконувані ролі того чи іншого **гендеру** в суспільстві, а також про особистість людей тієї чи іншої **гендерної ідентичності** [20, с. 85].

Гендерні стереотипи, як спрощені, стійкі, емоційно забарвлені образи поведінки й рис характеру чоловіків і жінок, проявляють себе в усіх сферах життя людини: у самосвідомості, в міжособистісному спілкуванні, у міжгруповій взаємодії. Як і будь-які інші соціальні стереотипи, гендерні стереотипи визначають процес сприйняття оточуючих людей і впливають на активне конструювання соціальної реальності з використанням закладеної в них інформації.

Гендерні стереотипи можна об'єднати в три групи:

Стереотипи **маскулінності / фемінності**, що нав'язують людям певні думки про соматичні, психічні та поведінкові якості, характерні для чоловіків і жінок.

Стереотипи сімейних і професійних ролей, пов'язані з гендером.

Стереотипи, пов'язані зі змістом діяльності чоловіків і жінок.

Прояви гендерних стереотипів асиметричного змісту:

**сексизм** (упереджена думка про представників того чи іншого гендеру, що супроводжується їх дискримінацією, а також певна інституціональна практика, що виражається в тому, що представникам того чи іншого гендеру нав'язується підлегле становище);

**фейсизм** (тенденція різною мірою виділяти в зображеннях чоловіків і жінок обличчя та тіло);

**гендерна сегрегація** (перевага різних видів діяльності й спілкування, різних друзів, різних соціальних ролей, підкреслення гендерних відмінностей, формування упередженого ставлення до власного гендеру та упереджень до іншого, виникнення **гендерних конфліктів**).

Гендерні стереотипи виступають як соціальні норми – основні правила, що визначають припустимі гендерні репрезентації. Найчастіше те, що називають **гендерними ролями**, є не що інше як стереотипи – узагальнена інформація про якості, властиві тому чи іншому гендеру. Підкорятися цим стереотипам індивіда змушують соціально-психологічні механізми нормативного та інформаційного тиску. Нормативний тиск полягає в тому, що людина намагається відповідати гендерним стереотипам, щоб отримати соціальне схвалення й уникнути соціального несхвалення. Інформаційний тиск полягає в тому, що розширення знань людини про саму себе та про світ часто пов'язано не з власним досвідом, а з інформацією, що була надана оточуючими. Правильним часто вважається те, що вважають правильним інші, і свою поведінку індивід вважає правильною доти, поки спостерігає її в інших членів референтної для нього групи.

Підпорядкування гендерним нормам може здійснюватися за трьома варіантами: поступливість, інтерналізація, ідентифікація. Поступливість – коли людина не сприймає норми, але щоб уникнути покарання приводить свої гендерні

репрезентації у відповідність з ними. Інтерналізація – коли людина повністю погоджується з нормами. Ідентифікація – просте повторення нормативних зразків через бажання бути схожим на члена референтної групи [20, с. 85–87].

**Гендерні дослідження (gender studies)** – міждисциплінарна дослідницька практика, що використовує пізнавальні можливості теорії соціальної статі (**гендера**) для аналізу суспільних явищ та їх змін. Процес формування мережі гендерних досліджень розпочався у 80-90-х роках минулого століття у країнах Західної Європи.

Специфіка гендерних досліджень та їх відмінність від **жіночих досліджень** (women's studies) полягає в тому, що їх наукові інтереси виходять далеко за межі суто жіночої проблематики та включають у себе чоловічі дослідження, **квір-дослідження**, теорії сексуальності тощо.

**Гендерні експектації** – очікування чоловічого або жіночого стандартів, зразків поведінки, що впливають з понять «**гендерний ідеал**» і «**гендерний стереотип**».

**Гендерні індикатори (гендерно-чутливі індикатори)** – це показники, що використовують якісні та кількісні показники для відбиття гендерно значущих змін, які відбуваються в суспільства протягом певного періоду часу. Гендерні індикатори містять прямі свідчення становища жінок відносно визначеного нормативного стандарту. Вони – необхідна та корисна складова, у поєднанні з іншими оціночними техніками, для виміру

результатів діяльності держави, як у загальних проектах, так і в спеціальних ініціативах, що здійснюються в країні, які націлені на врахування інтересів обох соціально-статевих груп населення.

Кількісні індикатори засновуються на інформації, отриманій в результаті проведення переписів, опитувань, підрахунків і адміністративних записів і є мірилом економічних та інших аспектів рівня і якості життя.

Якісні індикатори пов'язані з рівнем та якістю життя й використовують інформацію про рівень задоволеності або незадоволеності особистими та соціально-економічними умовами.

Користь ґендерних індикаторів обумовлена їх здатністю вказувати на зміни у статі та ролі жінок і чоловіків у часі і, таким чином, вимірювати чи досягається ціль ґендерної справедливості [110, с. 63].

**Ґендерні квоти** – спосіб забезпечення представництва жінок у владних структурах, відповідно до якого правовим чином відводиться певна частина депутатських місць у парламенті для обрання жінок депутатами. Ґендерні квоти взагалі можуть встановлюватися для обох **статей**. Але оскільки частка чоловіків у різних органах управління перевищує 90%, то **позитивна дискримінація** використовується переважно для встановлення ущемлених жіночих прав.

Ґендерні квоти передбачають збільшення жіночого представництва на виборних посадах. Головною метою ґендерного квотування є подолання історичної несправедливості: ізоляції жінки від участі в політичному житті; залучення жінок до прийняття



політичних рішень; гарантування участі жінок у представницьких органах влади. Гендерні квоти не тотожні жіночим, що їх практикували за радянських часів. Гендерна рівновага в демократичному суспільстві має бути предметом турботи всіх виборців, політичних і державних структур, громадськості.

Введення гендерних квот – явище тимчасове, засіб забезпечення рівних можливостей. Вони спрямовані на виправлення гендерних перекосів у владі. Із розвитком гендерної культури жінок і чоловіків, із утвердженням їхніх рівних прав і можливостей у різних життєвих сферах потреба в гендерних квотах об'єктивно відпаде не тільки де-юре, а й де-факто. У сучасних умовах гендерні квоти – це вид позитивної дискримінації [67, с. 244–245].

***Гендерні меншини*** – люди, чия ***гендерна ідентичність*** відмінна від ***цисгендерної***.

***Гендерні невідповідності*** – див. ***гендерна асиметрія***.

***Гендерні особливості рівня життя*** – наявність пропорцій або диспропорцій, що виражаються у показниках, які характеризують відмінності у формуванні й отриманні індивідуальних доходів за статевою ознакою.

***Гендерні упередження*** – це соціальна установка з негативним і спотвореним змістом, упереджена думка, стосовно представників іншої ***статі***.

У гендерних упередженнях відображені розповсюджені норми статевоспецифічної поведінки, тому упередження виникають стосовно тих суб'єктів, які, як здається, порушують норми традиційної рольової

поведінки чоловіків і жінок. Так, наприклад, добре відомі упередження щодо жінок-політиків, жінок-вчених, жінок-водіїв і щодо чоловіків, що виконують роль домашньої господині. Гендерні упередження опосередковані статево-диференціюючими практиками нормативної системи суспільної свідомості, яку суб'єкт засвоює і переломлює у своїй свідомості та поведінці.

У структурі гендерних упереджень, так само як і в будь-яких інших упередженнях, можна виділити три компоненти, що відповідають трьом компонентам інших соціальних установок:

*когнітивний* – безпідставні упереджені думки про чоловіків або жінок взагалі, про здатність жінок чи чоловіків бути успішними в деяких сферах професійної діяльності;

*афективний* – неприйняття, приниження, недооцінка, почуття огиди, відрази;

*поведінковий* – негативна поведінка, спрямована на членів соціальної групи через членство в ній (наприклад, образи, сексуальні домагання, зґвалтування та ін.).

Із цих трьох компонентів найбільш значущою в гендерних упередженнях є поведінкова складова, а саме – дискримінаційні практики й конкретні дії з негативною спрямованістю на людину та / або групи людей як об'єктів забобонів.

Забобони – деструктивний аспект соціальної поведінки людини. Тому саме поведінковий компонент упереджень, тобто реальні поведінкові прояви та практики, свідчать про наявність у людини упереджень відносно якої-небудь групи людей.

*Форми гендерних упереджень.* У якості підстави класифікації форм упереджень можна використовувати такий показник як ступінь деструктивності впливу на об'єкт упередження.

Найслабша форма прояву упередження – це *невербальне вираження антипатії* (зневажливий тон, насуплені брови, негативні похитування головою, щільно зімкнуті губи та ін.), що демонструються в ситуаціях, коли поведінка чоловіків або жінок не відповідає традиційним нормам статевоспецифічної поведінки. Наприклад, в експерименті, описаному в книзі Е. Аронсона, було встановлено, що в ситуації дискусії зі змішаним статевим складом учасників лідери-жінки в порівнянні з лідерами-чоловіками отримують менше позитивних невербальних реакцій (усмішка, ствердні кивки головою) і більше негативних реакцій (насуплені брови, щільно стиснуті губи, негативні похитування головою). При цьому, відмінностей за показниками компетентності в ролі лідерів між чоловіками і жінками отримано не було. Пояснюється цей факт тим, що в процесі ділової дискусії діють негласні очікування, відповідно до яких жінки повинні поступатися чоловікам лідерськими позиціями при обговоренні значимих для групи питань. Якщо цього не відбувається, то не типова поведінка жінок викликає неконтрольовані негативні невербальні реакції, як з боку чоловіків, так і з боку жінок. У таких реакціях знаходить відображення феномен недооцінки жіночого лідерства.

Ще одна відносно слабка форма прояву гендерних упереджень представлена *вербальним*

*вираженням антипатії* до представників іншої статі: сексистські анекдоти, що висміюють чоловічі та жіночі якості особистості та особливості поведінки (анекдоти про блондинок, жінок-вчених, жінок-водіїв); висловлювання, що принижують гідність жінок чи чоловіків («Це не жіночого розуму справа», «Жінкам (чоловікам) це не зрозуміти»); тенденція інтерпретувати мотиви поведінки помилковим чином («У вас, чоловіків, – одне на умі»).

Третя форма гендерних упереджень – це *уникнення групи*, стосовно якої є упередження. Ця форма упередження проявляється у вигляді різних форм жіноконенависництва – чоловіконенависництва. Усе ще мають місце ситуації категоричного неприйняття жінок до деяких чоловічих співтовариств (наприклад, забобон «Жінка на кораблі – до нещастя»). Поширене викривлене сприйняття й уникнення жінок-феміністок (феміністки сприймаються як непривабливі й нещасні в особистому житті жінки, які ненавидять чоловіків; від феміністок краще триматися подалі).

Четверта форма гендерних забобонів відноситься до *поведінки з вираженою деструктивністю*. Це конкретні дії, що призводять до **дискримінації** членів групи. Така форма забобонів поширена стосовно тих жінок і чоловіків, які претендують на місця або вже працюють у нестатевоспецифічних сферах професійної діяльності. Феномени **«скляної стелі»**, **«липкої підлоги»**, **«скляних стін»** як прояв дискримінації жінок багаторазово описані в сучасній літературі. Приклади про відмінності в зарплаті чоловіків і жінок, про існуючі нерівності їх статусних позицій також добре відомі.

Найсильніша за ступенем деструктивності поведінки форма прояву забобонів обумовлена агресивними упередженнями, які проявляються в *актах насильства*. Поширеними проявами цієї форми поведінки є згвалтування, фізичне і психологічне насильство в сім'ї, якому жінки піддаються частіше, ніж чоловіки.

Важливо підкреслити те, що дії кожного рівня полегшують перехід до рівня більш інтенсивного, тому й необхідна спеціальна робота з гендерними упередженнями та забобонами.

Зміни в соціальному кліматі суспільства призводять до трансформацій в інтенсивності та способах прояву упереджень. Упередження зберігаються, хоча вони прийняли більш приховані форми. У наш час у багатьох європейських країнах класичний *сексизм* поступається місцем *неосексизму*.

Звідки беруться забобони? Яким чином вони формуються? Для гендерних забобонів характерна множинна причинність. При аналізі їх виникнення слід враховувати історичні, культурні, соціально-економічні, соціально-психологічні та психологічні фактори [50].

*Гендерний розвиток* – це соціальний процес, направлений на зменшення гендерної нерівності та подолання *гендерної дискримінації* у суспільстві.

*Гендерно-правова експертиза* – аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [55].

*Гендерно-рольова девіація* – відхилення поведінки людини від заданих шаблонів *фемінності* та *маскулінності*, які є характерними для конкретного соціокультурного простору. Девіації *гендерних ролей* можуть бути як позитивними, так і негативними. Зміни характеру гендерних ролей, коли форми поведінки чоловіка та жінки, що були неприпустимими на попередніх історичних етапах, але вважаються традиційними на теперішньому, можна віднести до прогресивних. Інші девіації, не прогресивного характеру, розглядаються як дисгармонійні, інколи навіть як патологічні, хоча межі їх прийнятності суспільною думкою не залишаються сталими та змінюються в бік більшої терпимості [Горностаї, с. 149 – 150].

*Гендерно-рольовий дефіцит* – це затримка гендерно-рольового розвитку, блокування важливих потреб у рольовому розвитку, унаслідок чого *гендерна роль* не формується або розвивається частково.

Рольовий дефіцит може розвиватись тоді, коли гендерні ролі прямо чи ні заборонялися в дитинстві, не заохочувалися, або наражалися на негативну оцінку значущого соціального оточення [Горностаї, с. 149].

*Гендерно-рольова дисгармонія* – психологічний стан особистості, пов'язаний із труднощами та порушеннями гендерного розвитку. Серед різних видів гендерно-рольових дисгармоній особливо виділяють: *гендерно-рольовий інфантилізм* та *гендерно-рольову недостатність*.

**Гендерно-рольовий інфантилізм** – це невідповідність **гендерної ролі** віковій стадії гендерного розвитку, заміна або компенсація одних ролей іншими, що відповідають більш ранньому періоду життя. Це проявляється у переважанні дитячих форм гендерно-рольової поведінки, наприклад, у сфері сімейних ролей роль чоловіка або жінки замінюється роллю дитини [Горностай, с. 149].

**Гендерно-рольова недостатність** – недостатньо повна реалізація індивідом власних гендерних ролей, що порушує його оптимальну взаємодію з іншими індивідами. Проявляється в двох основних формах: **гендерно-рольовий дефіцит** та **атрофія гендерної ролі** [Горностай, с. 149].

**Гендерно-рольовий стрес** – стан нервової напруги, що виникає, коли індивіду важко підтримувати стандарт традиційної **гендерної ролі**, або він змушений проявляти поведінку, що характерна для протилежної гендерної ролі.

**Гендерцид** – систематичне вбивство людей за ознакою **статі**. Термін вперше вжила американська феміністка Мері Енн Уоррен (Mary Anne Warren) у своїй книзі «Гендерцид: наслідки вибору статі» (1985).

Для деяких культур проблема гендерцида є досить гострою. Наприклад, перепис населення в таких країнах, як Індія і Китай, показала, що завдяки селективним абортам за ознакою статі, на 100 народжених дівчаток припадає 120 народжених хлопчиків (при нормальному біологічному співвідношенні на 100 дівчаток – 102-106 хлопчиків).

Гендерцид також може приймати форму дітовбивства або летального насильства на будь-якому етапі життя людини.

Гендерцид може бути двох видів: феміцид і андроцид.

*Феміцид* – систематичне вбивство жінок з різних причин, в основному культурних. Наприклад, в Індії перевага віддається дітям чоловічої статі, оскільки вони є прямими спадкоємцями, які будуть піклуватися про своїх батьків в старості. Крім того, вартість приданого, яке потрібно заплатити за дочку, коли вона виходить заміж, є дуже високою, в той час як спадкоємець принесе придане в *сім'ю* шляхом одруження.

*Андроцид* – систематичне вбивство чоловіків з різних причин. Андроцид може мати місце під час війн, коли сторонами, що воюють, знищуються не тільки солдати супротивника, але і більшість чоловічого населення незалежно від віку.



# Д

*Деконструкція статі* – пересмищення *статі*. Сутність процесу деконструкції статі та *гендеру* міститься у розборі цих понять, розкритті внутрішніх протиріч, на яких вони засновуються, та намаганні відповісти на питання, яким чином можливі гендерні відносини в цьому суспільстві, яким чином вони створюються, приймаючи вигляд природних та іманентно властивих індивіду, групі, соціуму. Визнаючи, що гендер сконструйований як суспільні відносини владної взаємодії, можна поставити питання про їх проблематизацію та перебудову (реконструкцію).

*Демократія гендерна* – див. *гендерна демократія*.

*Демократія паритетна* – див. *гендерна демократія*.

*Державна гендерна політика* – це діяльність (або бездіяльність у разі навмисного не впровадження такої політики) державних

інституцій, спрямована на здійснення (безпосередньо або опосередковано) та гарантування рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, утвердження гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві.

Складниками державної гендерної політики є: політика щодо жінок, забезпечення їм рівного соціального статусу з чоловіками шляхом гарантування можливостей для їх рівноправного розвитку як соціально-демографічної групи; політика щодо чоловіків, формування в них гендерної свідомості, культури гендерної поведінки, орієнтації на паритетність відносин із жінкою; державно-правове регулювання гендерних відносин; сприяння розвитку *гендерної демократії* та гендерної культури в суспільстві [67, с. 229–230].

*Державне забезпечення рівних прав для чоловіків і жінок* – стратегічне й практичне спрямування діяльності державних структур на створення умов у всіх сферах суспільного життя для самоутвердження чоловіків і жінок як рівних перед законом та рівноправних у самоорганізації й самозабезпеченні ними власних потреб та інтересів. Державне забезпечення гендерної рівності в суспільстві відбувається через формування *державної гендерної політики* й створення державних механізмів її втілення [67, с. 232–233].

*Державний механізм забезпечення гендерної рівності* – це система взаємопов'язаних і системно дійових державних інститутів, компетенція і діяльність яких спрямовані на втілення гендерних

стратегій та утвердження в реальній практиці гендерної демократії відповідно до історично набутої *гендерної культури* суспільства [67, с. 233].

*Державний фемінізм* – див. *фемінізм державний*.

*Диморфізм статевий* – див. *статевий диморфізм*.

*Дискримінація гендерна* – див. *сексизм*.

*Дискримінація за ознакою статі* – див. *сексизм*.

*Дискримінація зворотна* – відмова в роботі або у посадовому підвищенні (чи будь-які інші дії дискримінаційного характеру) представнику колись привілейованої соціальної спільноти у зв'язку з наданням цього місця менш кваліфікованому і нижче оплачуваному представнику іншої соціальної спільноти, яка історично зазнавала пригнічення. Так, наприклад, чоловікові можуть відмовити в посаді через боязнь звинувачень у *сексизмі*, якщо його конкурентом є жінка.

*Дискримінація позитивна* – див. *позитивна дискримінація*.

*Дислокальність (дислокальний шлюб)* – див. *екзогамія*.

*Дівочтво* – стан до заміжжя, а також стан жінки, що не вступала в шлюбні відносини [80, с.366].

Початок періоду дівочтва варіювався з часом і залежав від визнаного віку вступу в *шлюб*. У давнину й у середні віки дівчина вважалася придатною для шлюбу вже з 12 років, хоча укладення

шлюбу було можливо і з 7 років, але такий шлюб усе одно повинен був бути підтверджений у більш пізньому віці (у різних країнах Європи в 16 або 18 років). На Сході придатною до заміжжя визнавалася 10-річна дівчинка, у 12,5 років вона вважалася вже такою, що засиділася. Тим не менш, існувала й легальна форма, що визначала шлюбний вік: зазвичай вона встановлювала вік 16, 18 або 21 рік для вступу в шлюб у залежності від того чи іншого регіону Європи. Таким чином, дівочтво починалося приблизно з 10 – 12 років і закінчувалося реальним віком вступу в шлюб (у давнину в середньому 13 – 14 років для Сходу і 15 – 16 років для Європи; у Середні віки 16 – 18 років у Європі; з XVI століття європейський вік шлюбності для жінок становив 24 – 28 років, залежно від їх соціального стану) [73].

У Російській імперії до початку XX століття майже безроздільно панувала традиційна рання і майже загальна шлюбність: шлюб брали відразу по настанні соціально визнаного віку повноліття, який у другій половині XIX століття варіювався для дівчини від 13 до 16 років, для юнака – 17 – 18 років. У південноруських областях дівчина, що не вийшла заміж до 19 років, уважалася «задавненою» та 20-річних наречених починали бракувати: «є, отже, недолік, якщо цілих чотири роки сидить у дівках». У центральних і верхньоволзьких губерніях з 23 – 25 років дівчина – «перестарок», і женихи її «оббігають», а дівча 25 років – «засиділка», «віковуша», «стара». На російській Півночі і в Сибіру норма для шлюбного віку встановлювалася в більш широким межах і в середньому на більш високому

рівні, однак і там шлюби після 25 років і для юнаків, і тим більше для дівчат, були рідкістю.

До початку ХХ століття Російська імперія в основному відійшла вже від надранньої шлюбності минулих століть, коли нормою були шлюби між 13 – 14-річною нареченою і 15 – 16-річним нареченим. Ще в 1774 році церква встановлювала шлюбноспроможний вік у 13 років для жінок і в 15 років для чоловіків. Відповідно до імператорського указу 1830 року, мінімальний вік для вступу в шлюб було підвищено до 16 років для нареченої і 18 років для нареченого. Однак селяни і нижні верстви міського населення нерідко зверталися до духовної влади за дозволом видати заміж дочку в більш ранньому віці. У якості головного мотиву висувалася необхідність мати в будинку робітницю або господарку. Для отримання дозволу на шлюб дівчина проходила медичний огляд на фізичну зрілість і дуже часто не витримувала випробування, коли експертами були лікарі, і, навпаки, отримувала свідоцтво на зрілість, коли рішення приймали самі священики [37].

Дівочтво відіграло важливу роль у розвитку жінки: у цей період дівчина отримувала необхідну освіту й навички для майбутнього сімейного життя, опановувала ведення господарства й нерідко отримувала навички сексуального виховання. У селі такого роду вихованням служили сільські посиденьки, хороводи та інші форми спілкування молоді. Сексуальна свобода дівчат залежала від національних і соціальних особливостей. У цілому, у Європі сільські дівчата були більш вільні у дошлюбній сексуальній поведінці, ніж міські; жінки

нижчих верств вільніше за жінок із вищих верств. Вимога цноти пред'являлась насамперед жінкам зі знатних родин, у Середні віки вимога невинності поширилася і на городянок. У Європі дівчина аж до початку жіночого руху в XIX століття була обмеженою в своїй свободі пересування: городянка могла виходити на вулицю тільки в супроводі чоловіка – слуги або родича. Також дівчата піддавались суворій *гендерній сегрегації*: спілкування з чоловіками було обмежено членами родини. А. де Токвіль зазначав, що в США в XIX столітті дівчата є найбільш вільною групою серед жінок, що становило, швидше, виняток із правил. Відносно дівчат (дівиць) також часто накладалися і цивільні обмеження: вони не могли виступати й свідчити в суді (це робив за них родич-чоловік або, за відсутності такого, родичка-жінка – мати, у крайньому випадку опікун), не кажучи вже про наявність політичних та інших прав. Дівчата були визнані рівноправними членами суспільства лише до 30-х років (а в деяких країнах до 50-х рр.) XX століття, коли були скасовані громадянські та іншого роду обмеження для незаміжніх жінок. Жінки, що ніколи не перебували у шлюбі, також зараховувалися до цієї категорії, звідки й виникло поняття «стара діва» [73].

*Доброзичливий сексизм* – див. *сексизм*.

*Драматургічний інтераціоналізм* – див. *гендерний дисплей*.

# Е

*Еволюційна теорія статі*  
**В. Геодакяна** – пояснює *статевий диморфізм*, кількісне співвідношення статей, психологічні та соціальні відмінності між статями та ін. Теорія була запропонована у 1965 році доктором біологічних наук (генетиком) Вігеном Геодакяном.

Як зазначає В. Геодакян, із переходом людини від переважно біологічної до переважно соціальної еволюції різко збільшилися темпи розвитку. Але отримавши безпрецедентну можливість змінювати середовище, людина змушена змінюватися і сама. Таким чином, виникає система зі зворотнім зв'язком між людиною і середовищем, яка прискорює еволюцію. Застосування еволюційної теорії статі повинно бути плідним у комплексному вивченні людини, перш за все, при вирішенні соціальних проблем [24].

Належність до одного виду *Homo sapiens* обумовлює єдність

чоловічого та жіночого в рамках біологічного світу. Однак, наявність репродуктивних анатомо-фізіологічних відмінностей між чоловіками та жінками, дає підставу біодетерміністам говорити про те, що кожна стать має власну біограму, виступає носієм специфічного генетичного коду, а значить має свою власну біологічну роль, що обумовлює цілу низку соціальних.

Зміни та збереження – це основні протилежні параметри ідеї еволюції. Еволюціонує як навколишнє середовище, так і сама людина. Однак середовище завжди більше за окремі біологічні системи. Тому саме зміни в оточуючому світі визначають і диктують розвиток людини. Якщо від середовища поступає деструктивна інформація (епідемії, холод, спека, хижакі), система повинна триматися на інформаційній відстані від середовища, щоб зберегти власну стабільність та стійкість. Але оточуючий світ одночасно виступає і джерелом корисної інформації, яка орієнтує людину, вказує яким чином їй необхідно змінюватися для того, щоб вижити та задовольняти власні потреби. В цьому випадку система повинна перебувати у безпосередній близькості із середовищем.

Згідно еволюційної теорії статі В. Геодакяна, поділ на статі, а саме на консервативну й оперативну складові людської біологічної системи, виступає вирішенням конфлікту одночасних змін та збереження необхідної інформації. Вчений наголошує на тому, що якщо виокремити два потоки інформації: генеративний (передача генетичної інформації від покоління до покоління, із минулого у майбутнє) та екологічний (передача інформації



від середовища, із теперішнього у майбутнє) – то можна легко побачити, що дві статі по різному беруть участь у них. В процесі еволюції статі на різних стадіях та рівнях організації з'явився цілий ряд механізмів, які послідовно забезпечили більш тісний зв'язок жіночої статі із генеративним (консервативним) потоком, а чоловічої – із екологічним (оперативним). Так, у чоловічої статі в порівнянні із жіночою вища частота мутацій, менше адитивність успадкування батьківських ознак, вужча норма реакції, вища агресивність і допитливість, активніше пошукове начало, ризикована поведінка та інші якості, що «наближають до середовища». Усі перелічені ознаки цілеспрямовано виносять чоловічу стать на амбразуру еволюції та забезпечують їй переважне отримання екологічної інформації. Окрім того, тривалі періоди вагітності, велика смертність під час пологів, годування і турботи про потомство у жінок фактично підвищують ефективну концентрацію чоловічих особин у суспільстві, перетворюють чоловічу стать у «надлишкову», отже, «дешеву», «експериментальну», а жіночу – на дефіцитну і більш цінну.

В результаті закон природного добору набуває інших акцентів. Він діє в основному за рахунок представників чоловічої статі, оскільки вона є більш ризиковано активною, «надлишковою» та «дешевою». Таким чином, зменшується популяція чоловіків, однак, схильність до *полігамії* дозволяє їм повною мірою відтворювати наступні покоління та передавати їм необхідну генетичну інформацію, яка являє собою стан середовища на даний момент.

В результаті, генетична інформація, що передається поколінням за жіночою лінією, носить репрезентативний характер, оскільки засновується на консервативній складовій еволюційного процесу, а за чоловічою – селективний характер, оскільки більшою мірою ґрунтується на законі природного добору.

Аналогічним чином біодетерміністи пояснюють і виникнення психологічних відмінностей між чоловіками та жінками. Більш ширша, адаптивна, пластична, норма реакції на зміни оточуючого середовища дозволяє жінкам виходити із дискомфортних зон за рахунок конформності, здатності до навчання, перевиховання, тобто адаптивності. Для чоловіків більш вузька зона реакції на зміни середовища робить цей шлях неможливим. Тільки винахідливість, кмітливість, ризикованість та рішучість можуть забезпечити їм виживання у дискомфортних умовах. Іншими словами, жінка у більшій мірі пристосовується до ситуації, чоловік виходить із неї, знайшовши вирішення – дискомфорт стимулює розвиток.

Саме тому чоловіки більш успішніші при вирішенні нових, неординарних задач, що вимагають активного пошуку. Жінки це вирішення вдосконалюють. Якщо мова йде про опанування нових видів діяльності, мови або писемності, то тут можна виділити дві фази: пошуку, опанування та закріплення, вдосконалення. Згідно з останнім дослідженням, перша фаза є більш характерною для чоловіків, а друга – для жінок.

Новаторство у будь-якій справі в результаті біологічної та соціальної еволюції належить

чоловікові. Чоловіча половина людства першою опанувала всі професії, види спорту. Навіть в'язання, в якому зараз монополія жінок є незаперечною, винайшли чоловіки (Італія, XIII століття). Роль авангарду належить чоловікам і в схильності до деяких хвороб, і до більшості соціальних пороків. Саме чоловіча стать частіше піддається «новим» хворобам, або, як їх називають, хворобам століття, цивілізації, урбанізації, – атеросклерозу, раку, шизофренії, СНІДу, а також соціальним порокам – алкоголізму, курінню, наркоманії, азартним іграм, злочинності і т.д.

Отже, саме двоїстий характер еволюції: одночасні зміни та збереження необхідної для розвитку інформації, провокують статевий диморфізм.

В агресивному, як природному, так і соціальному середовищі, процес *уніфікації статей* відсутній, оскільки в будь-яких екстремальних умовах – землетруси, голод, війни, хвороби, переселення, репресивні традиції та звичаї – відмінності між статями стають помітнішими. Чоловіки стають більш маскулініними, а жінки більш фемінними. В цьому випадку кожна стать в єдиному процесі еволюції реалізовує власну генетичну програму: консервативну (жіночу) та оперативну (чоловічу). Місія чоловіків – отримувати інформацію від середовища, перевіряти її на наступних поколіннях та платити за неї власним здоров'ям та життям [25].

В стабільному середовищі, коли немає потреби постійних кардинальних змін, провідними виступають консервативні тенденції. В цьому випадку потреба у чоловічій статі з боку суспільства є меншою,

а значить і статевий диморфізм виявляється у меншій мірі. Фізична сила, витривалість, активність, ризикована поведінка, допитливість, що такі необхідні у дискомфортних умовах, втрачають власну актуальність та значущість в стабільному як природному, так і соціальному середовищі. Саме на цьому підґрунті, з огляду на біодетерміністські теорії, і з'являється таке явище, як уніфікація статей.

На думку біодетерміністів, чоловіча стать виступає буферною, захисною зоною навколо жіночого ядра. Однак, якщо немає загрози від середовища, то і потреба у захисті відпадає сама собою. В такому випадку користі від чоловічої статі людству як біологічному виду немає ніякої. З позиції **біодетермінізму**, процес уніфікації статей – це ніщо інше, як одночасна фемінізація чоловіків, які в комфортних умовах позбавлені активної еволюційної позиції, та маскулінізація жінок, які поступово вивчають та опановують засвоєні чоловіками нові сфери життєдіяльності [107].

**Едипів комплекс** – одне з основних понять класичного психоаналізу, використане Зигмундом Фрейдом для позначення амбівалентного (двоїстого) ставлення дитини до своїх батьків. Під едиповим комплексом розуміється прояв дитиною несвідомих потягів, що супроводжуються вираженням почуттів любові та ненависті до батьків.

Уперше уявлення про едипів комплекс були виражені З. Фрейдом у 1897 р. в одному з листів до берлінського лікаря В. Флісса (1858–1928). На основі самоаналізу, що включає дитячі спогади, він виявив у собі ранні змішані почуття любові до

матері та ревнощів до батька. При цьому засновник психоаналізу співставив свої особисті переживання з давньогрецьким міфом, зміст якого було відображено в давньогрецькій трагедії Софокла «Цар Едіп». У трагедії Софокла розповідалось про нещасну долю Едіпа, який, не відаючи того, спершу вбив свого батька Лая – царя Фів, потім одружився на своїй матері Іокасті, а згодом, дізнавшись від оракула про вчинені ним ненавмисні дії, осліпив себе.

Запозичена з давньогрецького міфу тема батьковбивства та заборони на інцестуозний зв'язок переросла у З. Фрейда в ідею едипового комплексу, притаманного кожній людині. Згідно З. Фрейду, сновидіння людини переконують у тому, що, ймовірно, всім судилося направляти своє перше сексуальне почуття на матір і перше насильницьке бажання – на батька.

Спостереження за дітьми та вивчення спогадів дорослих про своє дитинство підвели З. Фрейда до висновку про загальні, універсальні прояви едипового комплексу. Хлопчик еротично прив'язаний до матері, хоче володіти нею і сприймає батька як перешкоду йому в цьому; дівчинка відчуває ніжні почуття до батька й потребу в усуненні матері, щоб зайняти її місце у відносинах з батьком.

У своєму розумінні едипового комплексу З. Фрейд виходив із того, що **бісексуальність** (чоловіче та жіноче начало) людини призводить до такого стану, коли дитина може займати як активну, так і пасивну позицію. Сексуальна привабливість одного з батьків протилежної статі й ненависть до батька тієї ж статі складають, із точки зору З. Фрейда,

позитивну форму едипового комплексу. Любов до одного з батьків тієї ж статі й прагнення усунути з життя одного з батьків протилежної статі характерні для негативної форми цього комплексу. У процесі психосексуального розвитку дитини проявляються обидві форми, утворюючи так званий повний едипів комплекс.

Цей комплекс характеризується двоїстим ставленням дитини до своїх батьків. Вона одночасно любить і ненавидить кожного з них, обожає їх і бажає їм смерті; хоче бути схожою на них і боїться бути покараною за свої несвідомі бажання. Хлопчик не тільки проявляє еротичні почуття до матері й прагне усунути батька, а й відчуває властиві дівчинці ніжність до батька й ворожість до матері. Аналогічна картина спостерігається й у дівчинки: вона не тільки має сексуальний погляд до батька та ревне почуття до матері, але й вороже налаштована до батька та відчуває сильну емоційну прихильність до матері.

У поданні З. Фрейда едипів комплекс проявляється у дітей у віці від 3 до 5 років, і перед кожною дитиною постає життєве завдання, пов'язане з розвитком і подоланням цього комплексу. Руйнування та загибель едипового комплексу в процесі психосексуального розвитку дитини, що характеризується переходом від фалічної (символізує значення пеніса) фази дитячої сексуальності до її латентного (прихованого) періоду – нормальний шлях розвитку людини: «у нормі в кінці цього раннього сексуального періоду едипів комплекс повинен бути подоланий, ґрунтовно пом'якшений і перетворений, а результатом такого перетворення

буде можливість хороших успіхів у подальшому душевному житті». Витіснення ж едипового комплексу та збереження його в несвідомому загрожує невротизації дитини, згодом позначається на психічних розладах дорослого: благополучне подолання цього комплексу, як правило, не здійснюється ґрунтовно, і тоді «пубертатний період викликає реаквімацію комплексу, що може мати погані наслідки».

З. Фрейд уважав, що, незважаючи на універсальність едипового комплексу, розвиток і ліквідація його в хлопчика та дівчинки проходять по-різному. Загроза кастрації і страх хлопчика перед можливістю покарання за інцестуозний потяг призводить до відрази його до едипового комплексу. Пов'язані з цим комплексом еротичні потяги хлопчика десексуалізуються і сублімуються, тобто переходять на соціально прийнятні цілі. У разі ідеального здійснення цього процесу едипів комплекс руйнується й скасовується. Отже, едипів комплекс у хлопчика гине внаслідок загрози кастрації.

Розвиток і подолання едипового комплексу у дівчинки має інший характер. Виявивши, що на відміну від хлопчика вона не має пеніса, дівчинка сприймає кастрацію як уже існуючий факт. Це призводить до того, що «у той час як едипів комплекс хлопчика гине внаслідок кастраційного комплексу, едипів комплекс дівчинки стає можливим і виникає завдяки кастраційному комплексу».

На думку З. Фрейда, дівчинка відчуває заздрість до того органу, який у неї відсутній. Вона переходить символічним шляхом від пеніса до дитини, бажає отримати його в подарунок від батька.

Це бажання зберігається протягом тривалого часу, у результаті чого дівчинка повільно розлучається з едиповим комплексом. У формі бажання володіти пенісом і народити дитину едипів комплекс дівчинки довгий час зберігає свою дієвість і сприяє підготовці жінки до її статевої ролі. Подолання цього комплексу в дівчинки пов'язано із загрозою втрати батьківської любові.

У процесі загибелі едипового комплексу зовнішній авторитет батьків нібито переміщається всередину дитячої психіки. Він стає внутрішнім надбанням дитини, приводячи до утворення такої психічної інстанції, як Над Я. Так, на думку З. Фрейда, Над Я стає спадкоємцем едипового комплексу. Відтепер Над Я виступає в ролі невсипущого ока або караючої совісті, викликаючи в людини відчуття провини. За висловом засновника психоаналізу, едипів комплекс виявляється одним із найважливіших джерел свідомості провини, що доставляє особливе занепокоєння невротикам.

Згідно З. Фрейду, в едиповому комплексі завершується інфантильна сексуальність. Хто виявляється не в змозі нормальним чином пройти **едипову стадію** психосексуального розвитку, той захворює неврозом. Едипів комплекс становить ядро неврозів.

З. Фрейд не стверджував, що едипів комплекс вичерпує ставлення дітей до батьків, яке може бути складним і різноманітним. Більше того, він уважав, що цей комплекс може зазнавати зміни. Разом із тим він виходив із того, що едипів комплекс є значним фактором душевного життя дитини й існує



небезпека «швидше недооцінити його вплив і обумовлений ним розвиток, ніж переоцінити його».

На основі цього комплексу виникає, як уважав З. Фрейд, людська культура, пов'язана з відповідними нормами й заборонами на *інцест*. У едиповому комплексі збігаються початок релігії, моральності, моралі, соціальних інститутів суспільства й мистецтва.

Що стосується можливості реалізації еротичних і деструктивних потягів, пов'язаних з едиповим комплексом, то вона може знаходити своє втілення у сновидіннях. Не випадково в сновидіннях нерідко містяться різноманітні сцени, сюжети й образи інцестуозного характеру, пов'язані з вбивством і смертю батьків, родичів, близьких людей.

Визнання або заперечення едипового комплексу – свого роду лакмусовий папірець, що дозволяє простежувати розходження між прихильниками й противниками психоаналізу. Як зауважував З. Фрейд, ніщо інше не нашкодило психоаналізу настільки сильно у ставленні до нього сучасників, як «розгляд едипового комплексу в якості загальнолюдської доленосної структури» [62].

*Едипова стадія* – у вітчизняній психології едипову стадію ще називають дошкільним дитинством. Це період від трьох до п'яти-шести років. У цьому віці, на думку психоаналітиків, формуються основні шаблони сексуальної поведінки, а також Супер-Его – основна контрольна інстанція людської поведінки, місцеперебування почуття вини, ідеалів, совісті та моралі.

На едиповій стадії відбувається розвиток основних патернів мужності і жіночності (**маскулінності** і **фемінності**): дитина засвоює прийнятну в культурі жіночу або чоловічу роль, більш-менш успішно розв'язуючи пов'язані з ними основні невротичні проблеми – страх кастрації (у хлопчиків) і заздрість до пеніса (у дівчаток). Удосконалюється система психологічних захистів особистості, розвиваються та ускладнюються її відносини зі світом. Навіть цей стислий перелік засвідчує, наскільки едипова стадія складна й неоднорідна за своїм психологічним змістом [47].

**Екзогамія** (від грецьк. ἐξω – поза, ззовні, γάμος – шлюб; буквально: зовнішній шлюб) – статеві відносини (звичай уклад адати **шлюб**) між представниками різних родів, поза вузької соціальної групи.

Сьогодні існує безліч теорій, які намагаються пояснити причини переходу від **ендогамних** (кровозмішувальних) до екзогамних стосунків, наприклад:

~\*~ теорія Мак-Леннона про звичай вбивати дівчат та, як наслідок, необхідність викрадання жінок із сусідніх племен;

~\*~ теорія Спенсера, який розглядав викрадену жінку як найбільш успішний та довговічний трофей первісного воїна;

~\*~ усвідомлення первісними людьми шкідливості кровозмішувальних стосунків, зображене Морганом;

~\*~ теорія «симпатії» Каутського, яка полягала в тому, що близько спорідненні індивіди, занадто часто зіштовхуючись одне з одним обличчям до

обличчя, не викликають взаємного інтенсивного статевого потягу;

☞ пошук первісним чоловіком дружини як підлеглої істоти, служниці, на думку Старке. Жінки із власного роду розглядалися, як істоти рівні;

☞ теорія тотемів Фрезера та Дюркгейма, що полягала в табу крові тотема, оскільки кров власного роду вважалась священною;

☞ теорія Тайлора, що міститься у свідомому прагненні первісних людей до миру, який значною мірою гарантувався екзогамними шлюбами та ін.

Не дивлячись на різноманітність, а подекуди і полярність теорій виникнення екзогамних відносин, усі вони наголошують на одному: екзогамія – це виключення кровозмішувальних стосунків.

Екзогамію можна вважати історичною межею між дошлюбним станом суспільства, коли статево життя людей визначалося лише їх природою, і шлюбом, як відносинами між *статями*, що суспільно регулюються.

Першою історичною формою екзогамного шлюбу був *матріархальний шлюб*, що мав місце в період *матріахату*. Розрізняють наступні види матріархального шлюбу:

☞ матрилокальний шлюб – чоловік переходить у рід дружини;

☞ дислокальний шлюб – жінка та чоловік після вступу шлюб залишаються жити кожний у своєму роді або племені;

☞ неолокальний шлюб – молоде подружжя починає жити окремо від власних родів.

Матріархальний шлюб характеризується **матрилінійністю** – зв'язки спорідненості встановлюються за материнською лінією, оскільки постать батька залишається невідомою. Анонімність батька пояснюється тим, що матріархальний шлюб – це завжди **груповий шлюб**.

Друга історична форма екзогамного шлюбу – формування статевих відносин в епоху **патріархату**, коли мав місце відповідно **патріархальний шлюб**. Жінка разом із дітьми з цього часу переходить у рід чоловіка. Патріархальний шлюб характеризується **патрилінійністю**, постать батька дітей перестає бути анонімною. Саме в цей період починають формуватися прості та складні родини, створюються засновки для сучасних форм шлюбу – **моногамії** та **полігамії**.

**Екофемінізм** (від грец. oikos – дім, батьківщина та femina – жінка) – засновується на тому твердженні, що споживацьке ставлення до природи та пригнічення жінок тісно взаємопов'язані та увічнені патріархальною системою цінностей, яка розкривається у дуалістичному світогляді, що протиставляє тілу розум, матерії дух, природі культуру. В одній із найперших екофеміністських праць «Нова жінка/Нова Земля» (1975) Розмарі Рютер (Rosemary Ruether) стверджує: «Жінки повинні розуміти, що не буде ніякого звільнення для них і не буде ніякого виходу з екологічної кризи в суспільстві, де фундаментальною моделлю стосунків залишаються стосунки домінування одного над іншими. Вони повинні об'єднати вимоги жіночого та

екологічного рухів із метою радикального реформування основних соціально-економічних стосунків та основоположних цінностей сучасного суспільства» [130, с. 204].

Екофемінізм виник у 70-х–80-х роках минулого століття як ідеологічний рух та теоретичний напрям, що знайшов своє власне місце на перетині міриади форм фемінізму та екологічних теорій. Сам термін «екофемінізм» був впроваджений у науковий та літературний обіг французькою дослідницею Франсуазою д'Ебоні (Francoise d'Eaubonne) в її праці «Фемінізм або смерть», що побачила світ у 1974 році [121, с. 533]. Франсуаза д'Ебоні спробувала довести, що чоловічий контроль над виробництвом і жіночою сексуальністю призводить до подвійної кризи: по-перше, до руйнування навколишнього середовища через надприбуткове виробництво, і, по-друге, до демографічної кризи через штучне маніпулювання процесом народжуваності. Дослідниця окреслила питання, які стали центральними для екофеміністського руху: криза сучасності як екологічний рахунок, пред'явлений прогресу; критика (західної) патріархальної системи як причини цієї кризи; заклик до жінок і чоловіків, що розділяють ідеї екофемінізму, домагатися соціальних та екологічних змін [45, с. 319–320].

Деякі теоретики фемінізму, наприклад, такі, як Інестра Кінг (Ynestra King), визначають екофемінізм як третю хвилю фемінізму, у той час як інші, зараховують його до загальної теорії глибокої екології (deep ecology). Однак екофемінізм не можна помістити в жорсткі теоретичні рамки

фемінізму або інвайронменталізму, оскільки екофеміністська філософія одночасно виступає як з екологічною критикою фемінізму, так і з феміністською критикою інвайронменталізму [121, с. 533]. На думку Вел Пламвуд (Val Plumwood), одним із основних завдань екофемінізму є поєднання феміністичних й екологічних поглядів і критики. Одночасно розвиваючи фемінізм, що є екологічним та екологію, що є феміністичною. Не тільки феміністична думка повинна пом'якшувати інвайронменталізм, а й екологічне мислення, у свою чергу, має змінювати фемінізм [82, с. 259].

*Зв'язок «жінка – природа» в екофеміністському дискурсі.* Хоча екофемінізм намагається охопити, як у теорії, так і на практиці, увесь спектр відносин, що відбивається у взаємозв'язку «жінка – природа», на сьогодні три зв'язки залишаються центральними в усій екофеміністській теорії – емпіричний, епістемологічний, концептуальний та культурний (символічний).

Емпіричний зв'язок між жінкою та природою знаходить власне відображення у сучасних соціологічних дослідженнях та соціально-філософських теоріях, що констатують непропорційний вплив екологічних проблем на жінок по всьому світові. Організація Об'єднаних Націй ще у 1987 році відзначила: «Загально встановленим фактом є те, що жінка – найбільша жертва руйнування навколишнього середовища. І чим біднішою є жінка, тим більше її тягар». Однак, як зазначає Хізер Ітон (Heather Eaton), великі труднощі, із якими стикаються жінки, виникають не тільки

через екологічне погіршення стану навколишнього середовища, а й через статевий розподіл праці, який розглядає прожиток родини як жіночу роботу та був виявлений у великій кількості суспільств світу. Жінка несе головну відповідальність за виховання, харчування та здоров'я усіх членів родини, що робить дедалі складніше в умовах екологічної деградації. Окрім того, економічні ресурси – земельна власність і комерційні підприємства – залишаються недоступними для більшості жінок. Саме тому, відштовхуючись від сучасних емпіричних даних, екофеміністки розглядають соціально-політичні та економічні структури як такі, що обмежують жіноче життя бідністю, екологічною депривацією та економічним безсиллям [119, с. 2].

Епістемологічний зв'язок між жінкою та природою базується на припущенні, що якщо на жінках більш несприятливо позначаються екологічні проблеми, це робить їх більш компетентними з питань природи та екології, ставить їх у позицію епістемологічного привілею. Тобто жінки мають більше знань про земні системи, ніж чоловіки. Прихильниці епістемологічного твердження впевнені, що при створенні нових практичних та інтелектуальних екологічних парадигм жінки мають перебувати у привілейованому становищі. Цей вид розуміння відстоюється індійською екофеміністкою Ванданою Шивою (Vandana Shiva) [118].

Поряд із цим деякі екофеміністки наголошують на тому, що жінки не просто краще знаються на екологічних системах, а є набагато ближчими до природи, ніж чоловіки, та володіють такими

вродженими якостями, як: піклування, кооперація, миролюбність тощо. Тяжіння до природного есенціалізму можна зустріти в текстах радикального екофемінізму, зокрема спіритуалістичного. Така есенціалістська точка зору спростовується більшістю теоретиків екофеміністської філософії, які наполягають на тому, що зв'язок «жінка – природа» носить виключно концептуальний, символічний характер. Якщо жінка є експертом в екологічній сфері, або володіє кращими знаннями з аграрної діяльності, то це виключно через її життєвий досвід, а не через природний есенціалізм [119, с. 3].

Концептуальний та культурний (символічний) зв'язок між жінкою та природою знайшов власне відображення у багатьох філософських теоріях, починаючи від часів Античності та звершуючи сьогоденням. Згідно з екофемінізмом, західне патріархальне мислення засновується на дуалістичному світогляді, що втілюється у цілій низці опозицій: розум – тіло, дух – матерія, чоловік – жінка, культура – природа тощо. Однак поняття в цих опозиціях розглядаються не рівнозначно, а ієрархічно: один концепт обов'язково є вищим за інший. Цей «інший» іноді демонізується, маргіналізується та завжди дискримінується як у теоретичних здобутках, так і в їх проекціях на різні сфери суспільного життя. Соціальні групи, які зазнають пригнічення з боку суспільства, найчастіше пов'язуються з тілом та природою, аніж із розумом та культурою, та зображуються як стихійні, занадто емоційні або пасивні та неповноцінні, що потребують приборкання, постійного контролю та патронажу.



Класична форма цієї парадигми створює власну ієрархію цінностей:

- ☛ Бог.
- ☛ Чоловік.
- ☛ Жінка.
- ☛ Діти.
- ☛ Тварини.
- ☛ Природа.

Така ієрархія чітко відображає сексизм та видо-візм. Також через зазначену ієрархію патріархальних цінностей працюють багато аспектів расизму, класизму та імперіалізму [126].

Подолання патріархального домінування над жінками та природою в культурному контексті виявляється особливо тяжким завданням, оскільки есенціалізм стверджується релігією, філософією та багатьма іншими культурними і символічними конструктами, що набули з роками аксіоматичного, догматичного характеру не тільки на соціальному рівні, але й відбилися на індивідуальному сприйнятті світу та власного місця в ньому кожної окремої особистості.

*Екофемінізм та есенціалізм.* Важливо відмітити, що за есенціалістські погляди критикуються не тільки різноманітні антифеміністські, андроцентричні теорії, але й сам екофемінізм, причому самими екофеміністками. Саме тому, одним із найважливіших завдань сучасного екофемінізму постає подолання стереотипу, що пов'язує усі форми екофеміністської філософії з есенціалізмом.

Сьогодні у філософії фемінізму існують дві популярні точки зору щодо зв'язку «жінка – природа».

Так, наприклад, незважаючи на історичний та культурний зв'язок понять «жінка» та «природа», деякі феміністки стверджують, що його потрібно деконструювати і спростувати, оскільки він не служить ні жінкам, ні природі. Асоціативний зв'язок природи із жінкою не є універсальним, а створюється в процесі історичного та культурного розвитку й використовується з метою пригноблення жіноцтва. Така позиція є характерною для андроцентричних форм ліберального фемінізму, які мають тенденцію боротьби за рівність, не піддаючи сумніву чоловіче домінування. Однак такий фемінізм некритичної рівності, як зазначає Вел Пламвуд, поглинає жінку маскуліністською моделлю людини, яка є віддаленою від природи та ворожою до неї [82, с. 261].

Поряд із цим існує позиція, що зв'язок жінки з природою має підноситись, вшановуватись та детально досліджуватись. Жінка є за своєю сутністю більш вихованою, миролюбною, схильною до співпраці, є ближчою до природи, ніж чоловік. І, як зазначає Мері Дейлі (Mary Daly), якщо жінка буде дослухатися до своєї жіночої природи, вона зможе створити простір, вільний від патріархального впливу. Така точка зору є характерною для гіноцентричних форм радикального фемінізму, які відокремлюють жінку від культури, маргіналізують її як соціальну спільноту.

Для уникнення коливання теорії екофемінізму між двома теоретичними полюсами – культурою та природою – Вел Пламвуд пропонує застосовувати підхід, так званої, критичної солідарності, що відкидає вилучення жінок із культури, а також

заперечує дуалістичну, маскуліністську конструкцію людської ідентичності разом із її раціоналістичною системою поглядів щодо субординаційної сфери відмінностей як «природної» [82, с. 261].

**Основні концептуальні напрямки екофемінізму.** Через власну ідейну поліаспектність та охоплення екофемінізмом широкого кола проблем, що подекуди далеко виходять за межі суто фемінізму та інвайронменталізму, класифікація екофемінізму є досить проблематичною. Як зазначає Карен Уоррен (Karen Warren) у своїй праці «Екофемінізм: жінка, культура природа», як не існує єдиного фемінізму, так само не існує єдиного екофемінізму або єдиної екофеміністської філософії. Екофемінізм проростає своїм корінням у широкому різноманітті фемінізмів (наприклад, у ліберальному, марксистському, радикальному, соціалістичному, чорному фемінізмі, фемінізмі третього світу тощо). Що саме вирізняє екофемінізм серед інших феміністських напрямків, робить його особливим, так це його наполегливість на тому твердженні, що природа (non-human world) та натуразм (тобто несправедливе панування над природою) є загально-феміністськими проблемами. Екофеміністська філософія розширює знайомі феміністські критики соціальних змін (наприклад, сексизму, расизму, класизму, гетеросексизму, ейджизму, антисемітизму) до домінування над природою (тобто натуразму). Згідно з екофеміністками, природа – це феміністська проблема [132, с. 4]. Як природа охоплює все живе в усіх його проявах, так і проблеми екофеміністської філософії повинні мати загально-феміністський статус.

Для позначення поліаспектності поняття екофемінізму Карен Уоррен у 1990 році вжила метафору, що згодом стала знаменитою, порівнявши екофеміністську філософію з квілтом, тобто ковдрою, зшитою з різнокольорових і різнофактурних клаптиків – «quilt of ecological feminism».

Не існує єдиноприйнятого, «ортодоксального» екофемінізму, оскільки його ідейні траєкторії є досить різноманітними. Розмарі Ретфорд Рютер (Rosemary Radford Ruether), Івон Гебара (Ivone Gebara), Вандана Шива (Vandana Shiva), Сьюзан Гріффін (Susan Griffin), Еліс Уолкер (Alice Walker), Стархок (Starhawk), Саллі Макфег (Sallie McFague), Луїза Тейш (Luisah Teish), Карен Уоррен (Karen Warren), Грета Клер Гард (Greta Claire Gaard), Енді Сміт (Andy Smith), Керолайн Мерчант (Carolyn Merchant), Вел Пламвуд (Val Plumwood) та інші – усі вони з різними поглядами, починаючи від ліберального та завершуючи радикальним, говорять із позиції екофеміністської філософії [121, с. 533].

На сьогодні найбільш розвиненими концепціями екофемінізму є: ліберальна, соціалістична та радикальна.

Ліберальний екофемінізм, там само як і ліберальний фемінізм, походить з ідеології лібералізму, що обстоює та аргументує необхідність включення жіноцтва в усі сфери життєдіяльності суспільства, які раніше залишалися виключно чоловічою сферою. Із точки зору ліберального екофемінізму жінка може бути однаково добре представлена як у владних структурах, так і в суспільній діяльності, науково-дослідній роботі тощо.

Як зазначає Тзепора Берман (Tzerorah Berman), ліберальний екофемінізм швидше прагне перерозподільних, ніж реструктуризаційних політичних змін. Ліберальні феміністки та екофеміністки використовують традиційні техніки лобіювання для впливу на законодавство та повного включення жінок у мейнстрім сучасного суспільства [114, с. 15].

Лібералізм є антропоцентричною, гуманістичною ідеологією, що фокусується на досягненні рівного доступу індивідів до ресурсів і можливостей. Така індивідуалістична спрямованість лібералізму є проблематичною для екофемінізму, оскільки дотримання екологічних норм і вирішення сучасних екологічних проблем передбачає обмеження індивідуальних свобод людини.

Як зазначає Карен Уоррен, лібералізм не відповідає вимогам і запитам екофемінізму, оскільки він створює нерівність на основі прийняття ієрархічних структур, що вже існують у суспільстві. Адже включення жіноцтва, навіть на рівних правах із чоловіками, в андроцентричну модель світу на практиці нічого не змінює. Окрім того, дослідниця стверджує, що індивідуалістичний характер лібералізму заперечує павутинний взаємозв'язок людини та природи – концепцію, що є провідною в екофемінізмі [114, с. 15]. Екофемінізм більшою мірою тяжіє до філософії глибинної екології, яка за своєю суттю є екоцентричною та протиставляється лібералізму з його антропоцентризмом та гуманізмом.

Поряд із цим важливо відмітити, що ліберальний екофемінізм вважає небезпечним повернення до біологічного есенціалізму. Як зазначає

Катерина Карпенко, піднімати питання про асоціацію жінок із природою, а також позитивно стверджувати це, із точки зору представників ліберального екофемінізму, є поверненням до нещодавнього безправного минулого. Такий підхід підриває результати боротьби, яку жінки вели проти їх ідентифікації з природою, що слугувала виправданням чоловічого домінування та завдяки якому, жінки виявилися несправедливо відстороненими від виконання однакової з чоловіками ролі в суспільному житті [45, с. 321].

Не зважаючи на певні концептуальні суперечності в межах власного напрямку та критику, ліберальний екофемінізм продовжує відігравати важливу роль у державних структурах західних суспільств і розширювати екологічний порядок денний.

На відміну від ліберального екофемінізму, соціалістичний екофемінізм прагне кардинальної реструктуризації суспільних відносин. Соціалістичний екофемінізм пов'язує пригнічення жінок і природи з патріархатом і капіталізмом. Як зазначає представниця соціалістичного екофемінізму – Керолайн Мерчант, сила соціалістичного екофемінізму полягає в критиці капіталістичного розвитку, у межах якого відтворення та екологія підкоряються виробництву. Діяльність соціалістичних екофеміністів у першу чергу спрямовується на подолання суперечності між виробництвом та відтворенням. Вони намагаються викрити атаки виробництва як на біологічне, так і на соціальне відтворення, роблячи цю проблему видимою та пропонуючи її вирішення [114, с. 15].

Головне джерело проблеми, на думку Керолайн Мерчант, криється в розподілі праці за статевою

ознакою, тому що суспільство намагається відокремити себе від природи, виділитися з неї за допомогою системи виробництва. Чоловіки переважають у сфері виробництва засобів виробництва, у той час як сфера домашнього життя обслуговується жіночою неоплачуваною працею. У результаті жінки й чоловіки стають відчуженими як один від одного, так і від результатів їхньої праці. На думку дослідниці, необхідний багаторівневий структурний аналіз, який розглядає діалектичне відношення між виробництвом і відтворенням у контексті взаємин як між суспільством і природою, так і між чоловіками та жінками [45, с. 323].

Соціалістичний екофемінізм критикує картезіанський світогляд, що сприяє таким концептуальним дихотоміям, як: жінка – чоловік, тіло – розум, приватний – соціальний, природа – суспільство. Екофеміністські теоретики вважають, що картезіанський світогляд знецінює природу, а значить і жінку, та в такий спосіб увічнює нерівність у людському світі. Окрім того, ізоляціонізм та індивідуалізм, які властиві такому світогляду запобігають, на думку, екофеміністів, організації спільноти задля кардинальних соціальних змін і створення суспільств егалітарних. По суті, це служить бар'єром для визнання взаємозалежності людини й природи. Соціалістичні екофеміністи, як і прибічники соціалістичного фемінізму взагалі, вважають, що колективні дії та права є більш важливими стосовно прав і дій окремого індивіда.

Як зазначає Керолайн Мерчант, основною метою соціалістичного екофемінізму є розвиток

стабільних, позбавлених будь-якого домінування взаємин із природою та створення егалітарної, соціалістичної держави з ресоціалізацією чоловіків і жінок для несексистського, нерасистського, ненасильницького, антиімперіалістичного способу життя [128, с. 105].

Радикальний екофемінізм можна розділити на два напрямки: спіритуалістичний екофемінізм («nature» ecofeminism), представниці якого стверджують, що жінка біологічно та духовно сильніше пов'язана з природою, є ближчою до неї, ніж чоловік, та власне радикальний екофемінізм, який стверджує, що пригнічення жінок відбувається через їх репродуктивну роль та підтримання суспільством системи статеворольового поділу [114, с. 16].

Радикальний фемінізм базується на тому твердженні, що патріархальна система суспільних взаємин розглядає жінку виключно у двох якостях: репродуктивної машини та сексуального об'єкту. Радикальний екофемінізм вбачає звільнення жіноцтва та природи від патріархального гніту в демонтажі патріархальної системи, який покладе край чоловічій владі як над жіночими тілами, так і над землею.

Радикальні екофеміністи фокусуються на переоцінці тих якостей, які традиційно асоціюються з жінкою та природою. Поштовхом до цього послужила культурна девальвація всіх природних процесів як прояв чоловічої свідомості в патріархальному світі. Визнаючи цінність природи та переоцінюючи жіночу культуру й практику, радикальні феміністки вважають цілком можливим зламати ті дуалістичні опозиції, із яких узяли



початок сучасні ґендерні (не статеві) категорії. На їхню думку, асоціація жінки з природою призвела до створення ґендерних стереотипів про пасивну та емоційну жінку та сильного, раціонального, не-емоційного чоловіка. Ґендерні ролі та стереотипи, що формувалися культурно та історично протягом тривалого часу, призвели до знецінення тих рис характеру, що вважаються жіночими, та піднесення чоловічих. Радикальні екофеміністки, так само як і соціалістичні феміністки, упевнені, що дуалістичний андроцентричний світогляд має бути подолано [114, с. 16–17].

Спіритуалістичні екофеміністки розглядають асоціацію жінки з природою як джерело жіночої сили. Спіритуалістичний екофемінізм з'єднує, сконцентровані навколо жінок, цінності (материнство, виховання, турбота) і прославляння жіночих тіл. Жіноча тілесність привноситься в космологію, яка прагне ідентифікувати та співвіднести чоловічі та жіночі сили. Трансцендентному Богу протистоїть іманентна Богиня. Спіритуалістичний екофемінізм черпає натхнення з передісторії людства і зі збережених племінних релігій, особливо з релігійних вірувань народів Америки, Австралії та Нової Зеландії. Ритуали, що включають менструальну кров та інші аспекти жіночих тіл, які в патріархальних системах розглядаються як табу або оголошуються нечистими, тут навпаки звеличуються [53, с. 197].

Спіритуалістичні екофеміністки прагнуть не просто розвивати ґіноцентричну культуру, але й створювати відповідні інституції як альтернативу вже існуючим андроцентричним. Однак багато

теоретиків екофемінізму та фемінізму взагалі знаходять подібний есенціалістський зв'язок жінки та природи таким, що принижує людську гідність, завдає шкоди соціальним змінам та іміджу феміністському руху. Вони впевнені, що домінування жінок і природи призведе не до здолання існуючого дуалістичного світогляду, але лише виверне вже існуючу систему на виворіт. Девальвація природи зміниться девальвацією культури, що лише посилить біологічний детермінізм. Заміна патріархату матріархатом не є вирішенням жіночої проблеми [114, с. 17].

Важливо відмітити, що радикальний та спіритуалістичний екофемінізм здійснюють великий внесок у розвиток та просування етики піклування, співчуття та особистої відповідальності.

Отже, не дивлячись на розмаїття проблем та широку філософську розпорошеність, еkleктичність ідей екофемінізму, усі вони формують основні принципи останнього: 1) існує безсумнівний зв'язок між пригніченням жінок і пригніченням природи; 2) розуміння характеру цього зв'язку необхідно для будь-якого адекватного розуміння природи; 3) феміністська теорія та практика повинні включати екологічну перспективу; 4) вирішення екологічних проблем має включати феміністські перспективи [14, с. 113].

Ґрунтуючись на західних культурних традиціях та світоглядній спадщині фемінізму, розвиток екофеміністської філософії в пострадянських країнах, зокрема в Україні, має власну специфіку та є дуже повільним. З одного боку, це обумовлюється тим, що екофемінізм є елементом соціальної онтології

саме західного зразка, з іншого – історичною та культурною спадщиною східноєвропейських суспільств, їх національною ментальністю тощо. Тому цілком логічно, що екофеміністські ідеї, так само як і фемінізм взагалі, не набули на пострадянських теренах широкого поширення та підтримки. Окрім того, усі спроби виокремити та актуалізувати екофеміністську проблематику на сьогодні залишаються поодинокими й розрізненими, а також повністю розчиненими або в загально-феміністському вітчизняному дискурсі, або в ідеологіях сучасних природоохоронних рухів.

Екофеміністська філософія знаходиться у стадії власного становлення. Незавершеність та новизна екофеміністського дискурсу розширює проблемне поле вітчизняних наукових досліджень. Поширення, навіть повільне, екофеміністської думки в національно-культурному пострадянському просторі, зокрема України, ставить дослідника перед цілою низкою питань, що потребують вивчення та обґрунтування. Серед них варто виділити проблему філософського статусу екофемінізму, специфічність екофеміністського дискурсу на пострадянських теренах, а також його теоретичні та практичні перспективи.

Як зазначає Керолайн Мерчант, розвиток екофеміністської філософії може привнести нові цінності та структури, що засновуються не на пануванні над жінками та природою як над ресурсами, а на всебічній реалізації, як чоловіками, так і жінками власних талантів. Застосування егалітаристського підходу, що обстоюється більшістю екофеміністок,

до розгляду як цілих наукових напрямків, так і окремих соціальних феноменів, дасть змогу переоцінити їх не тільки з точки зору жіноцтва, але також із точки зору соціальних і расових груп, оточуючого природного середовища, які раніше ігнорувалися. Писати історію з феміністських позицій означає перевернути її – по-новому побачити соціальну структуру в усіх її розрізах [72, с. 759–760].

**Емансипація** (від лат. *emancipatio* – звільнення сина від влади батька) – звільнення від будь-якої залежності, скасування будь-яких обмежень, зрівняння в правах.

**Емпатія** (від англ. *empathy* (від грец. *patho*) – співчуття) – розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи в якості співчуття.

**Ендогамія** (від грецьк. *ένδον* – всередині, *γάμος* – шлюб; буквально: внутрішній **шлюб**) – статеві відносини (звичай укладати **шлюб**) між представниками одного племені або роду. Для первісних людей кровозмішувальні стосунки були явищем природнім, що зумовлювалося відсутністю найпростіших форм регламентації статевого життя, не усвідомленням зв'язків кровної спорідненості із членами власного племені, ворожістю та далекою відстанню від інших племен. Для цього періоду характерні найтісніші форми ендогамії за типом «батьки х нащадки», «брат х сестра», «двоюридний брат х двоюридна сестра».

Як відомо із історії, ендогамія була поширена й у набагато пізніші часи, коли розглядалась як соціальний механізм збереження титулу, майна або

майстерності в руках одного роду. На сьогодні в Україні подекуди зустрічається сільська ендогамія, а якщо говорити про країни цивілізованого світу, то дане явище носить не кровозмішувальний, а соціальний характер, коли шлюбний партнер обирається в межах конкретної вузької соціальної групи.

**Епіклера** – єдина дочка-спадкоємиця в Стародавній Греції, тобто дочка, яка після смерті батька наслідувала все його майно, включаючи землю (клер).

До часів Аристотеля дві п'ятих всієї спартанської землі належало жінкам, які, за словами мислителя, вели розкішне та розпусне життя. Це викликало у філософа обурення та критику нерівномірного розподілу власності, яка переходила в Спарті у спадок не тільки чоловікам, але й жінкам. Насправді цей порядок був наслідком тривалої дії закону, який захищав майнові права жінок-родоначальниць.

**Есенціалізм** (від. англ. essential – обов'язково існуючий, неодмінний) – термін використовується щодо теорій, у яких стверджується наявність незмінних і вічних якостей речей, об'єднаних деякою родовою характеристикою, у гендерному контексті – жіноча та чоловіча сутності. Обов'язковим атрибутом таких теорій має бути бінарність – жінка протиставляється чоловікові. Ознаки, за якими відбувається розподіл **статей**, із точки зору есенціалізму, вважаються універсальними, сприймаються як даність.

Досить сильні есенціалістські переконання обстоює радикальний *екофемінізм*, що засновується на спорідненості жінки із природою. За есенціалізм також сильно критикують відому американську феміністку, засновницю фемінізму відмінності – Керол Гіліган (Carol Gilligan).

У *гендерних дослідженнях* головними опонентами есенціалізму є конструктивісти, які вважають, що стать та пов'язані із нею явища, наприклад, такі як *сексуальність*, є продуктом історії.

# Ж

*Жіночі дослідження (women's studies, фемінологія)* – напрямок наукової діяльності, спрямований на вивчення статусу та становища жінки на світовому рівні, у конкретному суспільстві або культурній традиції в певний історичний час, при якому розглядається жіночий життєвий досвід у системі соціальної й культурної дійсності. Жіночі дослідження – це засновок появи *гендерних досліджень*.

У жіночих дослідженнях виділяють три чотири етапи етапи:

*Кінець 60-х – 70-ті рр.* – «дати жінок і перемішати» («add-women-and-stir-method»). Назва цього етапу належить Шарлотті Банч (Charlotte Bunch), яка вперше сформулювала цей вислів на щорічній конференції Національної асоціації США з жіночих досліджень у 1979 р. У цей період у центрі уваги були жінки як соціальна група, раніше виключена з традиційного гуманітарного й

соціального знання. Використання нового жіночого підходу незабаром показало, що практично всі традиційні дисципліни були «гендерно сліпими», відбивали чоловічі упередження, використовували поняття, що не мали на увазі жіночий досвід. Наприклад, соціологічні дослідження праці виключали вивчення домашньої праці і волонтерської роботи – традиційних видів діяльності жінок; при вивченні епохи Просвітництва ігнорувалося становище жінок цього періоду; в історії і соціології суспільних рухів не було місця жіночим рухам тощо. Таким чином, протягом цього періоду були візуалізовані жіноче життя та досвід, жіночий підхід до аналізу фактів, явищ і процесів. Наприклад, історії були повернуті імена і творчість Христини Пізанської та інших авторок ранніх трактатів на захист прав жінок, жінок-науковиць і авторок літературних творів, жінок-соціологінь та психологінь XIX ст., чий дослідження тематики статі є інтелектуальною основою сучасного **фемінізму** [94, с.205].

*Початок 80-х рр.* – етап перегляду традиційного знання та навчальних курсів – у фокус дослідниць і викладачок потрапили нові сфери знання (тіло, насильство, приватне життя, природа **патріархату**). Тобто, новий підхід порушив питання про дисципліни. Наприклад, яким чином привілейоване становище вчених-чоловіків впливало на продукування наукового знання? Що відбиралося як гідне наукового (історичного, соціологічного і т. д.) знання? [94, с. 206].

*Середина 80-х рр.* – увага до відмінностей і нерівності між самими жінками (класові, расові,



етнічні, вікові й ін.), розуміння розмаїтості жіночих досвідів. Розвиток жіночих, а згодом і гендерних, досліджень і навчальних курсів на цій основі став можливим багато в чому завдяки появі до цього часу в університетах досить великої кількості жінок, насамперед, серед науковців і викладачів у сфері гуманітарних і соціальних наук. Вони привернули увагу вчених і громадськості до відсутності досліджень про роль жінок в історії, науці, до культурного формування **фемінінності** й **маскулінності** та уявлень про ролі статей у суспільстві тощо. Були опубліковані роботи про тривалу дискримінацію жінок у суспільному й приватному житті, на ринку праці, про обмежений доступ до освіти та професійного розвитку, а також до політики на рівні прийняття рішень. Заглиблюючись у дослідження взаємин статей, вивчаючи відносини **гендеру** і влади, вони кинули виклик традиційним уявленням про роль жінок і про статеві відмінності, що укорінилися в історії, літературі, психології, соціології [94, с. 206].

*1990-ті рр.* – етап пов'язаний із розвитком глобальної інфраструктури та підвищенням уваги до міжнародних проблем жінок. Освітні програми та дослідницькі проекти з питань щодо проблем жінок стали поширюватися в країнах Західної Європи, Африки, Близького Сходу, Азії та Латинської Америки. Були засновані регулярні міжнародні літні інститути, конференції та конгреси, що проводяться за підтримки численних жіночих організацій. Це призвело до інтенсивного обміну інформацією та досвідом між науковцями та викладачами.

Освітні програми набували міжнародну, глобальну орієнтацію. У зв'язку зі зростаючим числом публікацій, що вийшли в постколоніальних державах і країнах третього світу, сучасні програми з жіночих досліджень ставлять акцент на питаннях політики, соціально-економічного розвитку, на проблемах мілітаризму, репродуктивних прав, біженців та ін. [66, с. 35].

Основною причиною перетворення жіночих досліджень на гендерні слугувала усталена ідентифікація жіночих студій із фемінізмом. Навіть позбавлений радикалізму, фемінізм подекуди набував духу інтелектуальної та ідеологічної замкненості, відмовляючи в своїй теорії іншим дослідженням, непов'язаними суто із жіночою проблематикою.

**Жіночі політичні партії** – це політичні організації з переважно жіночим (або тільки жіночим) членством, які створили жінки, щоб розширити свою участь у формуванні та діяльності державних владних структур, захистити політичні й інші права, досягти **гендерної рівності**, встановити **гендерну справедливість** у своїй країні та досягти розвитку **гендерної (паритетної) демократії**. Загалом жіночі партії можна охарактеризувати як явище вимушене й тимчасове. Вони виникають тоді, коли влада або ігнорує гендерну проблематику, або розв'язує її вкрай повільно й поверхово; коли в суспільстві переважають патріархальні традиції, а державна влада тяжіє до патріархальних форм управління, не встигаючи чи не бажаючи утвердити егалітарні форми в усіх життєвих сферах.

Такі партії виникали в різні часи й у різних країнах світу. В Україні, починаючи з 1997 р., Міністерство юстиції України зареєструвало шість політичних партій жіночого спрямування. Серед них – партія «Жінки України», Всеукраїнська партія «Жіночі Ініціативи», партія «Солідарність жінок України», Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє» та інші, частина з яких уже припинила свою діяльність. Жіночі партії стали спробою, намаганням вплинути на політичні процеси, серед яких виборчий є одним із найважливіших у розв'язанні проблеми гендерної рівності [67, с. 251].

***Жіночість*** – див. ***фемінізм***.

# З

*Зворотна дискримінація* –  
ДИВ. *дискримінація зворотна.*

# I

*Ідентичність* – поняття ідентичності вперше детально було представлено американським психологом Еріком Х. Еріксоном (Erik Homburger Erikson). Із точки зору Е. Еріксона, ідентичність базується на відчутті тотожності самому собі, а також на усвідомленні факту, що цю тотожність і неперервність визнає оточення [29, с. 132]. Ідентичність спирається на усвідомлення тимчасової протяжності власного існування та власної цілісності, дозволяє людині визначати ступінь своєї подібності до різних людей при одночасному баченні своєї унікальності та неповторності.

Ідентичність обов'язково має соціальну природу та виступає найсуттєвішою характеристикою людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість.

*Ідентичність гендерна* – див. *гендерна ідентичність*.

**Ідентичність особистісна** – див. **особистісна ідентичність**.

**Ідентичність сексуальна** – див. **сексуальна ідентичність**.

**Ідентичність соціальна** – див. **соціальна ідентичність**.

**Індекс гендерного розвитку (Gender Development Index (GDI))** – відбиває гендерний розрив у людському розвитку країни за трьома основними показниками: здоров'я – вимірюється жіноча та чоловіча очікувана тривалість життя при народженні; освіта – вимірюється очікувана тривалість жіночої та чоловічої освіти для дітей, а також середня тривалість жіночої та чоловічої освіти людей віком від 25 років і старше; контроль над економічними ресурсами – вимірюється очікуваний жіночий та чоловічий трудовий дохід.

Індекс гендерного розвитку бере за власну основу **індекс розвитку людського потенціалу** та концентрує власну увагу на гендерних розривах, що стосуються не тільки жінок, але й чоловіків.

У середньому, на глобальному рівні, жіночий індекс розвитку людського потенціалу нижче на 8% за чоловічий. Однак ситуація суттєво змінюється при розгляді конкретних окремих регіонів та країн, де індекс може коливатися від 0% до 40% [123].

**Індекс гендерної нерівності (Gender Inequality Index (GII))** – відбиває гендерну нерівність із позиції трьох важливих аспектів людського розвитку: репродуктивного здоров'я – вимірюється коефіцієнт

материнської смертності та рівень підліткової народжуваності; розширення прав і можливостей – вимірюється часткою парламентських місць, які займають жінки, та часткою жінок і чоловіків віком від 25 років і старше, що мають хоча б середню освіту; економічного статусу – виражається в участі на ринку праці та вимірюється рівнем економічної активності чоловіків і жінок віком від 15 років і старше.

Індекс гендерної нерівності проливає світло на нерівне становище жінок у більш ніж 150 країнах світу, він дає уявлення про гендерні розриви в основних галузях людського розвитку. Індекс дозволяє виділити саме ті галузі, які потребують критичного політичного втручання, і стимулює державну політику до подолання систематичних утисків жіноцтва. Чим вище значення індексу гендерної нерівності, тим більше відмінностей між жінками та чоловіками. Значення індексу гендерної нерівності сильно розрізняються в різних країнах, вони варіюються від 2,1% до 73,3%. [123].

***Індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index (HDI)*** – індекс для порівняльної оцінки бідності, грамотності, освіти, середньої тривалості життя та інших показників країни.

При підрахунку індексу розвитку людського потенціалу враховуються три види показників:

- ☞ середня тривалість майбутнього життя при народженні – оцінює довголіття;
- ☞ рівень грамотності дорослого населення країни та сукупна частка учнів;

~» рівень життя, оцінений через ВВП на душу населення при паритеті купівельної спроможності в доларах США.

Індекс розвитку людського потенціалу менше 0,5 прийнято називати «низьким розвитком», а більше 0,8 – «високим розвитком» [123].

**Інтерсексуали** (від лат. inter – між та sexus – стать) – наявність у людини статевих ознак обох статей. Ці ознаки розвинені неповністю, тобто носять проміжний характер.

**Інцест** (від лат. incestum – непристойний) – сексуальні стосунки з близькими родичами.

**Інь – Ян** – одна із основоположних пар китайської філософії, що виражає ідею універсального дуалізованого світу та конкретизується в необмеженій низці опозицій: темне та світле, пасивне й активне, м'яке та тверде, внутрішнє та зовнішнє, нижнє та верхнє, жіноче та чоловіче, земне та небесне і т.д. Етимологічне значення Інь і Ян – тіньовий і сонячний схили пагорба або берега річки [49, с. 156].

**Ісламський фемінізм** – див. **фемінізм ісламський**.



# К

*Категоризація приналежності за статтю (приписування статі)* – соціокультурне визначення *статі* індивіда.

Приписування статі є базовою практикою повсякденної взаємодії. Вона стає зазвичай нерефлексованим фоном для комунікації в усіх соціальних сферах і позбутися від неї не є можливим. Категоризація приналежності за статтю є атрибутивною соціальною взаємодією. Коли вона ускладнена, виникає комунікативний зрив. Можливість категоризації приналежності за статтю є засновком комунікативної довіри.

Стать індивіда далеко не завжди збігається з тією категорією приналежності за статтю, яка йому приписана. Якщо біологічна стать визначається через наявність біологічних ознак – анатомо-фізіологічних, то в ситуації взаємодії обличчям до обличчя приписування статі відбувається за іншими ознаками.

Яким чином конституюється категорія приналежності до статі в тому чи іншому контексті можна зрозуміти, лише проаналізувавши механізми роботи тієї чи іншої культури. Звідси стає зрозумілим, що ґендерні відносини – це конструкти тієї культури, у рамках якої вони працюють [40, с. 161].

**Квір (Queer)** – узагальнюючий термін для позначення всіх сексуальних і ґендерних меншин.

В англійській мові слово «queer» означає дивний, своєрідний, однак наприкінці ХІХ століття воно набуло нового відтінку й почало вживатися в якості зневажливого позначення **гомосексуальних** відносин.

Сьогодні вживання терміну «квір» носить суперечливий характер.

**Квір-дослідження** (від англ. – queer studies, queer – дивний, гомосексуаліст, studies – дослідження) – також використовується термін Lesbian and Gay Studies – ґейські та лесбійські дослідження; синоніми – ЛГБТ-студії, квір-студії. Це міждисциплінарний дослідницький напрямок у культурології, що займається вивченням сексуальної та **статевої ідентичності**, зосереджуючи увагу на **гомосексуальній** та **трансґендерній** тематиці.

**Когнати** (від лат. cognatus – кровний родич) – у римському праві кровні родичі за чоловічою або жіночою лінією.

Цей вид споріднення у Давньому Римі прийшов на зміну так званому **агнатському спорідненню**, яке ґрунтувалося на підпорядкуванні всіх

членів сім'ї владі глави сімейства. Із розвитком продуктивних сил влада батька сімейства (*patria potestas*) обмежується в усіх її проявах: стосовно дружини, дітей та їхніх нащадків. Поступово агнатське споріднення витісняється когнатським, дедалі більшого правового значення набуває кровний зв'язок (*cognatio*). Цей розвиток здійснюється на основі глибоких змін у політичному й економічному житті Риму, одночасно зі зміною форм власності, вивільненням договірно-зобов'язального права від формалізму, у нерозривному зв'язку з утвердженням права народів (*jus gentium*).

Кровне споріднення визначається за лініями та ступенями. Лінії споріднення поділяються на прямі й бічні. Якщо родичі походять один від одного поспідовно, то це родичі прямої лінії. Остання поділяється на висхідну і низхідну. Родичі прямої лінії, від яких походить конкретна особа (батько, мати, дід, баба тощо), є родичами прямої висхідної лінії. Родичі прямої лінії, які походять від конкретної особи (діти, онуки і т. д.), є родичами прямої низхідної лінії. Родичі, які походять від спільного предка, є родичами бічної лінії (брати, сестри, дядьки, тітки, племінники та племінниці тощо). Ступінь споріднення визначається кількістю народжень, які утворюють таке споріднення, починаючи від спільного предка, але не рахуючи його. Так, рідні брати – родичі другого ступеня: щоб були такі родичі, потрібні три народження – батько і два сини.

Брати та сестри можуть бути повнорідні й неповнорідні. Повнорідними визнавали братів і сестер, які мали спільних батька і матір. Якщо брати й

сестри мали спільного батька, але різних матерів, вони були неповнорідними, але єдинокровними; якщо мали спільну матір, але різних батьків – вони неповнорідні, але єдинокровні.

Кровне споріднення визнавалося за лінією батька і за лінією матері. У період пізньої республіки значення кровного споріднення зростало. Преторське право надавало захист кровним родичам залежно від ступеня спорідненості. Так, якщо є спадкоємці третього (племінники чи племінниці) і четвертого (двоюрідні брати чи сестри) ступеня, то до спадкування закликаються лише родичі третього ступеня [111].

**Когнація** – див. **когнати**.

**Комплексний підхід до проблеми рівності чоловіків і жінок** – передбачає оцінювання того, які наслідки матиме для жінок та чоловіків здійснення будь-якого планового заходу, включаючи впровадження законодавства, стратегічної політики й програм у всі сфери й на всіх рівнях [67, с. 223].

Комплексний підхід до проблеми рівності чоловіків і жінок передбачає застосування всієї сукупності різноманітних методик і засобів в організації (реорганізації), поліпшенні, вдосконаленні й оцінюванні процесів прийняття рішень особами, які насамперед залучені до здійснення політики, щоб інкорпорувати проблематику рівності жінок і чоловіків у всі галузі життєдіяльності суспільства й на всіх рівнях управління ними.

Комплексний підхід є новою засадничою стратегією досягнення **гендерної рівності**, що

застосовується в соціальному й політичному житті країн. На відміну від традиційного підходу до політики, здійснюваної в інтересах рівності жінок і чоловіків, зорієнтованої на розв'язання тієї чи іншої специфічної суспільної проблеми, спричиненої гендерною нерівністю, відправною точкою для комплексного підходу є все суспільство загалом. Політичні дії в цьому напрямку організуються як процес врахування соціо-статевих розходжень у такий спосіб, щоб їхня рівність стала реальною. Суб'єктами реалізації комплексного підходу для досягнення мети рівності статей можуть бути політики, державні структури, громадські організації, науковці та науково-дослідні інститути, лобістські групи, засоби масової інформації, міжнародні інститути тощо [69, с. 27].

***Конкубінат*** – див. *співжиття*.

***Конвергенція статей*** – явище, протилежне ***гендерній сегрегації***, прагнення двох протилежних статей до спільної діяльності, спілкування, дружби тощо [11, с. 340].

***Культурний фемінізм*** – див. *фемінізм культурний*.

***Куртуазне кохання*** (від фр. amour courtois, courtois – чемний, лицарський, amour – кохання) – цим поняттям зазвичай позначають нову форму стосунків між чоловіком і жінкою у феодальному суспільстві, яку сучасники називали «fine amour», тобто «витончене кохання».

Історики літератури відновили модель куртуазного кохання за поетичним текстам того часу.

Модель ця є простою. У центрі її знаходиться заміжня жінка, «дама». Неодружений чоловік, «юнак», звертає на неї увагу й спалахує бажанням. Відтепер, вражений коханням (кохання означало тоді виключно плотський потяг), він думає тільки про те, щоб оволодіти цією жінкою. Для досягнення мети чоловік робить вигляд, що підкоряється в усьому своїй обраниці. Дама – дружина сеньйора, нерідко того, якому він служить, у всякому разі, вона – господиня будинку, де він прийнятий, і вже в силу цього є його панною. Чоловік, однак, всіляко підкреслює своє підпорядкування. Він, як васал, стає на коліна, він віддає себе, свою свободу в дар обраниці. Жінка може прийняти або відхилити цей дар. Якщо вона, дозволивши собі захопитися словами, приймає його, вона більше не вільна, оскільки за законами того суспільства ніякий дар не може залишитися без винагороди. Правила куртуазного кохання, що відтворюють умови васального контракту, за яким сеньйор зобов'язаний васалу тими ж послугами, що отримав від нього, вимагають від обраниці зрештою віддатися тому, хто приніс себе їй у дар.

Однак жінка не може розпоряджатися своїм тілом на свій розсуд: воно належить її чоловікові. Усі в будинку спостерігають за нею, і якщо вона буде помічена в порушенні правил поведінки, її оголосять винною та можуть піддати разом зі спільником найсуворішому покаранню.

Небезпека гри надавала їй особливої пікантності. Лицареві, який пускався у любовну пригоду, належало бути обережним і суворо дотримуватися таємниці. Під покрывом цієї таємниці, приховуючи

її від сторонніх очей, закоханий очікував винагороди. Ритуал наказував жінці поступитися, але не відразу, а крок за кроком примножуючи дозволені ласки, із тим, щоб ще більше розпалити бажання шанувальника. Одна з тем куртуазної лірики – опис мрії закоханого про найвище блаженство. Задоволення, таким чином, полягало не стільки в отриманні бажаного, скільки в очікуванні. Саме бажання ставало вищим задоволенням. У цьому – справжня природа куртуазного кохання, яка реалізується в сфері уявного й в області гри [33, с. 90 – 91].

Придворні звичаї споруджували бар'єр між чоловічим і жіночим світом, що породжувало нерозуміння і недовіру з обох сторін. У віці семи років хлопчиків забирали від матерів, і їх подальше життя проходило виключно серед чоловіків. Подібна практика не тільки сприяла розвитку **гомосексуальних** схильностей, породжувала не тільки образ недоступної розрадниці, але й лякаючи припущення про те, чим можуть займатися жінки у своєму колі. Чоловіки приписували жінкам таємничу й небезпечну владу, захопливу й відразливу одночасно. Сегрегація **статей** породжувала в чоловічій свідомості певну тривогу, яку лицарі намагалися заглушити демонстрацією зневаги, гучним ствердженням своєї фізичної переваги та своїх сексуальних подвигів.

Чому все ж таки феодальна аристократія прийняла правила гри в куртуазне кохання? Щоб відповісти на це питання, нам слід розглянути матримоніальні звичаї того часу. Для обмеження спадкових розділів вимагалось скоротити кількість

шлюбів, у які вступали сини шляхетних родів. Зазвичай родина прагнула одружити одного, переважно старшого сина. Решта, надані самим собі, залишалися у своїй більшості холостими. У XII ст. благородне лицарство складалося головним чином із «юнаків», дорослих неодружених чоловіків, які відчували себе знедоленими й заздрили одруженим чоловікам. Вони не відчували утисків у статевому житті, але повії, служниці та незаконнароджені, до чиїх послуг вони вдавалися, були занадто легкою здобиччю. Гідний захоплення був той, хто завойовував жінку свого кола. Символічний подвиг, межа юнацьких мрій, полягав у тому, щоб зухвало спокусити дружину брата, дядька або сеньйора, порушивши найсуворіші заборони та знехтувати найбільшою небезпекою, оскільки до вірності дружин (разом із здатністю їх до дітонародження) пред'являлися жорсткі вимоги: від цього залежала правильність успадкування. Двір був тим місцем, де особливо процвітало полювання за благородними жінками. Слід було вести це полювання в рамках певних правил. Стосунки між чоловічим і жіночим світом, які склалися в результаті аристократичної матримоніальної політики, таїли в собі небезпеку. Куртуазна література розробила своєрідний кодекс, положення якого мали на меті обмежити збиток, що наноситься сексуальною розбещеністю [33, с. 93].

Вплив куртуазного кохання на суспільство виявився досить плідним, що спричинило швидке поширення його традицій. Читання куртуазної літератури й проектування її сюжетів на буденну



поведінку людей поступово втягнули у сферу гри незаміжніх дівчат – із кінця XII ст. у Франції куртуазні звичаї стають частиною ритуалу, що передував вступу в *шлюб*. У гру включалися і одружені чоловіки. Вони тепер також могли вибирати собі серед жінок-«друга», якому служили, як молоді лицарі. Усе лицарське суспільство цілком стало куртуазним. Куртуазні звичаї перетворилися в норму, і те, що поети колись оспівували як небезпечний і майже недосяжний подвиг, стало тепер звичайною вимогою хорошого тону [33, с. 95].

Загальний прогрес, особливо інтенсивний у Франції на рубежі XII–XIII ст., звільняв особистість від вуз колективних форм життя. Звичаї куртуазного кохання значною мірою послабили насильство і грубість у сексуальній поведінці чоловіків і в матримоніальній політиці родів. Чоловіки почали розуміти, що жінка – це не тільки тіло, що потрібно спершу завоювати її серце, заручитися її згодою, що слід визнати за жінкою наявність особливих добродієностей. Заповіді любовного кодексу відповідали тому, що проповідувала церква, прагнучи довести, що жінки повинні мати рівні права з чоловіками не тільки на подружньому ложі, але і в питанні згоди на вступ у шлюб.

Те, що спочатку було тільки грою, призначеною для чоловіків, допомогло жінкам феодальної Європи вийти зі свого приниженого стану. Протягом століть, що послідували за затвердженням нової моделі взаємин, слова та вчинки, які увійшли до ритуалу, а через них відповідні погляди, поширювалися на все більш широкі кола суспільства, як

завжди буває з культурними моделями, які складаються в аристократичних колах, а потім поступово проникають до самих нижніх прошарків соціальної структури. Так сформувався тип взаємин між статями, характерний для західного суспільства. Ще й сьогодні, незважаючи на величезні зміни в цій області, яскравою відмінною рисою європейської цивілізації є традиції, успадковані від куртуазного кохання [33, с. 96].

# Л

**ЛГБТ-спільнота** (*LGBT-community, gay-community*) – соціальна спільнота, що об'єднує лесбійок, геїв, **бісексуалів** і **трансгендерів** (звідси і аббревіатура – ЛГБТ) за спільними інтересами, проблемами і цілями. Вона складається з різних груп спілкування, громад, субкультурних течій і ЛГБТ-організацій. Сформована ЛГБТ-спільнота заснувала рух за права сексуальних і гендерних меншин.

Абревіатура ЛГБТ почала використовуватись у США приблизно з 1988 року. Основне завдання цієї абревіатури – підкреслити різноманіття сексуальних та гендерних культур, що можуть визначати особистість. Іноді зустрічається абревіатура **LGBTQ**, де Q – queer (квір) або questioning (під питанням). Літера «Q» додається з врахуванням людей, яким важко визначитись або які категорично не зараховують себе до жодних із значених сексуальних або гендерних меншини.

*«Липка підлога»* – термін, який означає, що жінки порівняно з чоловіками довше затримуються на початкових позиціях у службовій ієрархії. Чоловіки на ранніх стадіях кар'єри швидше просуваються на наступні щаблі службової драбини, у той час як молоді жінки подовгу затримуються на початкових етапах професійного шляху. Більш швидкий кар'єрний старт чоловіків згодом забезпечує їм формування необхідного професійного та управлінського досвіду, і, таким чином, дозволяє їм обігнати жінок у занятті вищих керівних посад, тобто призводить до ситуації *«скляної стелі»* [44, с. 85].

*Ліберальний фемінізм* – див. *фемінізм ліберальний*.

# М

**Марксистський фемінізм** – див. **фемінізм марксистський та соціалістичний**.

**Маскулінність** (від лат. masculinus – чоловічий) – комплекс тілесних, психічних і поведінкових особливостей, що розглядаються як чоловічі.

Маскулінність та **фемінність** – дві основні категорії **гендерних досліджень**, які узагальнюють нормативні уявлення та установки, якими мають бути й чим повинні займатися чоловіки та жінки у даному суспільстві й у дану епоху, а також виражають **гендерну ідентичність** людини. Є соціальними, а не біологічними категоріями, котрі відображають те, якими мають бути особистісні характеристики, зовнішність, поведінка, одяг, захоплення, інтереси, професійні заняття, освітні спеціальності, сексуальні та міжособистісні стосунки чоловіків і жінок.

Існує велике різноманіття традиційних моделей маскулінності та фемінності, котрі залежать від етнічних та релігійно-філософських позицій, однак абсолютна більшість із них базуються на опозиції: суб'єкт – об'єкт, сила – слабкість, активність – пасивність, жорсткість – м'якість.

**Матеріалізм** – це особливий тип взаємин між людьми, який задається материнством як соціокультурним стандартом [5, с. 100], та виявляється в особливому ставленні до допомоги ближнім, характеризується піднесеною, безкорисливою материнською турботою.

У материнстві («матернальній роботі»), як соціокультурному стандарті, філософ фемінізму Сара Раддек (Sara Ruddick) виділяє такі риси: 1) безкорисливість і самовідданість; 2) спонтанність і природність; 3) безумовність; 4) ініціативність і принциповість; 5) свобода материнства від самого себе, тобто мета «матернальної роботи» – підготувати об'єкт власної турботи до незалежності від цієї турботи; логічно, мати прагне стати не потрібною [5, с. 100 – 104].

Важливо наголосити на гендерній варіативності виконавців «матернальної роботи»: це можуть бути як жінки, так і чоловіки; як гетеро-, так і гомосексуальні пари; одинаки; люди, що перебувають як у моногамних, так і полігамних шлюбах тощо. С. Раддек підкреслює, що функція материнства є дуже варіативною у власних конкретних проявах, але її соціокультурний статус від цього не змінюється [5, с. 102].

**Матрилінійність** (від лат. mater – мати та linea – лінія) або **матрилінійна (материнська)**

**філіація** – система спорідненості, що встановлює походження за материнською (жіночою) лінією, згідно з якою успадковуються ім'я, стан і (іноді) статус матері. Матрилінійність протиставляється **патрилінійності**.

Матрилінійність є типовою для доіндустріальних суспільств. У суспільствах, де матрилінійність повністю визначає соціальні відносини, **шлюб** або взагалі не укладається, або організований таким чином (часто при **поліандрії** та дислокальному або матрилокальному поселенні), щоб позбавити чоловіка (чоловіків) – реального батька дітей жінки – жодних юридичних прав на неї, на її потомство та на її майно. Жінка та її шлюбні (статеві) партнери не мають спільної власності й часто не ведуть спільного господарства, діти підкоряються братові (або братам) матері, який нерідко має статус їхнього батька.

Тривалий час гостру полеміку у вітчизняній літературі викликало питання про історичне співвідношення матрилінійної, патрилінійної та інших форм родинних структур. Слідом за деякими західними еволюціоністами XIX ст. структури з материнською **філіацією** вважалися історично більш ранніми, ніж структури з батьківською. В основі ідеї первинності матрилінійності лежало уявлення про **промісквітет** і **груповий шлюб** як про первісні форми взаємин **статей**, які виключали фіксацію родинних зв'язку між дітьми і батьком. Висловлювалася також думка, що первинні форми економіки – полювання та збирання – неминуче припускали виключно тісні зв'язки дітей з матір'ю і слабкі зв'язки з батьком (або взагалі відсутність

таких). Однак гіпотези проміскуїтету та групового шлюбу практично не можуть бути аргументовані, а етнографічні аналоги первісних мисливців і збирачів часто виявляють розвинені форми батьківської системи спорідненої організації.

Вище зазначене, а також порівняльна рідкість матрилінійних систем (головним чином у порівнянні з патрилінійною) і побутування їх переважно у досить складно організованих землеробських народів, спонукають багатьох дослідників або наполягати на історичній рівноправності материнської та інших форм рахунку споріднення, або припускати порівняно пізніше виникнення та локально обмежене поширення матрилінійності. У західній етнології такі підходи переважають. Однак, чимала кількість так званих патрилінійних суспільств у минулому характеризувалася матрилінійністю, і в етнографії зафіксовані численні випадки переходу від матрилінійності до патрилінійності та практично невідомі випадки прямого зворотного переходу. Останнє, мабуть, знаходить пояснення в певних закономірностях структуроутворення споріднених систем (Дж. Мердок) і саме по собі не може розглядатися як аргумент на користь універсальної первинності матрилінійності [6].

***Матрилокальність*** – див. *екзогамія*.

***Матрифокальність*** (синонім – *матрицентричність*) – термін позначає прийняту в культурі систему, в якій основна відповідальність за добробут сім'ї (домогосподарства) лежить на матері або жінці. Батько, брати або чоловік або відсутні, або відіграють незначну роль в сімейному житті.



Матрифокальність не слід плутати з матрилокальністю, де чоловік присутній і бере участь в сімейному житті, і дислокальністю, коли чоловік і дружина залишаються жити кожен у своєму роді, а діти залишаються, як правило, у роді (племені) матері (див. *екзогамія*) [131].

**Матріархальний шлюб** – див. *екзогамія*.

**Матріархат** (від. лат. mater – мати і грец. ἀρχή – влада) – ранній період у розвитку первіснообщинного ладу (від палеоліту до розвинутого неоліту), який характеризувався наявністю материнського роду й рівноправ'ям із чоловіком, а пізніше провідним становищем жінки у суспільстві.

Із огляду на ґендерну проблематику, матріархат сьогодні розглядається як гіпотетична форма соціального устрою, у якій сімейна та політична влада належить жінкам.

**Матрона** – у Стародавньому Римі почесна назва вільнонародженої заміжньої жінки, матері сімейства, що користується гарною репутацією та належить до вищого стану.

**Мізандрія** (від грец. μισείν – ненавидіти і ἀνδρός – чоловік) – ненависть до чоловіків. Мізандрія може проявлятися, як негативне ставлення до всіх чоловіків взагалі або тільки до деяких психологічних або фізичних *маскулінних* ознак, що різною мірою проявляються у різних чоловіків.

**Мізогінія** (від грец. μισος – ненависть і γυνή – жінка) – ненависть до жінок, жінконенависництво. Характерна для деяких чоловіків і жінок

поведінка, що виражається в зневазі й ненависті до жіночої *статі*. Мізогінія може проявлятися, як негативне ставлення до всіх жінок взагалі або тільки до деяких психологічних або фізичних *фемінінних* ознак, що різною мірою проявляються у різних жінок.

*Мілітантство* (від англ. militant – войовничий) – войовничий напрямок *суфражизму*. Засновницею мілітантства вважається радикальна феміністка Еммелін Панкхорст (Emmeline Pankhurst) та її дочки Евелін і Крістабель.

У 1903 році під керівництвом Панкхорст та її дочок був створений «Жіночий соціально-політичний союз» (ЖСПС), який і породив новий напрямок у суфражизмі – мілітантство. Мілітантки (інша назва – суфражетки), на відміну від своїх поміркованих колег – суфражисток – відмовлялися співпрацювати з урядом і в цілому з чоловіками доти, поки жінкам не буде надано право голосу (членами ЖСПС були тільки жінки). Активістки вважали, що уряд поступається тільки тоді, коли на нього тиснуть, тому вдавалися до войовничих методів привертання уваги до себе: розкидали листівки з з гостьової галереї парламенту, переривали виступи членів кабінету свистом і криками «Votes for women!» («Виборче право жінкам!»), приковували себе наручниками до поручнів у громадських місцях, влаштовували несанкціоновані мітинги й ходи, а опинившись у в'язниці, обирали тактику голодувань. Окрім цього мілітантки розгорнули «атаку на власність»: розбивали камінням вікна урядових будівель, офісів, вітрин магазинів,

підпалювали будинки, обривали телефонні дроти, псували поля для гольфу. У 1913–1914 рр. ескалація насильства з боку суфражеток привела до кидання бомб у приватні будинки, церкви та громадські будівлі [61].

Незважаючи на заклики до «жіночої революції» і войовничу стратегію, ЖСПС ніколи не являв серйозної небезпеки для життя оточуючих або для громадського порядку. Керівники організації дотримувалися суворого правила не використовувати фізичне насильство проти своїх опонентів особисто. «Жіночий соціально-політичний союз ніколи не ставив і не буде ставити перед собою завдання нерозважливо піддавати небезпеці людське життя. Ми надаємо це ворогові. Нехай цим займаються чоловіки на війні, але не жінки», – заявляла Еммелін Панкхорст. Цей принцип поширювався і на членів союзу, яких не примушували ризикувати своїм життям, але вони були вільні пожертвувати ним заради загальної справи. Войовничість, як стверджували мілітантки, зростаючий екстремізм були нав'язані їм владою. Більше того, войовничість розглядалася ними насамперед як моральна сила, а не як спосіб довести свою рівність із чоловіками [78].

«Символічне насильство» та «скорботний гнів» суфражеток протиставлялися грубій силі держави. Тендітні жінки демонстративно виконували не властиву їм роль, щоб привернути увагу до кращих моральних якостей людської природи. Апелюючи до шляхетності й мужності своїх опонентів, прихильниці Жіночого союзу прагнули підкреслити свою жіночність. Мілітантки намагалися наслідувати

моду, підкреслено бездоганно одягатися і вести себе як справжні леді навіть у надзвичайних ситуаціях [78].

Гострі дискусії викликає питання про роль мілітантства в суфражистському русі. Багато сучасників і наступні дослідники суфражизму були схильні вважати, що мілітантки своїми діями принесли більше шкоди, ніж користі справі суфражизму, оскільки налаштовували громадську думку і уряд проти ідеї надання політичних прав жінкам. Безумовно, методи, використовувані ЖСПС, особливо в період 1912–1914 рр. здаються надмірними, проте не слід забувати, що мілітантський напрямок у суфражизмі виник після майже півстолітньої безрезультатної боротьби за політичні права жінок законними методами. До початку ХХ ст. усі традиційні методи боротьби були використані Національною спілкою суфражистських товариств і не принесли результатів. Неможливість досягнення основної мети конституційними методами змусила найбільш рішучу частину англійських феміністок шукати більш ефективні методи впливу на уряд і громадську думку. Слід зазначити, що нова тактика виявилася плідною: мілітантські дії привернули до себе увагу преси, сприяли залученню нових прихильників і збільшенню пожертвувань суфражистським організаціям. До того ж і ЖСПС не відразу став використовувати мілітантську тактику; його войовничість зростала поступово під впливом обставин. Документи свідчать, що в період мілітантської боротьби мали місце не тільки агресивні дії з боку суфражеток щодо уряду, поліції

та влади, а й прояви невинного насильства з боку поліції і просто пересічних англійців чоловічої статі при спробах зірвати їхні акції. Яскравим прикладом є подія 18 листопада 1910, що отримали назву «Чорної п'ятниці» (Black Friday). Подібного роду дії сприяли наростанню войовничості та нетерпимості з боку ЖСПС, який, дійсно, поступово втрачаючи риси демократизму, перетворився на централізовану організацію, побудовану на ієрархії та підпорядкуванні [108, с. 175].

***Міф сімейний*** – див. *сімейний міф*.

***Моногамія*** (від. грец. *μονος* – єдиний і *γάμος* – шлюб) – санкціонована суспільством можливість чоловіка або жінки мати лише одного шлюбного партнера одночасно.

***Моногамія періодична*** – див. *періодична моногамія*.

***Моногамія у часі*** – див. *періодична моногамія*.

***Мусульманський фемінізм*** – див. *фемінізм ісламський*.

# Н

*Неосексизм* – це заперечення того, що жінки все ще зазнають *дискримінації*, відкидання жіночих вимог і переконаність у тому, що жінки вимагають більше, ніж заслуговують. Також до неосексизму може бути віднесена й така неявна, але вельми поширена форма упереджень як доброзичливо-протекційне і навіть перебільшено позитивне ставлення до жінок із боку чоловіків [50].

Іншими словами, неосексизм – це маніфестація конфлікту між цінностями рівноправності та залишковими негативними почуттями до жінок. Коли неосексисти відчують загрозу своєму домінуючому положенню в суспільстві, вони, швидше за все, будуть проти законів, покликаних забезпечити рівність *статей* та ігнорувати положення жінок (стверджувати, що дискримінація жінок більше не є проблемою), і розглядати світ із сильним прочоловчим ухилом [76, с. 311–312].

**Неофемінізм** – див. **фемінізм «третьої хвилі»**.

**Нетрадиційна сексуальна орієнтація** – див. **сексуальна орієнтація**.

**Несексистський підхід до виховання** – це гендерно нейтральне виховання, тобто виховання без урахування та акценту на ті **гендерні ролі** та **гендерні стереотипи**, що існують у кожному соціокультурному просторі. Наприклад, дитина не обмежується у виборі іграшок, кольорів в одязі, іграми з однолітками тільки тими, що вважаються притаманними виключно для її **статі**.

# O

**Особистісна ідентичність** (самоідентичність, Self-identity) – це єдність і спадкоємність життєдіяльності, цілей, мотивів і смисложиттєвих установок особистості, яка усвідомлює себе суб'єктом діяльності. Це не якась особлива риса чи сукупність рис, якими володіє індивід, а його самість, відрефлексована в термінах власної біографії. Вона виявляється не стільки в поведінці суб'єкта і реакціях на нього інших людей, скільки в його здатності підтримувати і продовжувати якийсь нарратив, історію власного «Я», що зберігає свою цілісність, незважаючи на зміну окремих її компонентів.



# П

***Паритетна демократія*** – див. ***гендерна демократія***.

***Паритетний парламент*** – це парламент, у складі якого досягнуто (або майже досягнуто) ***гендерної рівності*** – 50/50.

***Патрилійність*** (від лат. pater – батько й linea – лінія) або ***патрилійна (батьківська) філіація*** – система спорідненості, що встановлює походження за батьківською (чоловічою) лінією, згідно з якою успадковуються ім'я, стан, іноді й статус батька. Патрилійність протиставляється ***матрилійності***.

***Патрилокальність*** – див. ***екзогамія***.

***Патрифокальність*** – термін означає прийняту в культурі систему, в якій основна відповідальність за добробут сім'ї лежить на чоловікові.

***Патріархальна свідомість*** – для неї характерні такі особли-

вості: 1) переконання, що в суспільних і сімейних взаєминах має існувати жорстке розділення чоловічих і жіночих ролей; 2) погляд, згідно з яким чоловікові належить провідна, активна роль у сім'ї та суспільстві, а жінці – підпорядкована, пасивна; 3) переконання, що життєві цінності жінок і чоловіків різні: сім'я та любов – головні цінності для жінок; справа, робота, самореалізація поза сім'єю – цінності чоловіків; 4) перевага сімейних взаємин, у яких чоловік є головою сім'ї, уносить основний вклад у її бюджет; 5) припис жінці в якості головної її ролі в суспільстві, ролі матері, тобто поведінки, пов'язаної з народженням і вихованням дітей; 6) засудження поведінки жінки, у якій домінують орієнтації на самореалізацію поза сім'єю, на кар'єру, професійні досягнення; 7) переконання, що повинні всіляко закріплюватися і розвиватися відмінні риси в поведінці дівчаток; 8) уявлення про те, що патріархальна модель суспільства природна, обумовлена біологічними відмінностями *статей*; 9) засудження рівних прав жінки й чоловіка [102, с. 153].

***Патріархальний шлюб*** – див. *екзогамія*.

***Патріархат*** (від грец. *πατήρ* – батько і *ἀρχή* – початок, влада) – останній період в історії первісно-общинного ладу. Заступив *матріархат* і передував класовому суспільству.

Сьогодні патріархальними називають суспільства, у яких чоловіки є «домінантним елементом» у сімейному, господарському та суспільному житті. Це явище також відоме під ім'ям андрархії або андрократії. Патріархат характеризується, зокрема,

такими ознаками як *патрилійність* (походження дітей, спорідненості та успадкування визначається за лінією батька), патрилокальність (проживання дружини в сім'ї або будинку чоловіка, вибір місця проживання сім'ї чоловіком), *моногамія* (двобатківська сім'я) або *полігінія* (багатоженство), зосередженість прав щодо розпорядження майном та економічним життям родини в руках чоловіка. Патріархат характерний практично для всіх традиційних суспільств.

*Періодична моногамія* – індивіду дозволяється перебувати послідовно в кількох *шлюбах*, однак він може мати лише одного шлюбного партнера одночасно. Періодична моногамія сьогодні властива більшості суспільств світу, де на законодавчому рівні визнані моногамні шлюби та дозволені розлучення.

*Позитивна дискримінація* – політика чи принцип, що означає надання переваг при працевлаштуванні, просуванні по службі, отриманні освіти, а також при висуванні до виборних органів влади представникам груп, що традиційно дискримінуються за ознакою *статі*, раси, національності. Позитивна дискримінація виступає як засіб ліквідації дискримінації негативної.

Позитивна дискримінація в гендерному аспекті – це встановлена державою система пільг, заохочень, заборон і компенсацій, спрямована на підвищення соціального статусу жіноцтва.

*Поліандрія* – див. *полігамія*.

**Полігамія** (від. грец. πολύς – «численний» і γάμος – «шлюб») – санкціонована суспільством можливість чоловіка або жінки мати декілька шлюбних партнерів одночасно.

У світовому масштабі **моногамія** не є найпоширенішою формою шлюбу. Джордж Мердок (George Murdok), який провів порівняльне дослідження 565 різних суспільств, виявив, що полігамія допускається у 80 % із них [26, с. 277].

Розрізняють такі види полігамії:

**груповий шлюб** – найпримітивніша форма шлюбу, за якої декілька жінок і чоловіків одночасно знаходяться у шлюбних стосунках і ведуть спільне господарство. Донедавна ця форма шлюбу була широко поширена, вона існує і зараз, наприклад, на Маркізьких островах [99, с. 165–66];

**поліандрія** (від давн.-грец. πολυ – багато і ἀνδρῶς – чоловік) – санкціонована суспільством можливість жінки мати декілька шлюбних партнерів (чоловіків) одночасно. Це дуже рідкісна форма шлюбу. Одним із його прикладів є деякі суспільства Південної Індії та Тибету. Тут вважається нормальним, коли жінка, виходячи, заміж, автоматично стає дружиною всіх братів свого чоловіка та вони живуть разом. Поліандрія в родинах Південної Індії стала зрозумілою, коли в результаті аналізу демографічної ситуації виявилось, що в цих регіонах чоловіче населення значно перевищує за своєю чисельністю жіноче [99, с. 166]. Мердок виявив, що тільки в чотирьох суспільствах із 565 проаналізованих (менш ніж 1 %) зустрічалася поліандрія. Поліандрія породжує ситуацію, що не

є характерною для полігінії – біологічний батько дитини, як правило, невідомий. Так, у південно-індійській культурі чоловіки, мабуть, не цікавилися встановленням біологічного батьківства. Хто з чоловіків ставав батьком дитини, визначалося в ході обряду, коли один із чоловіків підносив вагітній дружині іграшкові лук і стрілу. Якщо згодом інший чоловік виявляв бажання стати батьком, ритуал повторювався під час наступної вагітності. Мабуть, поліандрія існувала тільки в суспільствах з украй низьким життєвим рівнем, де практикувалося умертвіння дівчаток [26, с. 277];

**полігінія** – санкціонована суспільством можливість чоловіка мати декілька шлюбних партнерів (дружин) одночасно (багатоженство). Більшість чоловіків у суспільствах, де дозволена полігінія, насправді мають тільки одну дружину. Часто правом мати кілька дружин користуються тільки особи з високим суспільним становищем. Там, де таких обмежень немає, поширення полігінії стимулюють економічні фактори та співвідношення **статей**. Очевидно, не існує суспільств, у яких жінки за чисельністю настільки чисельно переважають чоловіків, що більша частина чоловічого населення може дозволити собі мати більше ніж одну дружину [26, с. 277].

**Полігінія** – див. **полігамія**.

**Політика творення суспільства гендерної рівності** – це цілеспрямована діяльність гендерно орієнтованих і гендерно чутливих політичних структур у визначенні стратегічних політичних

напрямів, методів; окресленні політичних і соціальних сил із забезпечення формування та функціонування такого суспільства, де жінки й чоловіки мають рівні права, свободи та можливості для добровільної участі, як рівноправні партнери, у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Мають змогу користуватися рівними політичними, економічними, соціальними й культурними привілеями, а також нести однакову відповідальність.

Політика творення суспільства гендерної рівності передбачає: визначення основних положень гендерної стратегії розвитку, вироблення й здійснення напрямів політик гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя, утвердження гендерних принципів такого суспільства, окреслення політичних методів і способів досягнення гендерних цілей. Політика досягнення гендерної рівності вимагає змін усталеного соціального порядку, стосунків чоловіків і жінок задля того, щоб забезпечити рівну оцінку різних соціальних ролей, які вони відіграють як батьки, працівники, обрані посадовці тощо; щоб запровадити рівне партнерство в процесах прийняття суспільно важливих рішень і побудови справедливого та паритетно організованого суспільства.

Така політика потребує чіткого розуміння гендерної перспективи, змістом якої є подолання гендерної невідповідності та забезпечення **гендерного вирівнювання**. [67, с. 221].

**Політична нерівність статей** – це нерівномірність, дисбаланс у становищі жінки й чоловіка при їх політичному волевиявленні та прийнятті політичних рішень.

*Полувір'я* – див. *віра*.

*Постгендеризм* – суспільний, політичний і культурний рух, який у найвищій мірі оптимістично оцінює перспективу нівелювання статевих відмінностей між людьми, оскільки, із точки зору його прихильників, виникнення нового типу людини, по суті своїй *андрогінне*, здатне нескінченно збагатити людську свідомість і соціальну практику за рахунок глибокого синтезу й найтіснішої взаємодії елементів жіночого та чоловічого в одній людині. Їхнє злиття забезпечить виникнення принципово нової людської природи, яка буде позбавлена обмежень, недоліків, пов'язаних із вузькогендерним сприйняттям реальності, що, за думкою прихильників постгендеризму, стане своєрідним фінальним етапом в еволюції Homo sapiens у галузі *гендеру* [96, с. 160–161].

У сучасній культурній ситуації відбувається проліферація сексуальних ролей, широке включення ігрового компоненту в сексуальне життя індивіда, а також інтенсифікація різних форм і видів спілкування між людьми та в Internet-просторі. Усе це в сукупності призводить до перетворення постгендеризму в якісно новий стан. Відкривається перспектива поступового подолання залежності від бінарної гендерної парадигми не тільки в сфері теорії або медичної практики, а й – що ще більш важливо – у сфері комунікацій. Ця тенденція, що набула інтенсивного розвитку в кінці XX – на початку XXI ст., у чималій мірі була спровокована успіхами в галузі високих технологій, насамперед у медицині. З'явилися все більш наполегливі заклики до використання нових технологій для того,

щоб цілеспрямовано вийти за межі обмежень, що накладаються на людину її власною морфологією, а відтак досягти остаточного викорінення будь-якої гендерної (сексуальної) прив'язки індивіда. Своєрідним філософським (ідеологічним) обґрунтуванням цієї установки став рух *трансгуманізму*, який наполягає на необхідності для людини вийти за межі біологічної детермінації і нерідко пропонує віртуальну модель буття в якості аналога останньої [96, с. 166–167].

*Постфемінізм* – наступний етап за *фемінізмом*, у якому поняття класичного фемінізму піддалися переосмисленню. Термін з'явився в Європі на початку 90-х років ХХ століття. Часто постфемінізм називають **новим фемінізмом** або *посмодерністським фемінізмом*.

Варто відзначити складність значення терміна. Постфемінізм може розглядатися як продукт фемінізму, з тією різницею, що у феміністок була чітка програма, якої немає у покоління постфеміністок. Можливо, це пояснюється порівняно нещодавнім його становленням.

Само слово припускає зв'язок з фемінізмом. Фемінізм і різні його види (*ліберальний, марксистський, радикальний, сепаратистський*) знайомий багатьом. Постфемінізм пропонує свій відмінний знак – використання префікса «пост», що означає змінену спадкоємність. Префікс припускає в деякому розумінні кінець фемінізму або його неминуче старіння, також він може означати «рух вперед, за межі», або «відкидання, позбавлення». Суспільство рухається далі до більш «модної»



течії. Фемінізм дозволив постфемінізму претендувати на видозмінену позицію, привласнити феміністські постулати і дискурс. Софія Фока (Sophia Rhosa), одна з теоретиків явища, висловлює думку, що постфемінізм можна вважати іншим проявом фемінізму, його новою стадією. Вважається, що фемінізм досяг багато чого; постфемінізм, ймовірно, поставить перед суспільством нові завдання.

Постфемінізм може трактуватися як відмова від спроби фемінізму створити місце для жінки поза *патріархальною системою* та бажання знайти своє власне місце. У той час як феміністки продовжують суперечки про природу патріархальної суспільної системи, постфеміністки із новою силою оголошують про свою жіночу сутність (womanhood). Уперше найбільш значимо термін «постфемінізм» був ужитий у жовтні 1982 року, коли журнал «Нью-Йорк Таймс» опублікував статтю Сюзан Болотін (Susan Bolotin) під назвою «Голоси постфеміністського покоління». Стаття ґрунтувалася на низці інтерв'ю з жінками, які в цілому погоджувалися з завданнями фемінізму, але себе до феміністок не зараховували. Іншими значущими статтями, написаними пізніше, стали роботи Тані Модлєєки «Фемінізм без жінок: культура та критика в епоху постфемінізму», Амелії Джонс (Amelia Jones) «Постфемінізм, задоволення фемінізму», і праці Камілли Пальї (Camille Anna Paglia) «Мистецтво сексу і американська культура: есе». Варто відзначити, що термін був дуже охоче підхоплений ЗМІ. Деякі вважають, що фактично постфемінізм – це безперервний «технологічний

процес», який упевнено розвивається за допомогою засобів масової інформації [88].

Основні представники постфемінізму: Камілла Палья (Camille Paglia), Амелія Джонс (Amelia Jones), Софія Фока (Sophia Phoca) та ін.

***Примусова гетеросексуальність*** – див. ***гетеросексуальність примусова***.

***Приписування статі*** – див. ***категоризація приналежності за статтю***.

***Проміскуїтет*** (від лат. promiscuus – змішаний, спільний) – невпорядковані статеві відносини. Термін «проміскуїтет» був уведений у вжиток у XIX столітті для позначення вільних сексуальних стосунків у первісному суспільстві, коли люди не були обмеженими ніякими соціальними нормами. Проміскуїтет розглядається як гіпотетична стадія статевої відносин, що передувала виникненню шлюбу та ***родини***.

Сьогодні термін «проміскуїтет» також вживається для позначення безладних статевої зв'язків із багатьма партнерами.

***Просексуальний фемінізм*** – див. ***фемінізм сексуально-позитивний***.

# Р

*Родина* – складне соціальне утворення, яке може розглядатись як соціальний інститут і мала соціальна група.

*Родина як соціальний інститут* – це форма організації суспільства, що регулює фізичне та духовне відтворення людини, взаємовідносини між подружжям, батьками та дітьми, а також іншими членами родини, створюючи системи ролей, санкцій та стандартизовані моделі поведінки.

При дослідженні родини як соціального інституту вивчають:

~» суспільну свідомість у сфері шлюбно-сімейних стосунків, узагальнені характеристики сімейної поведінки окремих груп населення в різних економічних та культурних умовах, вплив суспільних потреб на характер стосунків і спосіб життя родини;

~» причини та наслідки недостатньо високої ефективності функціонування інституту родини в тих чи інших умовах;

~» соціальний механізм зміни сімейних норм і цінностей;

~» ефективність реалізації інститутом родини своїх основних функцій у різних політичних, соціально-економічних і культурних умовах;

~» співвідношення ідеальних моделей сімейних норм і цінностей та реальної поведінки членів родини тощо [64, с. 217].

*Родина як мала соціальна група* – це спільність людей, що засновується на подружньому союзі та зв'язках спорідненості, об'єднана спільною діяльністю та здійснює відтворення населення, наступність сімейних поколінь, соціалізацію дітей і підтримку існування її членів [90, с. 13].

*Отже, як соціальна група, класична родина* – це родина із шлюбним ядром, що складається із подружжя, їхніх дітей та, можливо, інших родичів.

Російські соціологи А. І. Антонов та В. М. Медков наголошують на тому, що родину слід розглядати з позиції триєдиних стосунків: подружніх-батьківських-споріднених. Відсутність хоча б одного із наведених елементів, за словами вчених, дає всі підстави говорити про фрагментарність, «осколковість» родини. Так, наприклад, людей, що перебувають у шлюбі та не мають дітей, або неповні родини вони пропонують називати «сімейними групами», щоб не спотворювати поняття родини. Під «сімейними групами» вони, у свою чергу, пропонують розуміти групу людей, що ведуть спільне домашнє господарство, члени якої поєднуються тільки спорідненістю чи батьківством або шлюбними стосунками [4, с. 65].

Однак кількість родин, що зараховують до класичного варіанту (батьки та їхні діти), поступово зменшується як в Україні, так і в усьому світі. Наприклад, згідно з прогнозами у XXI столітті у США частка класичних родин не буде перевищувати 50 % від загальної кількості подібних союзів.

Дійсно, сімейна структура в сучасному світі набуває все більш різних форм. Наприклад, бабуся та доросла онука, що живуть разом за різних обставин (мати померла, батько пішов у іншу родину), відчують себе одним цілим і розглядають себе як родину; одинока мати; брати-сироти тощо.

Окрім того, у родині зазвичай виділяють здійснення господарських функцій (ведення домашнього господарства), просторову близькість (спільність побуту, сумісне проживання), виконання подружжям батьківських обов'язків. Однак усі ці особливості далеко не завжди наявні в сучасній родині [90, с. 111–112].

Саме тому виникає необхідність розширити поняття класичної родини. Отже, *родина як соціальна група* – це контактна група родичів (або юридично прирівняних до них людей), що складають єдине ціле та відчують себе єдиним цілим. Відповідно, родиною будуть опікун та всиновлені ним діти [90, с. 110].

***Родина із «правом матері»*** – одна з назв ***матріархального шлюбу***. Термін «родина» тут вживається умовно, оскільки фактично родина ще не була сформована як мала соціальна група та соціальний інститут; люди живуть величезними

материнськими родами (до 120 осіб і більше), та відбуваються лише перші санкції щодо статевого життя чоловіка та жінки – становлення *екзогамії*.

*Розлучення* – формальне припинення (розірвання) *шлюбу* за життя подружжя. Розлучення дає право колишньому подружжю на повторний шлюб.

# С

*Самоідентичність* – див. *особистісна ідентичність*.

*Свідомість патріархальна* – див. *патріархальна свідомість*.

*Свідомість феміністська* – див. *феміністська свідомість*.

*Сексизм* (англ. sexism, від лат. sexus – стать, синонім – *гендерна дискримінація*) – дискримінація людини за ознакою *статі* чи *гендерною ідентичністю*. У суспільстві сексизм може бути представлений у вигляді системи стереотипів, офіційно закріплених положень чи навіть ідеології. В основі сексизму лежить переконання про перевагу однієї статі над іншою. Основним противником сексизму виступає *фемінізм*.

Тодд Нельсон (Todd Nelson) у своїй книзі «Психологія упереджень. Секрети шаблонів мислення, сприйняття та поведінки» виділяє два види сексизму: ворожий і доброзичливий.

*Ворожий сексизм* є негативною установкою, яка включає в себе переконання про неповноцінність жінок порівняно з чоловіками, в тому числі й про більш низький рівень інтелекту та компетентності жінок.

*Доброзичливий сексизм* розглядається як система традиційних переконань про жінок, які породжують позитивні почуття в тому, хто їх відчуває. Однак цей тип сексизму підтримує стереотипне сприйняття і обмежує мішень (жінок), оскільки базується на припущенні переваги чоловіків.

Ворожий сексизм і доброзичливий сексизм мають тенденцію корелювати, оскільки обидва базуються на схожих переконаннях щодо жінок. Обидва типи сексизму розглядають жінок як «*слабку стать*» і вважають, що саме тому вони повинні виконувати домашні та допоміжні ролі в суспільстві. Доброзичливі сексисти бажають захищати жінок, вони поважають і захоплюються їх ролями матерів і дружин, вони ідеалізують жінок як романтичні об'єкти кохання. Ворожі сексисти сприймають жінок як нездатних займати владні позиції [76, с. 312 – 313].

Чоловік або жінка можуть одночасно виявляти і ворожий, і доброзичливий сексизм по відношенню до різних жінок (*амбівалентний сексизм*). Амбівалентні сексисти стереотипно негативно реагують на одних жінок і стереотипно позитивно – на інших, у той час як несексисти не поділяють жінок на категорії та не підтримують *гендерні стереотипи* [76, с. 313].

*Сексистський підхід до виховання* – виховання з урахуванням та жорстким акцентом на



*гендерні ролі* та *гендерні стереотипи*, що існують у кожному соціокультурному просторі.

*Сексуальна ідентичність* – один із п'яти компонентів людської *сексуальності*, що визначається як самоідентифікація індивіда з людьми, які мають ту чи іншу *сексуальну орієнтацію*, самовідчуття себе як індивіда з певною сексуальною орієнтацією.

Сексуальна ідентичність не рівнозначна істинній сексуальній орієнтації індивіда й не обов'язково з нею збігається.

*Сексуальна орієнтація* – один із п'яти компонентів *сексуальності* (чотири інших компоненти: *біологічна стать, гендерна ідентичність, гендерна роль, сексуальна ідентичність*), який визначається як більш-менш постійний емоційний, романтичний, сексуальний або еротичний (чуттєвий) потяг індивіда до інших індивідів певної статі.

У сучасній сексології загальноприйнятими розглядаються три типові сексуальні орієнтації: *гетеросексуальність, гомосексуальність, бісексуальність*.

Сексуальну орієнтацію, яку підтримує сексуальна більшість, прийнято називати традиційною (гетеросексуальність), а ту, яку сексуальна меншість – нетрадиційною (гомосексуальність та бісексуальність).

*Сексуальні домагання* – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового,

службового, матеріального чи іншого підпорядкування.

Особа, яка вважає, що стосовно неї було застосовано **дискримінацію за ознакою статі** чи вона стала об'єктом сексуальних домагань, має право звернутися зі скаргою до державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та/або до суду в порядку, визначеному законом.

Особа має право на відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих їй унаслідок дискримінації за ознакою статі чи сексуальних домагань. Моральна шкода відшкодовується незалежно від матеріальних збитків, які підлягають відшкодуванню, та не пов'язана з їх розміром [55].

**Сексуальність** – сукупність біологічних, психофізіологічних, душевних і емоційних реакцій, переживань і вчинків людини, пов'язаних із проявом і задоволенням статевого потягу. Виділяють кілька основних компонентів людської сексуальності: **біологічна стать, гендерна ідентичність, гендерна роль, сексуальна орієнтація, сексуальна ідентичність**.

**Сексуально-ліберальний фемінізм** – див. **фемінізм сексуально-позитивний**.

**Сексуально-позитивний фемінізм** – див. **фемінізм сексуально-позитивний**.

**Сизигія** (від ст.-грец. σὺζιγος – «живе парою») – будь-яка комплементарна пара протилежностей як у стані об'єднання, так і в стані опозиції. Юнг

використав це поняття найчастіше стосовно парного зв'язку *Аніма – Анімус*. Юнг прийшов до висновку, що образи парної сизигії «чоловічого – жіночого» настільки ж універсальні, як і саме існування чоловіка й жінки. При цьому він посилався на повторюваний мотив чоловічих-жіночих пар в міфології і на поняття Ін-Ян у китайській філософії [41, с. 218].

Володимир Соловйов у творі «Сенс любові» (1893) неодноразово заявляв, що «істинна людина в повноті своєї ідеальної особистості, очевидно, не могла бути тільки чоловіком або жінкою, а повинна бути вищою єдністю обох». І завдання любові бачиться їм як відновлення цієї втраченої єдності. Метою такої любові має бути встановлення всевітньої сизигії або сизигічних відносин (стану «любові-єдності») «активного людського початку (особистого) з втіленою в соціальному духовно-тілесному організмі всеединою ідеєю» [52].

**Сильна стать** – збірне поняття, яким позначаються представники чоловічої *статі*.

**Синя панчоха** – іронічна назва жінок-інтелектуалок, які цілком поглинуті науковими, літературними й іншими схожими інтересами.

Вираз «синя панчоха» виник в Англії у 80-х рр. XVIII століття в салоні письменниці Мері Уортлі Монтеґу (Mary Wortley Montagu). Душею цього салону був учений-ботанік і перекладач Бенджамін Стеллінгфліт (Benjamin Stillingfleet), який недбайливо ставився до свого костюма та носив разом із чорною сукнею сині панчохи. Це вельми тішило

салонних дам, які й прозвали розсіяного вченого «синьою панцохою» – bluestocking. А коли він із якоїсь причини не приходив у призначену годину, усі хвилювалися та повторювали: «Сьогодні бесіда піде погано – немає «синіх панчіх»!»

Незабаром це прізвисько поширилось на всіх учасників цього гуртка, де велися бесіди на наукові та літературні теми.

Є версія, що гуртку леді Монтегю ім'я «сині панцохи» дав голландський адмірал Боскавен під час свого перебування в Англії.

Вираз став в Англії прозивним після того, як поет Джордж Гордон Байрон написав на салон леді Монтегю сатиру (1820) і назвав її «Сині» («The Blues»).

Незабаром вираз перейшов і до Франції, де «синіми панцохами» (bas bleus) стали називати певний тип жінок – захоплених науковою роботою, літературою на шкоду дому й сім'ї. Із Франції вираз потрапив до Росії, і вже П. А. Вяземський, сучасник і друг О. С. Пушкіна, говорив докірливо «про наших синьо- і червонопанчошниць» [91, с. 695–696].

**Сімейна адаптація** – це процес пристосування подружжя одне до одного та до тих умов, у яких знаходиться родина. Сімейна адаптація – це адекватна реакція членів родини на позитивні та негативні зміни, що відбуваються у сфері шлюбно-сімейних стосунків. В іншому випадку родина перестає функціонувати нормально або зовсім розпадається.

Розрізняють такі види сімейної адаптації:

~» *матеріально-побутова адаптація* – розподіл прав та обов'язків подружжя у виконанні

домашніх справ, формування моделі планування та розподіл сімейного бюджету;

❖ *морально-психологічна адаптація* – засновується на сумісності світоглядів, ідеалів, інтересів, ціннісних орієнтацій, установок, а також характерних особливостей чоловіка та дружини;

❖ *інтимно-особистісна адаптація* – засновується на досягненні подружжям сексуальної відповідності, що передбачає не тільки фізичне, але й моральне задоволення інтимними стосунками [90, с. 140–141].

**Сімейний міф** – це система добре інтегрованих вірувань, які поділяються всіма членами родини, а також система стосунків між ними та їхнього взаємного становища в сім'ї і щодо яких не виникає сумніву в членів родини, попри явні розходження з дійсністю. Міф інколи схожий на казку, адже він легко обіцяє сімейне щастя, наприклад, «От вийду заміж – і стану щасливою (успішною, багатою тощо)», тобто щось на зразок: «Приїде принц на білому коні...». Деякі міфи регулюють стосунки між членами родини, наприклад, «У **шлюбі** партнери повинні бути якомога меншими егоїстами й завжди думати про інтереси іншого»; «Коли все йде не так, потрібно знайти винного»; «Хороші сексуальні стосунки неминуче приводять до доброго шлюбу».

Один із найпоширеніших міфів у **родині** – це розподіл сімейних обов'язків, згідно з яким домашнє господарство повинна вести жінка. Він фактично закріплює гендерну нерівність, що веде свою традицію ще від патріархальної сім'ї [29, с. 146].

**«Скляна стеля»** – термін американського менеджменту, що описує невидимий та формально ніяк не визначений бар'єр, що обмежує просування жінки службовими сходинками. Синонім – **вертикальна гендерна сегрегація праці**.

**«Скляні стіни»** – **горизонтальна гендерна сегрегація праці**, коли жінки мають менший доступ до професій і видів діяльності, які забезпечують надалі значне вертикальне кар'єрне зростання. «Скляні стіни» сприяють концентрації жінок у тих галузях, які є менш дохідними, надають менший доступ до фінансових і економічних ресурсів, і тому забезпечують менший доступ у владні структури. Так, у сфері культури, охорони здоров'я або соціального забезпечення, є менші перспективи в кар'єрі, ніж в управлінській та фінансовій галузях. Тому за наявності «скляних стін» обмеженість вертикального просування вже визначена вибором професійної сфери діяльності.

**Слабка стать** – збірне поняття, яким позначаються представниці жіночої **статі**. Такий вислів з'явився на початку XVIII століття завдяки культивуванню ідеї жіночої «слабкості» на противагу ідеї жіночої раціональності та рівності з чоловіками.

**Соціалістичний фемінізм** – див. **фемінізм марксистський та соціалістичний**.

**Соціальна андрологія** – див. **чоловічі дослідження**.

**Соціальна ідентичність** – це переживання і усвідомлення своєї приналежності до тих чи інших

соціальних груп і спільнот. Ідентифікація з певними соціальними спільнотами перетворює людину з біологічної особини в соціального індивіда та особистість, дозволяє їй оцінювати свої соціальні зв'язки та приналежність у термінах «Ми» (in-group) і «Вони» (out-group).

**Співжиття** – це спільне проживання чоловіка та жінки, які мають статеві стосунки, а також можуть мати спільних дітей, але при цьому офіційний **шлюб** не укладають. Якщо в офіційному шлюбі партнери називаються подружжям, то тут – співмешканцями. Іноді зустрічається й інша назва співжиття – **конкубінат**. Саме слово «конкубінат» походить від двох латинських слів: «con» – разом і «cubo» – лежу. Тобто дослівно термін «конкубінат» означає – лежимо разом.

Однак поняття конкубінату трохи ширше, ніж поняття співжиття. Конкубінатними називаються також стосунки одруженого чоловіка з постійною коханкою, у житті якої він бере активну фінансову участь, а також опікується спільними дітьми, якщо такі є.

Поняття конкубінат виникло в Стародавньому Римі. В епоху Імперії конкубінат умовно визнавався законним у воїнів, а також у разі постійного співжиття при неможливості шлюбу, наприклад, сенаторів із вільновідпущеними, гетерами, актрисами. Жінка, що знаходилась у конкубінаті, називалась конкубіною, чоловік відповідної назви не мав.

За свідченням багатьох античних авторів, конкубінат був досить поширений, причому діти від такої форми шлюбного союзу володіли певними правами, могли успадковувати землю. Якщо були

законні діти, то перевага віддавалася, звичайно ж їм. Але за відсутності законних дітей, діти від конкубіату розглядалися як цілком дієздатні спадкоємці та наступники. У Середні віки конкубіат, або вільний шлюб, як його називали в Європі, став більш поширеним, особливо в селянському середовищі, де досить довго не визнавався церковний шлюб. Здійснення шлюбного обряду й подальше співжиття вважалося достатнім для селян: численні правові акти тієї епохи свідчать, що діти від таких шлюбів вважалися цілком законними спадкоємцями майна свого батька чи матері. Тільки у XVIII-XIX ст. в селянському середовищі церковний шлюб почав визнаватися необхідним.

У вищих і міських верствах населення ситуація була трохи інакшою. Механізм захисту у вигляді моногамного нерозривного шлюбу, визнаного державою й освяченого церквою, був необхідний як королям, так і представникам знаті, щоб не виникало суперечок при передачі титулів і володінь. Франкські королі Дагобер I, Карл Великий і Людовик Благочестивий поряд із законними дружинами мали «*alter uxor*» – інших дружин або конкубін, що не засуджувалось. Київський князь Володимир також мав кількох конкубін, із якими жив у різний час як із законними дружинами. Вільгельм Завойовник на прізвисько Бастард претендував на англійську корону, хоча сам був сином від конкубінатного союзу. Таким чином, у Середні віки конкубіат і церковний шлюб існували як дві паралельні форми статевого союзу, хоча й не рівні між собою, але однаково можливі. Річ у тому, що в ранньому



християнстві церковний шлюб і конкубінат взагалі не мали чіткого поділу. Як підкреслювалося, наприклад, у постанові Толедського собору (398 р. н. е.), чоловіка не можна позбавляти причастя тільки на тій підставі, що «людина має в якості дружини конкубіну», важливо лише, щоб він жив лише з однією жінкою, а не з багатьма. Ця формула могла скласти-ся в умовах, коли панівний стереотип шлюбної поведінки виключав дискримінацію конкубінату, тобто коли конкубінат був такою ж (або навіть більш поширеною) нормою, як і церковний шлюб.

За 500 років, що минули після Толедського собору, позиція офіційної церкви стосовно конкубінату змінилася радикально, зміни ж у масовій свідомості йшли більш повільно та врозріз із офіційною позицією церкви. Тим не менш, церква вживала й репресивні заходи проти конкубінату і, насамперед, серед священиків. Остаточо конкубінат був заборонений і оголошений формою нелегального співжиття на Трентському соборі (1563 р.).

Тим не менш, у ранній Новий час конкубінат був ще досить поширений, навіть в аристократичному суспільстві. У XVIII-XIX ст. конкубінат набуває поширення в робітничому середовищі під виглядом вільного шлюбу. Сьогодні в західних країнах зберігається досить сильна тенденція до простого співжиття, наприклад, у Скандинавії такі співжиття накладають певні права та обов'язки щодо дітей, у будь-якому разі, за законом такі діти прирівнюються до дітей від законних шлюбів [74].

**Статева ідентичність** – це усвідомлення індивіда себе представником тієї чи іншої статі.

**Статевий диморфізм** – анатомічні відмінності між самцями та самками одного й того ж біологічного виду. Статевий диморфізм може проявлятися в різних фізичних ознаках: розмір тіла, м'язова система, волосяний покрив, забарвлення тощо.

На рівні організму людини статевий диморфізм проявляється в первинних і вторинних статевих ознаках. До первинних зараховують внутрішні й зовнішні статеві органи, а до вторинних – ті, які розвиваються в процесі дорослішання (наприклад, груди та більший об'єм стегон у жінок, волосяний покрив на обличчі та більш розвинені скелет і мускулатура у чоловіків).

**Статеві девіації (дисгармонії)** – відхилення від нормативів статевих ролей. Статеві девіації можна проілюструвати прикладами так званої інверсії статевих і **гендерних ролей**, тобто зміною компонентів чоловічих та жіночих ролей на протилежні, заміною одних іншими – повністю (**транссексуалізм**) і частково (**гомосексуалізм**, **трансвестизм**) [29, с. 149–150]. Хоча в питанні гомосексуалізму немає цілковитої одностайності, сьогодні досить поширеними є думки, згідно з якими гомосексуалізм слід уважати варіантом норми.

**Стать** або **біологічна стать** – сукупність анатомо-фізіологічних ознак організму, що забезпечує відтворення потомства й дозволяє розрізнити в більшості організмів чоловічі й жіночі особини, а також один із двох розрядів живих істот (чоловіків і жінок, самців і самок), що різняться за цими ознаками. Критерієм такої класифікації можуть бути

геніталії при народженні або хромосомний тип до народження.

Соціолог І. Кон відзначає, що хоча репродуктивна біологія знає тільки дві протилежні статі – чоловічу та жіночу, проте визначення статі, яке розробляється Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), не має вказівки на репродуктивні процеси й допускає наявність змішаних, перехідних від жіночого до чоловічого форм. Ці перехідні форми конструюються по-різному.

Відома американська феміністка, професор біології Енн Фаусто-Стерлінг (Anne Fausto-Sterling) говорить про п'ять статей, пов'язаних із певними анатомічними властивостями: 1) носії жіночих геніталій – жінки; 2) носії чоловічих геніталій – чоловіки; 3) носії змішаних геніталій – гермафродити (герми); 4) носії переважно жіночих, але з чоловічими елементами, геніталій – фемінінні псевдогермафродити (ферми); 5) носії переважно чоловічих, але з жіночими елементами, геніталій – маскулінні псевдогермафродити (мерми).

Виявляється, що стать – це не антонімічна пара чи дихотомія, а, за визначенням Джудіт Лорбер (Judith Lorber), – континуум, складений із хромосомної статі, гонадальної статі та гормональної статі, які всі працюють в умовах і під впливом різноманітних середовищ [65, с. 114–115].

***Стать соціальна*** – див. *гендер*.

***Стереотип*** (від ст.-грец. στερεός – твердий, об'ємний і τύπος – відбиток) – це усталене відношення до подій, вироблене на основі порівняння їх із внутрішніми ідеалами.

**Стереотип гендерний** – див. *гендерний стереотип*.

**Структура родини** – сукупність стосунків між її членами, включаючи, окрім родинних, систему духовних, моральних взаємин, у тому числі – влади та авторитету. К. Кіркпатрик виділяє три види структури родини в залежності від розподілення сімейних ролей: традиційні, товариські та партнерські; І. Гребенніков – централістичні, автономні, демократичні; Е. Арутюнян – дітоцентричні, подружні, традиційні.

**Суспільство гендерної рівності** – це суспільство, у якому чоловікам і жінкам надаються рівні можливості й шанси для добровільної участі в усіх видах діяльності як рівноправним партнерам, і де чоловіки та жінки користуються рівними політичними, економічними, соціальними та культурними правами й свободами, а також виконують обов'язки та несуть однакову відповідальність.

**Суфражизм** (від англ. suffrage – голос, виборче право) – жіночий рух за надання жінкам виборчого права, що зародився в Англії наприкінці XIX – на початку XX ст. Завдяки англійським феміністкам цей термін увійшов в історію як визначення політичного напрямку в **фемінізмі**. Саме в Англії суфражизм мав найтривалішу історію в Європі. Виникнувши в 1865 р., коли була створена перша суфражистська організація, Комітет жіночих виборчих прав, суфражистський рух завершив своє існування тільки в 1928 р., коли англійський парламент ухвалив виборчий закон, який гарантував

жінкам виборче право на тих же підставах, що й чоловікам.

Більш ніж сімдесятирічну історію боротьби англійських жінок за політичні права можна розділити на кілька періодів:

*I. Кінець 1860-х рр. – 1903 р.* – виникнення й становлення конституційного напрямку суфражизму, що означається створенням у 1897 р. Національної спілки суфражистських товариств. Основними методами цього напрямку були просвітницька робота, подача петицій до парламенту, лобіювання в парламенті своїх інтересів через політиків, що симпатизували суфражисткам.

*II. 1903 – 1914 рр.* – виникнення та поширення **мілітантського напрямку** в суфражистському русі, який використовував нові методи боротьби, що призвело до розколу суфражизму на дві течії: помірну та радикальну. Перша була представлена Національною спілкою суфражистських товариств, друга – створеним у 1903 р. Жіночим соціально-політичним союзом, який дотримувався тактики громадянської непокори. Поява чоловічих організацій на підтримку політичних прав жінок.

*III. Період Першої світової війни (1914–1918 рр.),* коли більшість суфражисток переходить на патріотичні позиції й тимчасово відмовляється від боротьби за парламентське право голосу для жінок. Розкол у суфражистському русі на патріотичний і пацифістський напрямки.

*IV. 1918 – 1928 рр.* – заключний етап у розвитку суфражистського руху, «суфражизм після суфражизму». Після надання жінкам у 1918 р.

обмеженого виборчого права частина суфражистських організацій саморозпускається, у тому числі й найбільша мілітантська організація Жіночий соціально-політичний союз, а частина продовжує боротися за досягнення повної рівноправності жінок у політичній сфері [7, с. 64].

Після надання жінкам права голосу в передвоєнний і воєнний період у деяких країнах Європи (у Норвегії – у 1913, у Данії та Ісландії – у 1915, у Росії – у 1917, у Канаді – у 1918), суфражистки інших країн подвоїли свої зусилля. Право голосувати було вирвано феміністками Австрії, Німеччини, Нідерландів, Польщі, Швеції, Люксембургу, Чехословаччини в 1919, США – у 1920, Ірландії – у 1922, Іспанії та Португалії – у 1931. До другої половини 30-х рр. головна мета європейського та американського суфражистського руху була, у цілому, досягнута, і він пішов на спад [85].

# T

.....

*Теорія соціального конструювання гендеру* – базується на запереченні розуміння біологічної *статі* як природної даності, що є джерелом сталих поведінкових, психологічних, культурних та інших відмінностей між чоловіками та жінками. Зміст теорії конструювання гендеру полягає в акценті на активності індивіда, що навчається *гендеру*. Ідея конструювання підкреслює діяльнісний характер засвоєння досвіду. Суб'єкт створює гендерні правила та гендерні взаємини, а не тільки засвоює й відтворює їх. Він може й відтворити їх, але, з іншого боку, – він у змозі їх зруйнувати. Сама ідея створення має на увазі можливість зміни соціальної структури. Тобто, з одного боку, гендерні взаємини є об'єктивними, тому що індивід їх сприймає як ззовні прийняту даність, але, з іншого боку, вони є суб'єктивними, що соціально конструюються щодня, щохвилини, тут і зараз [89, с. 18].

До теорій, що є джерелом або описують основні положення теорії соціального конструювання гендеру, можна зарахувати соціальний конструктивізм Пітера Бергера (Peter Berger) та Томаса Лукмана (Thomas Luckmann), структуру особистості (самості) в концепції Джорджа Міда (*George Mead*), **гендерний дисплей** Ірвінга Гоффмана (Erving Goffman), деконструкцію статі в етнометодологічних дослідженнях Гарольда Гарфінкеля (Harold Garfinkel).

**Теорія статево-рольової соціалізації особистості** – розуміє гендерні взаємини як історично сформовані конструкти системи нерівностей, у рамках яких панівне становище однієї **статі** над іншою вже є встановленим.

У центрі статево-рольової теорії соціалізації – процес навчання та інтеріоризації культурно-нормативних стандартів, які стабілізують соціум. Навчання передбачає засвоєння та відтворення існуючих норм. Підґрунтям цього концепту є уявлення про особистість як пасивної сутності, яка сприймає, засвоює культурну даність, але не створює її сама [89, с. 18].

Така теорія критикується прибічниками **фемінізму**.

До традиційних теорій статевої ролі слід зарахувати психоаналіз З. Фрейда, структурно-функціональний аналіз Т. Парсонса, еволюційну теорію статі В. Геодакяна та ін. Незважаючи на всі відмінності цих теорій, вони засновані на двох апріорних принципах: а) відмінності між чоловіками та жінками мають тільки біологічну природу; б) ролі



чоловіків і жінок диференційовані за діаметрально протилежним принципом [23, с. 13].

Так, наприклад, за Фрейдом, саме відмінності в будові жіночого тіла від чоловічого формують у жінки дві специфічні особливості – кастраційний комплекс і заздрості до чоловічих геніталій. Ці комплекси визначають три можливі лінії розвитку жіночої психіки. Перша веде до придушення сексуальних імпульсів і, отже, до неврозів. Друга – до модифікації характеру під чоловічі зразки, для якої характерні чоловікоподібне прагнення до творчої діяльності, сильні соціальні інтереси, активність. Третя – до нормальної жіночності, під якою Фрейд розумів прагнення до реалізації бажання володіти тим, що становить предмет заздроців для жінок, за допомогою заміжжя й народження сина. Результатом нормального розвитку жіночої психіки й природними компонентами здорової жіночності є, за Фрейдом, пасивність, відсутність почуття справедливості, схильність до заздрості, слабкі соціальні інтереси, нездатність до творчості. Моральна неповноцінність жінки виводилася Фрейдом із її біологічної неповноцінності [23, с. 13].

Суть концепції американського соціолога Парсонса полягає в необхідності функціонального поділу сфер діяльності або диференціації чоловічих і жіночих соціальних функцій (інструментальної для чоловіків і експресивної для жінок). Інструментальна функція забезпечує відносини системи із зовнішнім світом, забезпечує засоби до існування й вимагає владності та жорсткості. Експресивна функція спрямована на підтримку інтеграції

членів системи, встановлення моделей стосунків і регулювання рівня напруженості членів сімейного союзу та передбачає м'якість і вміння погасити конфлікт. Розділ чоловічих і жіночих ролей, згідно Парсонсу, є, по-перше, механізмом, що забезпечує стабільне функціонування будь-якої соціальної системи, у тому числі й *сім'ї*. Сім'я відповідальна за соціалізацію дітей і підтримку дорослих, причому ролі чоловіків і жінок у ній різні. Роль інструментального лідера завжди належить чоловікові, а експресивного (емоційного) – жінці. Парсонс пояснює такий розподіл ролей між біологічними статями тим, що народження дітей і догляд за ними передбачає первинність стосунків матері та дитини, тому жіноча роль пов'язується ним переважно з внутрішнім життям сім'ї. Роль чоловіка, усунутого від цих біологічних функцій, – зі сферою зайнятості. Величина доходу й престижність роботи чоловіка визначають соціальний статус, стандарт і стиль життя сім'ї в цілому, що зумовлює його верховенство в сім'ї, а домашня праця жінки, названа Парсонсом «псевдо заняттям», – її підлеглу роль. Для жінок, уважає Парсонс, основним є «статус дружини свого чоловіка, матері його дітей і особистості, відповідальної за домашнє господарство». Жінки повинні змиритися зі своїм підлеглим становищем, знаходячи себе в домашній роботі, у забезпеченні емоційної підтримки й сексуальних послуг, надаючи чоловікам можливість утримувати сім'ю [23, с. 14 – 15].

Відповідно до *еволюційної теорії статі В. Геодакяна*, генетична структура жінок влаштована таким чином, щоб накопичувати, зберігати

(«консервувати») і передавати інформацію майбутнім поколінням; чоловіки пристосовані для пошуку й збору нової інформації. Чоловіки – це творці, а жінки – консерватори і їм не слід прагнути зраджувати своєму «природному призначенню» [23, с. 16].

**Традиційна сексуальна орієнтація** – див. *сексуальна орієнтація*.

**Трансвестизм** – це легша форма порушення *гендерної ідентичності*, ніж *транссексуалізм*, і проявляється в прагненні грати роль протилежної *статі*, потребі перевдягатися, використовувати ім'я та запозичувати інші рольові атрибути протилежної статі, хоча це не супроводжується повним усвідомленням себе особою іншої статі.

Трансвестизм не слід плутати з проявами *фемінності* чоловіків чи *маскулінності* жінок, хоча трансвестити часто відповідають таким характеристикам [29, с. 151].

**Трансгуманізм** – це раціональний, заснований на осмисленні досягнень та перспектив науки світогляд, який визнає можливість і бажаність фундаментальних змін у становищі людини за допомогою передових технологій із метою ліквідувати страждання, старіння, смерть і значно посилити фізичні, розумові та психологічні можливості людини (у тому числі за допомогою уніфікації статей). Трансгуманізм іноді ще називають постгуманізмом або ньюгуманізмом.

Приставка «транс» у цьому випадку утворює значення «поза межами чого-небудь», «виходить за межі», як у слові «*трансгендер*». Термін був

запропонований засновником ЮНЕСКО Джуліаном Хакслі (Julian Huxley) в 1957 році.

Згідно трансгуманізму сучасна людина не є вершиною еволюції, а швидше – початком еволюції виду *Homo sapiens* [96, с. 167].

**Трансгендер (транстендерність)** – збірний термін для позначення явищ розбіжності соціальної (*гендеру*) та біологічної *статі*. Під визначення трансгендеру підпадають: *транссексуали, трансвестити, андрогіни, гермафродити (інтерсексуали), бігендери, агендери*.

**Транссексуальність** – повне усвідомлення себе представником протилежної *статі*. Транссексуалізм не пов'язаний прямим чином із *сексуальною орієнтацією* індивіда.

На думку деяких вчених, в основі транссексуалізму лежать не біологічні, а соціальні причини. Із їхньої точки зору транссексуалізм є наслідком того, що суспільство жорстко пов'язує біологічну стать із соціальними *гендерними ролями*. Унаслідок цього заперечення традиційних *гендерних ролей* може супроводжуватися відчуттям приналежності до протилежної біологічної статі. Однак теорія про біологічні причини транссексуалізму на сьогодні визнається більшістю вчених.

# У

**Унісекс (*unisex*)** – стиль в одязі, для якого характерною є повна відсутність ознак, що вказують на **стать**. Унісекс з'явився у другій половині ХХ століття як реакція на зміну чоловічих і жіночих ролей після Другої світової війни.

**Уніфікація статей** – маскулінізація жінок і фемінізація чоловіків. Уніфікація статей може бути зовнішньою (**унісекс**), поведінковою (наприклад, освоєння **гендерних ролей**, які раніше були характерними для протилежної статі), внутрішньою (наприклад, прояв і переживання емоцій та почуттів, які раніше вважалися атиповими для даної статі).

Уніфікація статей може бути зумовлена історичними обставинами, економічними викликами, зміною культурного середовища соціуму і т. д.



**Фаллоцентризм** – термін психоаналізу Жака Лакана, що означає патріархальний символічний порядок, у якому фалос позиціонується як знак привілейованої **маскулінності** (на відміну від виключеної із символічного порядку **фемінності**). У феміністських роботах вживається як більш жорсткий синонім **андроцентризму**.

**Фаллоцентризм (гендерна асиметрія в мові або андроцентризм мови)** – нерівномірна представленість у мові осіб різної **статі**, яка відмічена феміністською критикою мови, а також провідними постмодерністськими теоретиками.

Термін був введений французьким філософом Жаком Дерріда. Фаллоцентризм – складноскорочене слово: фалос – символічне позначення запліднюючого початку, репрезентативний символ сущого; логос – загальна закономірність (в матеріалістичній філософії) і духовна першооснова,

божественний розум (в ідеалістичній філософії); центризм – центр, осередок [95, с. 186].

Олена Трофімова у своїй статті «Термінологічні питання в гендерних дослідженнях» наводить приклад мовного фаллоцентризму і приклад того, наскільки стійким є патріархатне, стереотипне мислення. В одній з публікацій, пише автор, можна прочитати наступне: «На Заході було суспільство індивідуалістів, жорстке, але вільне. Коли воно розбагатіло, то стало допомагати неефективним своїм членам, всіляким меншин. Серед перших були жінки, а далі пішли національні, ... Ті, хто був у залежності, отримали раптом свободу, стали поводитися шалено зухвало ...» [95, с. 186].

Виділяються наступні ознаки андроцентризму мови:

Ототожнення понять людина і чоловік. У багатьох мовах Європи вони позначаються одним словом: *man* в англійській, *homme* у французькій, *Mann* у німецькій.

Іменники жіночого роду є, як правило, похідними від чоловічих, а не навпаки. Їх часто супроводжує негативне оцінювання. Застосування чоловічого позначення до референта-жінки є припустимим і підвищує її статус. Навпаки, номінація чоловіка жіночим позначенням несе в собі негативну оцінку.

Іменники чоловічого роду можуть вживатися неспецифіковано, тобто для позначення осіб будь-якої статі. Діє механізм «включення» у граматичний чоловічий рід. Мова надає перевагу чоловічим формам для позначення осіб будь-якої статі або групи осіб різної статі. Так, якщо маються на увазі

вчителя і вчительки, достатньо сказати «вчителя». Таким чином, згідно феміністської критики мови, у більшості випадків жінки взагалі ігноруються мовою.

Узгодження на синтаксичному рівні відбувається за формою граматичного роду відповідної частини мови, а не за реальною статтю референта.

**Фемінінність** та **маскулінність** розмежовані різко і протиставлені один одному, в якісному (позитивна і негативна оцінка) і в кількісному (домінування чоловічого як загальнолюдського) відношенні, що веде до утворення **гендерних асиметрій** [48, с. 29].

Див. також – **фемінітиви**.

**Фатальна жінка** – із феноменом «фатальної жінки» (франц. «la femme fatale») найчастіше асоціюється жіночий образ, основними особливостями якого є вміння маніпулювати оточенням, здебільшого чоловіками за допомогою флірту. Фаталізм (франц. fatalism, лат. fatalis – наперед визначений долею) – віра в невідворотність, фатум. Головними атрибутами фатальної жінки є її зовнішня привабливість, неординарність, енергія магнетичного, часто немотивованого впливу на чоловіка, маскування свого справжнього внутрішнього світу й характеру, авантюрна поведінка, емоційна екстатичність, почуття впевненості й самодостатності, стихійна жіночність, харизма, обізнаність із чоловічою психологією. Здебільшого інтенційність образу такої жінки пов'язується з деструктивним впливом на чоловіків, які в подальшому зазнають драматичного розчарування, пов'язаного з руйнуванням і розвінчуванням їхнього жіночого ідеалу.



Фатальна жінка здатна змінювати життя і долю чоловіка взагалі, у результаті чого не лише доля цих жінок стає фатальною, але й під вплив їхнього фаталізму потрапляють і чоловіки. У зв'язку з цим однією з визначальних поведінкових характеристик фатальної жінки є її соціоспрямованість. У векторі гендерних стосунків така жінка демонструє необмежену владність, а чоловік часто постає іграшкою, засобом здійснення жіночих бажань та примх [75, с. 82].

**Фемінізація бідності** – процес збільшення частки жінок серед людей, що живуть біля або за межею бідності (межа бідності – прожитковий мінімум). До цієї категорії людей найчастіше потрапляють матері-одиначки, жінки-пенсіонери, жінки-інваліди, жінки, що очолюють домогосподарство.

Ірина Калабіхіна виділяє макро- та мікропричини фемінізації бідності.

До макропричин дослідниця зараховує:

❖ економічну кризу, що сформувала в більшості країн пострадянського простору соціальний клас бідних, у тому числі працюючих бідних, більшість із яких становлять жінки через причини **гендерної асиметрії** на ринку праці;

❖ сегрегований за **статтю** державний бюджет; економічна політика, спрямована на розвиток видобувних («чоловічих») галузей; регламентація «чоловічої» номенклатури суспільних робіт (будівельники, дорожні робітники);

❖ недосконалість податкової системи: податки сплачуються з офіційних заробітків, а жінки частіше мають тільки офіційні заробітки; слабо

враховується навантаження утриманнями, яке вище у жінок, зокрема в неповних сім'ях;

~» руйнування системи соціального захисту, низький рівень соціальних трансфертів і руйнування або подорожчання (недоступність) сфери послуг (включаючи дитячі установи), споживачами якої є більшою мірою жінки.

Мікропричини:

**патріархатні** форми взаємин усередині домогосподарства призводять до того, що владний фактор переважає над прибутковим, коли жінка не може на рівних розпоряджатися сімейними доходами, навіть якщо приносить у сім'ю рівний або більший у порівнянні з чоловіком дохід;

репродуктивні навантаження лягають в основному на жінок, розподіл батьківських функцій і функцій із догляду за хворими й старими членами домогосподарства є нерівномірним [46, с. 149–150].

**Фемінізм** (від лат. *femina* – жінка) – теорія рівності двох статей, яка творить ідейну основу організованого руху жінок. Суттю феміністичних переконань є думка, що жінка зазнає суспільної дискримінації, насамперед через приналежність до своєї **статі**. Сам термін «фемінізм» був сформульований соціалістом-утопістом Шарлем Фур'є в кінці XVIII століття.

Фемінізм може розглядатися як:

~» філософська концепція соціокультурного розвитку, альтернативна стосовно існуючої європейської традиції, що виявляє неврахованість жіночого спільного досвіду в уявленнях про світ і суспільство;

☞ соціально-політична теорія, у якій аналізується пригнічення жінок і перевага чоловіків в історичному минулому й сьогодні, а також осмислюються шляхи подолання чоловічої вищості над жінками;

☞ суспільний рух за рівність прав для жінок, що протистоять соціальній системі, у якій становище людей різних статей є нерівноправним;

☞ ідеологія, що протистоїть усім жінконенависницьким теоріям і діям;

☞ методологія досліджень, що являє собою суму дослідницьких практик, заснованих на артикуляції жіночого погляду на світ і жіночої системи цінностей [85].

**Фемінізм академічний** – це **фемінізм** ліберальних інтелектуалів і **гендерні дослідження**, які були включені у науковий, академічний дискурс. Як зазначає німецький професор політології з акцентом на жіночі дослідження Барбара Холланд-Кунц (Barbara Holland-Cunz), академічний фемінізм – це фемінізм без жіночого руху, це фаховий і оплачуваний фемінізм.

**Фемінізм антипорнографічний** – це форма **фемінізму**, у тому числі радикального, що заперечує порнографію, вважає її одним із видів насильства над жінкою та приниженням жіночої сексуальності.

На думку прибічників антипорнографічного фемінізму, порнографія, створюючи сильний причинно-наслідковий зв'язок, насаджує патріархальний контроль над жіночою сексуальністю та провокує гендерне насильство. Для них стала

класичною цитата американської феміністки та письменниці Робін Морган (Robin Morgan): «Порнографія – теорія, згвалтування – практика». Окрім того, антипорнографічні феміністи вважають, що порнофільми дають спотворені уявлення про норму – як відносно зовнішності та будови тіл, так і нормального статевого акту. У своїх міркуваннях про порнографію вони спираються, у тому числі, і на ідеї Карла Маркса й говорять про фетишизацію та перетворення жінки в товар.

Антипорнографічні феміністи не бачать різниці між проституцією та порнографією. Ці дві комерціалізовані сфери працюють за рахунок експлуатації, в основному, жіночої сексуальності та єдина тактика боротьби з ними – це повна заборона.

Антипорнографічний фемінізм не слід плутати із *сексуально-позитивним фемінізмом (просексуальним або сексуально-ліберальним фемінізмом)*.

Основні представники антипорнографічного фемінізму: Робін Морган (Robin Morgan), Андреа Дворкін (Andrea Dworkin), Кетрін Маккіннон (Catharine MacKinnon), Доркен Лейдхолд (Dorchen Leidholdt).

*Фемінізм відмінності (difference feminism)* – являє собою широкий спектр фемінізмів, які підкреслюють відмінності між чоловіками та жінками. Цей підхід виник у 1980-х роках в результаті спроб переоцінити девальвовані так звані традиційні фемінні якості, як суб'єктивність, турбота, чуттєвість, емпатія тощо. Фемінізм відмінності критикується за *есенціалізм* та зміцнення звичайних *гендерних стереотипів*. Окрім того, даний

напрямок не бере до уваги, що між самими жінками теж існує багато відмінностей: класових, культурних, релігійних і т.д.

Умовно фемінізм відмінності можна розділити на два ідеологічні напрями: 1) рівні, але відмінні – боротьба за рівні права статей, визнаючи відмінності між ними; 2) нерівні, тому що відмінні – відмінності між чоловіками та жінками дають право говорити про специфічні права для кожної статі (див. **фемінізм особливих прав**).

**Фемінізм державний** – спеціальна політика держави, яка направлена на **емансипацію** жінок. Державний фемінізм – це поєднання теорії фемінізму та теорії держави загального добробуту. Так, **ліберальні феміністки** виступають за право жінок на вільну конкуренцію з чоловіками у будь-якій сфері та відкидають участь держави наскільки це можливо. У той же час прихильниці державного втручання у вирішення проблем жіночого добробуту стверджують, що специфічні жіночі потреби вимагають спеціальних державних гарантій для жінок. Наприклад, закріплення права на контрацепцію, аборти, державне забезпечення догляду за дітьми, які дадуть жінці можливість стати вільною та реалізувати свої устремління.

Представники **радикального фемінізму** щодо державної політики вважають, що вона є свого роду проявом чоловічої влади над жінками за допомогою держави. Доказом цього може служити той факт, що в більшості державних служб переважають чоловіки – в парламенті, уряді, вищих ешелонах системи охорони здоров'я, освіти,

соціального захисту, в юридичній сфері і т. д. Обов'язком жінок, на думку представниць даного напрямку, є забезпечення змін у політиці держави під контролем жінок.

Прихильники **соціалістичного фемінізму** критикують державу за вираз патріархальних і капіталістичних інтересів, за посилення залежної ролі жінки всередині сім'ї та низькі ставки оплати праці [103].

**Фемінізм державного забезпечення** або **фемінізм державного втручання** – різновид **державного фемінізму**, походить від **фемінізму особливих прав**. Прихильники фемінізму державного забезпечення стверджують, що специфічні жіночі потреби вимагають спеціальних державних гарантій для жінок. Наприклад, закріплення права на контрацепцію, аборти, надання жінці рівного з чоловіком права на працю, оплату праці, відпочинок, соціальне страхування та освіти, державну охорону інтересів матері та дитини, державну допомогу багатодітним та одиноким матерям, надання жінці при вагітності відпусток із збереженням утримання, широка мережа пологових будинків, дитячих ясел і садочків, покарання за ухилення від сплати аліментів, що надасть жінці можливість стати вільною та реалізувати свої устремління [2], [103].

**Фемінізм «другої хвилі»** – характеризується організованою боротьбою за фактичну реалізацію прав жінок, визнаних на законодавчому рівні. Розпочинається протестними виступами у 60-70-х роках ХХ століття у США та Європі.

Основоположницею та теоретиком фемінізму «другої хвилі» вважається Сімона де Бовуар завдяки власній праці «Друга стаття» (1949). Спільна вимога феміністок «другої хвилі» – боротьба за право не лише обирати, але ввійти самим у владні структури.

Основні представники фемінізму «другої хвилі»: Бетті Фрідан (Betty Friedan), Джуліет Мітчелл (Juliet Mitchell), Ненсі Чодороу (Nancy Chodorow), Люс Іригарей (Luce Irigaray), Джудіт Батлер (Judith Butler) та інші.

**Фемінізм ісламський** – прагнення **гендерної рівності** та соціальної справедливості, базою для розуміння та втілення яких є Коран. Цей вид **фемінізму** виступає за дотримання прав і встановлення справедливості для всіх людських істот через континуум публічної та приватної сфери.

Прагнення справедливості було влучно назване «гендерним джихадом» (Рана Каббані). Термін «ісламський фемінізм» почав використовуватись глобально на початку 1990-го року. Іранські вчені Афсанех Наймабадех і Зіба Мір-Хоссейні були одними з перших, хто пояснив цей феномен на сторінках тегеранського жіночого журналу «Занан», заснованого Шахлою Шеркат (1992). Саудівська жінка-науковець Маї Ямані використала цей термін у книзі «Фемінізм і іслам» (1996). Турецькі вчені Єсім Арат і Феріде Акар описали розвиток ісламської феміністичної парадигми у своїх статтях, а Нілуфер Голе – у книзі «Заборонений модерн» (1991, 1996). Південноафриканська активістка Шаміма Шайх використовувала термін «ісламський фемінізм» у виступах і статтях на початку 1990-х рр.

Можна з упевненістю стверджувати, що до середини 1990-х рр. термін циркулював у найвіддаленіших точках умми (*умма* – термін в ісламі, означає сукупність усіх мусульман як релігійну громаду) [42, с. 26–27].

Основні вимоги ісламського фемінізму:

- ~\*~\* модернізація сімейних кодексів;
- ~\*~\* кримінальна відповідальність за сімейне насильство та будь-яке насильство проти жінок;
- ~\*~\* право жінок на збереження власної національності та можливість передачі її дітям (вимога здебільшого арабських жінок);
- ~\*~\* збільшення участі жінок в економічному та політичному житті [42, с. 28].

Мусульманські феміністки не заперечують іслам, а навпаки, стверджують, що саме щира віра в Аллаха дає їм сили та натхнення для боротьби за права жінок. У розгляді Корану вони використовують власний досвід і підхід. Вони стверджують, що класична й посткласична інтерпретація була базована на чоловічому досвіді та орієнтувалася на патріархальні суспільства.

Феміністична герменевтика шукає підтвердження гендерної рівності в Корані та включає три підходи:

- ~\*~\* повторний перегляд аятів Корану для спростування популярних неправдивих історій, які встановлюють чоловічу перевагу (події в Едемському саду);
- ~\*~\* цитування аятів, які однозначно закріплюють гендерну рівність;
- ~\*~\* розгляд аятів, які пояснюють різницю між чоловіками та жінками й традиційно трактувалися на користь чоловіків.



Інтерпретації Корану відрізняються в окремих мусульманських країнах через різноманітність феміністичних шкіл. Перший апологетичний підхід стверджує, що іслам надав свободу жінці й вона має більше прав, ніж на Заході. Тут ідеться, що жорсткі умови, у яких опинилася мусульманська жінка, спричинені консервативністю юристів-чоловіків. Інший феміністичний рух прагне самостійно реінтерпретувати ісламські тексти з жіночої точки зору [42, с. 29].

Зіба Мир-Хоссейні, одна з найвідоміших іранських феміністок, говорить: «Фемінізм може дати багато для розуміння релігії та справедливості – це вірно як для ісламу, так і для інших релігійних течій. Мусульманські феміністки стверджують, що, хоча принципи шаріату можуть бути інтерпретовані по-різному, еліта, що складається з чоловіків, протягом усієї історії інтерпретувала їх заради власної вигоди на шкоду справедливості» [97].

Масштабний рух «Мусават» (араб. «рівність») заявляє про те, що мусульманки можуть боротися за **гендерну рівність** і справедливість, не виходячи за рамки ісламу. «Мусават» очолили 12 жінок із Єгипту, Туреччини, Пакистану та інших мусульманських країн. У них пішло близько двох років на те, щоб розробити основоположні принципи руху. Перші офіційні збори руху відбулися в 2009 році в Куала-Лумпур, у ньому взяли участь понад 250 активістів, вчених і юристів. Зараз штабквартира «Мусават» знаходиться в Малайзії. Своїм завданням рух бачить підвищення самосвідомості жінок і допомогу в боротьбі за їхні права, зокрема,

«Мусават» прагне донести до мусульманок свою точку зору з приводу альтернативних інтерпретацій Корану, інформацію про базові права людини та підтримує активісток із мусульманських країн у їх боротьбі за *емансипацію* жінок.

Крім боротьби за коригування законів з урахуванням альтернативних інтерпретацій шаріатських принципів, деякі сучасні ісламські феміністки також наполягають на скасуванні обов'язку жінок носити хустку – вони згодні з приписом іслами, який стосується і чоловіків, і жінок, одягатися скромно, однак вважають, що хустка є символом пригніченого становища мусульманок. Ісламські феміністки борються за право жінок молитися разом із чоловіками, а не в окремо відведеному для них місці (як у 2/3 мечетей, згідно зі статистикою 2000 року). Мусульманська активістка Асра Номані виступила з протестом проти правила мечеті, яку вона постійно відвідує, про те, що жінки повинні заходити через задні двері та молитися на спеціальному балкончику. Вона аргументувала свій протест так: «Пророк Мухаммед не говорив жінкам молитися за ширмами. Ці бар'єри – сексистські вгадки чоловіків» [97].

Основні представники ісламського фемінізму: Рана Каббані, Асра Номані, Зіба Мір-Хосейні та інші.

*Фемінізм культурний* – це форма *радикального фемінізму*, сутність якого міститься в ідеології «жіночої природи» або «жіночої сутності» та намаганні повернути цінність тим відмінним рисам жінки, які здаються недооціненими. Культурний фемінізм підкреслює відмінності між чоловіками

та жінками, але при цьому вважає, що вони є психологічними та культурно сконструйованими, а не вродженими.

Культурний фемінізм робить акцент на ірраціональній та інтуїтивній стороні життя. Прихильниці цього напрямку підкреслюють різницю між чоловіками й жінками, виділяють чисто жіночі якості, як джерело особистої сили, гордості та суспільного оновлення.

Базова ідея культурного фемінізму – матриархальний погляд на суспільство, при якому все управління опиняється в руках сильних жінок, що спираються на **фемінні** цінності такі, як пацифізм, кооперація, ненасильницьке залагодження конфліктів, гармонійна регуляція суспільного життя.

Маргарет Фуллер (Margaret Fuller) можна вважати матриархом культурних феміністок. У роботі «Жінка в ХІХ столітті» (1845) Фуллер використовувала концепцію органічного розвитку для того, щоб спонукати жінок до розвитку самостійності. Жінки повинні вчитися виводити своє право із самих себе, немовби діючи зсередини. Вона часто користувалася метафорою, де людина порівнювалася з насінням. У людині, як і в насінні, закладена програма, дотримуючись якої можна реалізувати свій потенціал.

Жінкам для розкриття власного потенціалу та усвідомлення свого справжнього призначення, необхідна не тільки свобода, але, насамперед, розуміння, хто вони такі. Тому Фуллер закликала жінок «...спільно самоусунути від мирських турбот для того, щоб відкрити свою справжню природу». Згідно Фуллер, жінки мають «електричну природу»,

яка може порушувати й наповнювати все навколо життям. У той же час суспільство організовано таким чином, що жінці відводиться роль домашньої господині. Вона має виконувати обов'язки, які заважають їй розкрити свою справжню природу. Звідси все, що заважає індивіду розвиватися, будь-то держава або традиційна сім'я, слід розглядати як зло, яке має бути подолане.

Фуллер уважала, що фемінна енергія могла б радикально перетворити суспільство, а фемінізація суспільства в свою чергу – привести до гармонійної системи управління, покінчити з насильством у всіх сферах, подолати руйнівні звички, такі як алкоголізм і наркоманія. Суспільство могло б навіть припинити вбивства тварин заради їжі. Таким чином, Фуллер і культурні феміністки говорили про своєрідність жінки й про те, як змінилося б суспільство, якби жінкам дозволили впливати на соціальну сферу.

Теоретичні погляди Елізабет Кеді Стентон (Elizabeth Cady Stanton) спиралися на концепцію природних прав. Однак Стентон у своїй критиці релігії, і зокрема християнства, зайняла вкрай радикальну позицію в рамках культурного фемінізму. Жорстка критика *патріархату* міститься в її двотомній роботі «Жіноча біблія» (1895 і 1898). Стентон довела раціональну точку зору до логічного кінця, позначивши принципи природних прав, як найвищу моральну планку – вище самого Господа Бога. Вона відкинула Десять заповідей, як негідні уваги, заявляючи, що вони придумані чоловіками, щоб позбавити жінок їхніх прав. Вона критикувала основи християнської цивілізації, християнські

цінності та принципи: «Перед будь-якою розважливою людиною мимоволі постає питання – чому традиції та думки одного неосвіченого народу, який жив багато століть тому, повинні впливати на почуття та думки нашого покоління?»

Стентон прийшла до висновку, що релігія є основним ідеологічним інструментом, який зводить жінок до підлеглого положення. Тому Стентон розпочала кампанію з дискредитації Біблії та виробленні альтернативної релігії з позитивним образом жінки.

Ще однією важливою фігурою в культурному фемінізмі була Матильда Гейдж (Matilda Gage). Вона відкололася від Американської асоціації жінок-суфражисток, а також від Стентон, вважаючи їх погляди занадто консервативними. Гейдж пішла ще далі, ніж Стентон у критиці іудео-християнських релігій, вважаючи дохристиянський *матріархат* мирним і процвітаючим суспільством, яке сповідує материнське право, тоді як патріархат ототожнювався з війною, проституцією, поневоленням жінок і сімейними розбратами.

Шарлотта Перкінс Гілман (Charlotte Perkins Gilman), критикуючи соціал-дарвіністську теорію Спенсера, зазначала, що економічна залежність жінок від чоловіків була процесом неприродним, тобто процесом, який уповільнив прогрес людства: «Ми єдиний вид тварин, у яких самки залежать від самця в питанні добування їжі, ми єдиний вид тварин, у яких сексуальні відносини є одночасно економічними – тільки у нас одна *стать* знаходиться в повній економічній залежності від іншої».

Гілман прийшла до думки, що саме залежність жінок від чоловіків призвела до зайвого розвитку в них вторинних статевих ознак. У результаті, жінки змогли розвинути лише здатність приваблювати чоловіків, нехтуючи всіма іншими своїми можливостями. Таким чином, жінки деградували до рівня паразита, який всю свою енергію зосереджує на примхах господаря. На думку Гілман, економічна роль жінок не виходить за межі проституції – вони отримують свої доходи за допомогою здатності сексуального тяжіння. Шлюб у свою чергу є ні чим іншим, як легалізованою проституцією. «І в тому, і в іншому випадку жінка отримує винагороду від чоловіка завдяки її сексуальним стосункам із ним».

Гілман відстоювала радикальну позицію, вважаючи, що економічна залежність жінки повинна бути усунена за будь-яку ціну. А таке звільнення може бути досягнуто тільки через руйнування релікта патріархального століття – сім'ї як економічної одиниці. Гілман перебувала під сильним впливом «Жіночої Біблії» Стентон, виступивши з критикою андроцентричних релігій у своїй роботі, названій «Його релігія та її релігія». Гілман припустила, що доісторичні заняття чоловіків привели до створення релігійних систем, орієнтованих на смерть – адже якби релігію придумали жінки, то вона була б більш життєствердною. Мисливство та рибальство, як переважні види праці чоловіків у минулому, є вбивством. Смерть стала тим, що славилось. У доісторичні часи жінки були зосереджені на дітонародженні та вихованні дітей, тому жіноча релігія прославляла б життя, а не смерть.

Гілман очікувала, що феміноцентрична релігія могла б зробити величезний внесок у виправлення світу.

Гілман критикує сім'ю, у якій не існує ні свободи, ні рівності, а є домінуючий над усіма батько, безправна матір і залежні діти. Також Гілман піддає критиці материнство, оскільки матері найчастіше шкодять своїм дітям, балуючи їх або ставлячись до них надто ревниво. Що стосується морального виховання, то діти придушуються в більшості сімей. Домінування батьків виховує в дітях такі негативні якості, як хитрість і маніпуляторство. Гілман допускає, що любов присутня в сім'ї, але вона критикує неминучі обмеження, на які наштовхується любов у сімейній сфері.

За прогнозом Гілман, реконструкція сім'ї вимагає грандіозного соціального експерименту, подібного тій системі соціалізації, яку здійснив у XX столітті Радянський Союз. Професіонали повинні взяти на себе всю домашню роботу та виховання дітей, яке здійснюється в яслах. Колективні кухні можуть обслуговувати кілька будинків, даючи можливість жінкам займатися професійною роботою. У міру того як жінки будуть активно працювати в соціальній сфері, вулиці стануть більш безпечним місцем для жінок і дітей. Робота Гілман була важливим внеском у те, що можна назвати «матеріальним фемінізмом», сфокусованому на перетворенні матеріальних умов життя в цілях гармонізації сімейних та професійних ролей [98].

Сучасні теоретики культурного фемінізму розходяться в поглядах на те, як зв'язок з іншими впливає на життя жінок. Одна група – Керол Гілліган

(Carol Gilligan), Нел Ноддінгс (Nel Noddings), Сара Раддек (Sara Ruddick) та ін. – уважає, що світ почуттів і близькості створив жіночу культуру, таку ж багату й динамічну, як політика чи наука (чоловічі ієрархічні області). Жінки, володіючи здатністю виношувати дитину та годувати грудьми, сприймають відстороненість від інших як зло. Їм властива етика турботи (ethics of care) і своя особлива перспектива щодо сутності людського взаємозв'язку. Для жінок вона проявляється не в тому, що окремі суб'єкти розробляють і підписують соціальний контракт, а в повсякденному практичному житті тих груп рідних і близьких, до яких вони належать не за власним бажанням. На противагу жіночим цінностям, чоловіча ідея пов'язана з етикою, заснованою на правовому дискурсі, у центрі якого перебувають поняття справедливості, закону та права. Гілліган уважає, що ці поняття не є універсальними й втілюють чоловічий досвід діяльності в публічній (а не приватній, на відміну від жіночого досвіду) сфері.

Однак Мері Дейлі (Mary Daly), Андреа Дворкін (Andrea Dworkin) і Сара Люсія Хоугланд (Sarah Lucia Hoagland) переконані, що особлива жіноча етика є результатом досвіду життя в пригніченні. Вони підкреслюють, що саме здатність до вагітності та вигодовування (тобто роль у процесі відтворення) стала причиною того, що жінки опинилися в позиціях гноблення та експлуатації та зазнавали насильства: як у гетеросексуальному *шлюбі*, так і в практиці проституції, порнографії, при зґвалтуваннях, сексуальних домаганнях, побиттях, нав'язаної контрацепції, абортах і стерилізації або



нав'язаної вагітності. Жінки бояться не відчуження від інших, а окупації іншими.

На думку Дейлі, етика турботи компенсаторна, захисна стратегія, до якої жінки змушені вдаватися, живучи в спрямованій проти них патріархальній культурі, яка обмежує їх свободу. Жінки «підключаються», тому що в іншому випадку суспільство їх засуджує; жінки «материнствують», оскільки чоловіки вирішили, що їхня функція саме в цьому, тому що жіноче материнство підтримує соціальну структуру, що служить чоловічим інтересам.

Усі теоретики культурного фемінізму погоджуються, що в майбутньому не патріархальному світі всі люди зможуть виявляти турботу один про одного та відчувати радість від близькості без страху санкцій суспільства [22].

Основні представники культурного фемінізму: Маргарет Фуллер (Margaret Fuller), Елізабет Кеді Стентон (Elizabeth Cady Stanton), Шарлотта Перкінс Гілман (Charlotte Perkins Gilman), Мері Дейлі (Mary Daly), Андреа Дворкін (Andrea Dworkin), Сара Люсія Хоугланд (Sarah Lucia Hoagland), Керол Гілліган (Carol Gilligan), Нел Ноддінгс (Nel Noddings), Сара Раддек (Sara Ruddick) та інші.

***Фемінізм ліберальний (фемінізм рівності)*** – бере свій початок із ліберальних уявлень про індивідуальну свободу та свободу вибору.

Перші виступи ліберальних феміністок відносяться до періоду великої французької революції, коли виявилось, що вільними та рівними в правах є тільки чоловіки, жінки ж не є повноцінними громадянами, а тому й не мають усієї сукупності прав і

свобод. Звичайно ж, такий стан справ влаштував не всіх. Мері Уолстонкрафт (Mary Wollstonecraft) у 1792 році в Лондоні опублікувала свою працю «Захист прав жінок». Через десятки років Гаррієт Мілль (Harriet Mill) зі своїм соратником Джоном Стюартом Міллем (John Stuart Mill) опублікували ряд есе, що виправдовували жіночу *емансипацію*. І Уолстонкрафт, і Міллі відзначали, що жінка – це людська істота, якій доступне раціональне мислення, і що вона повинна мати такі самі права, які гарантовані чоловіку. Вони вірили, що так звана «природна» слабкість жінки, її ірраціональність і цікавість насправді являють собою результат нестачі освіти та відсутності свободи вибору, результат її залежності від чоловіків, а також її обмеженої соціалізації.

Віщуючи розвиток фемінізму, ці автори сформулювали ряд ідей і цілей, які залишилися актуальними для феміністського порядку денного і донині.

Головним принципом ліберального фемінізму є принцип рівних прав і можливостей. Ліберальні феміністки вважають, що пригнічення жінок корениться у відмові надання їм рівних із чоловіками прав. Вони відстоюють соціальні та законодавчі реформи, розглядають соціальну політику як важливу силу в установленні доступу жінок до економічних можливостей і цивільних прав. Основні вимоги ліберальних феміністок: припинення правової, економічної та соціальної залежності жінок від чоловіків; забезпечення свобод і можливостей в отриманні та вдосконаленні освіти; підтримка відкритого змагального функціонування економічного ринку і захист його від втручань та

інтервенцій; введення законів і публічних інституцій, які гарантували б рівність вибору й можливостей, що могло б привести до поліпшення статусу жінки.

Ліберальні феміністки роблять акцент на соціалізації та навчанні, оскільки розглядають їх як основні стадії формування індивідуума. На практиці їх робота з усунення нерівності включає, зокрема, освітні та соціальні програми, які сприяють викориненню *дискримінації*.

Рухи з захисту прав жінок XIX та XX століть боролися за надання жінкам права голосувати, лібералізацію законів про розлучення, забезпечення заміжньої жінки економічної автономією, дозвіл доступу жінки до вищої освіти, оплачуваної праці, до професійної діяльності [62].

Ліберальний фемінізм став ідеологією реформістського напрямку жіночого руху 1960-х рр. в Америці та Європі. Друга хвиля фемінізму створила нові організації з захисту жіночих прав, особливо в США, Франції, Англії. У деяких країнах (наприклад, скандинавських) ліберальну ідеологію проводили організації, що існують з XIX ст., в інших – створювалися нові організації.

Лібералізм змінювався в міру розвитку капіталістичного світу, змінювався і статус ліберального фемінізму. Лібералізм у класичному сенсі, що мав на увазі захист державою громадянських свобод, створення рівних можливостей діяти на ринку, залишився в минулому. На зміну йому прийшов егалітарний лібералізм, метою якого був захист державою економічної справедливості, надання соціального, медичного обслуговування та допомоги

сім'ї тощо. Ліберальний фемінізм пройшов подібну еволюцію, хоча він і не є простою копією лібералізму. Більше того, лібералізм поширював індивідуалізм і особисту свободу тільки на чоловіків. Розвиток ліберального фемінізму вивів його за межі формальної рівності, піднявши нові питання допомоги у вихованні дітей та особистої свободи в репродуктивній сфері.

У 1960-ті рр. ліберальний жіночий рух був нагненим роботами Бетті Фрідан (Betty Friedan), Белли Абзуг (Bella Abzug) та іншими. Класиком цього напрямку є визнана американка Бетті Фрідан, яка виклала свої погляди в книзі «Містика жіночності» (1963). Після виходу книги в США з'явилася Національна Організація Жінок, яка за короткий термін об'єднала близько 300000 членів і проголосила, що її ціль – боротьба за рівні стартові умови для самореалізації обох статей. Образ щасливої домогосподарки був підданий критиці як неіснуючий міф. Громадські норми перешкоджали особистісному розвитку жінки: від неї очікувалося дотримання «інфантильних» зразків поведінки, вона сприймалася тільки через чоловіка, тільки як пасивна істота, що має багато спільного з дитиною.

У післявоєнний період було широко поширене уявлення про жіночність, яка звужує можливості особистісного зростання. Саме в той момент, коли відкрилися нові можливості для кар'єри та освіти, жінки стали залишати навчальні заклади, воліючи виконувати тільки одну, традиційну роль. Стереотипи виявилися настільки сильні, що жінки втратили навіть уявлення про свої можливості. Це призвело

до кризи ідентичності та особистісного зростання – тієї проблеми, яка виникає у багатьох людей і яка тоді вважалася чоловічою. Доля жінки розглядалася як задана біологією, і тому не передбачалося, що жінка може мати проблеми ідентичності і зростання.

На відміну від класичного ліберального напрямку феміністи егалітарного лібералізму вважали, що жінки повинні мати переваги (*позитивна дискримінація*). Від гендерно-нейтральних законів необхідно переходити до гендерно-специфічних, що дозволяє вдовам, самотнім матерям, розведеним отримати реальні шанси.

До цього напрямку зараховують другу книгу Б. Фрідан – «Друга стадія» (1981), яка вийшла майже через двадцять років після першої, коли виявилися нові труднощі суміщення жіночих ролей. Якщо в 1960-ті рр. жінки були жертвами «містики фемінності» (уявлення про жіночність), то тепер вони стали жертвами «містики фемінізму» (уявлення про *фемінізм*). Якщо раніше було виявлено, що жінки-домогосподарки не задоволені своїм життям, то через чверть століття виникло розчарування у жінок, які успішно роблять кар'єру. Із рабині чоловіка жінка перетворилася на рабину роботи, а її залежність перемістилася з приватної у публічну сферу. «Супержінка» стала залежною і від чоловіка, і від начальника. Вихід із становища пропонується в реінтеграції чоловіка в сім'ю. Такі висновки отримали назву «фемінізму, що орієнтується на сім'ю» (pro-family feminism).

Невирішеною залишається проблема співвіднесення з лібералізмом: якщо всі люди від

природи рівні, то чи потрібні гендерно-орієнтовані закони? Чи впливає з цього необхідність жінці ставати рівною та однакою з чоловіком? Або навпаки? Підхід, сенситивний до гендерних відмінностей, суперечить орієнтації на індивідуальність в класичному лібералізмі. Тому феміністська критика лібералізму спрямована на переоцінку індивідуальної свободи, ратує за гуманізм, нейтральний в гендерному відношенні, виступає за орієнтацію на загальнолюдські цінності, які дорівнюють чоловічим цінностям, а також за прагнення діяти всередині існуючої системи, не ставлячи за мету її корінне перетворення [59, с. 46 – 47].

Неоліберальні феміністки (Еліс Россі, Джанет Річардс, Сьюзен Оукін) досі апелюють до білих жінок середнього класу, орієнтуючи їх на досягнення високих професійних цілей, але не звільняючи від виконання традиційних соціальних ролей (коханки, жінки, матері, господині тощо.). Услід за Б.Фрідан, неолібералки в Європі і США – як прихильниці «фемінізму рівності» – побачили проблему не у відсутності прав, а в інертності жінок, їхньому невмінні користуватися тим, що вже дано законом або може бути здійснено в легітимному порядку (особливо в юридичній і освітній галузях).

Держава для неоліберальних феміністок – вираження неперсоніфікованого розуму. В центрі їхньої тактики – процес соціального навчання легальним методам виконання феміністської вимоги рівності статей. Зосередженість неолібералок на прагненні зробити жінку у всьому рівною чоловікові, на думку критиків неоліберального фемінізму,

стирає природні особливості жінки, не залишає їй місця як жінці, веде до тенденції стирання статевих відмінностей у професійній сфері, одночасно перенавантажуючи жінку родинними і домашніми зобов'язаннями, які залишаються на її плечах [85].

Основні представники ліберального фемінізму: Бетті Фрідан (Betty Friedan), Белла Абзуг (Bella Abzug), Сьюзен Антоні (Susan Anthony), Люсі Стоун (Lucy Stone), Елізабет Кеді Стентон (Elizabeth Cady Stanton), Жозефін Елізабет Батлер (Josephine Elizabeth Butler), Еліс Россі (Alice Rossi), Джанет Редкліф Річардс (Janet Radcliffe Richards), Сьюзен Моллер Оукін (Susan Moller Okin) та інші.

**Фемінізм марксистський та соціалістичний** – рухи в 1960-х рр. розвивалися в контексті загальної критики капіталізму та потужного підйому лівих рухів, що поширилися з Франції, у ситуації повсюдного захоплення інтелектуалів марксизмом, зростання антибуржуазних настроїв і намірів. Соціалістичні та марксистські феміністки бачили себе учасниками цієї боротьби. Головні положення марксистського й соціалістичного фемінізму спираються на взаємозв'язок гендерної та класової нерівностей з інститутами приватної власності. Різниця напрямів полягала в тому, що перші вважали класову нерівність основною та первинною формою соціальних ієрархій у суспільстві, а другі розглядали клас і **стать** як відносно автономні системи, кожна з яких створює свою власну ієрархію.

Цей напрям сходить до робіт Карла Маркса, Фрідріха Енгельса (у першу чергу – «Походження приватної власності, сім'ї та держави»), Августа

Бібеля, які підкреслювали економічний вимір нерівності, й до праць утопічних соціалістів (Роберт Оуен і Шарль Фур'є), які настоювали (артикулюючи дилему «відмінності – подібності» відмінним від лібералів чином) на моральній перевазі жінки.

*Марксистський напрям фемінізму* акцентує увагу на специфіці капіталістичної системи, що породжує класову нерівність так само, як і економічну залежність жінки від чоловіка. Гендерна нерівність може зникнути тільки зі зникненням капіталізму та класів. Той факт, що в кожному класі жінки перебувають у менш привілейованому становищі, ніж чоловіки, є результатом історичного розвитку, спадщиною минулого, деструкція якого можлива за допомогою революційних дій об'єднаного робітничого класу, жінок і чоловіків. Будь-яка мобілізація жінок окремо від чоловіків є контрреволюційною, оскільки роз'єднує потенційні революційні сили. Руйнування класової системи призведе до звільнення суспільства від класової експлуатації, а отже, й гендерної нерівності.

Феміністський метод реорганізації суспільства – це зміна свідомості, тобто колективна реконструкція значення жіночого досвіду; жінки, користуючись таким методом, усвідомлюють, що їх **дискримінація** створюється колективним соціальним існуванням.

Усередині марксистського спрямування немає уніфікованої системи поглядів. Підходи різняться залежно від того, які аспекти марксистського аналізу використовуються і для чого. Ідеологічно та організаційно взаємини **фемінізму** та марксизму



досить складні, часом конфліктні. Думка про «невдалий шлюб марксизму та фемінізму» часто зустрічається в літературі. Марксистки критикують фемінізм за буржуазність, за зосередженість на почуттях і оцінках, феміністки звинувачують марксистів за зміщення акцентів від статі до класу, за те, що вони не виходять за межі чоловічого бачення світу.

Одну з найбільш гострих дискусій у марксистському напрямку фемінізму викликало питання про «зарплатню для домогосподарок». Домашню роботу жінок можна інтерпретувати як участь у виробництві, а жінок – як клас, що виробляє додаткову вартість у домашній праці. Маргінальність домашньої роботи при капіталізмі породжує маргінальність жінки в суспільстві. Один з виходів – оплата домашньої праці. Оскільки домашня робота інтерпретується як головний засіб придушення жінки, то жінка повинна принаймні отримувати за це зарплатню. Тоді жінка не буде економічно залежати від чоловіка, а буде отримувати зарплатню від держави за роботу по дому. «Зарплата для домогосподарок» як гасло боротьби відображала феміністське уявлення про те, що стосунки між чоловіком і жінкою в сім'ї мають такий самий соціальний зміст, як і відносини на виробництві.

Марія Роза Дала Коста (Maria Rosa Dalla Costa) вважала, що всі жінки є домогосподарками, незалежно від того, працюють вони за межами дому чи ні. Її погляди вплинули на жінок з обох сторін Атлантики і послужили підставою для невеликого, але агресивного руху за зарплату для домогосподарок на початку 1970-х рр.

На соціалістичний напрям фемінізму (теорія якого почала розвиватися в 1970-ті рр.) вплинув марксистський класовий аналіз і радикально-феміністський аналіз у термінах *патріархату*. Наприкінці 1960-х рр. на соціалістів сильне враження справили роботи Суламіфь Файерстоун (Shulamith Firestone), Кейт Міллет (Kate Millet). Придушення жінки виявилось пов'язано не тільки з капіталізмом, а й зі статтю, расою тощо. Влада і пригнічення стали розглядатися як наслідок матеріальних та ідеологічних умов патріархату, расизму та капіталізму. Теоретики цього напрямку Зілла Айзенштайн (Zillah Eisenstein), Джуліет Мітчелл (Juliet Mitchell), Шейла Рауботен (Sheila Rowbothan) вживали термін «капіталістична патріархія».

У всіх жінок є спільний досвід, який стосується материнства та *сексуальності*. Усі жінки виконують домашню роботу і мають менший рівень свободи в порівнянні з чоловіками. Жінки мають довший робочий день, отримуючи меншу, ніж чоловіки, матеріальну та емоційну винагороду, вони менше беруть участь у прийнятті рішень, мають менше сексуальної свободи й отримують менше сексуального задоволення. Для звільнення жінки потрібно не тільки зміна економічних умов, а й реорганізація «відтворювальної» сфери. Люди повинні мати можливість контролювати народжуваність, аборти, виховання дітей і незалежно від статі повинні мати, наприклад, відпустки по догляду за дітьми, гнучкі робочі графіки. У цьому сенсі рівність розширюється не тільки для жінок, але і для чоловіків (цей принцип одержав згодом широке

поширення в Скандинавії, де багато чоловіків беруть відпустки по догляду за дитиною).

Марксистська і соціалістична ідеологія стали ідеологією багатьох груп нового жіночого руху 1960-х рр. До середини 1970-х соціалістичні феміністи стали втрачати свою силу, багато жінок-марксисток пішли з соціалістичних організацій і з жіночого руху взагалі [59, с. 47].

Основні представники марксистського та соціалістичного фемінізму: Клара Цеткін (Clara Zetkin), Роза Люксембург (Rosa Luxemburg), Сельма Джеймс (Selma James), Сільвія Федерічі (Silvia Federici), Раїса Дунаєвська (уроджена – Шпігель), Олександра Коллонтай, Ульріка Марія Майнхоф (Ulrike Marie Meinhof), Барбара Еренрейх (Barbara Ehrenreich), Адельгейд Попп (Adelheid Popp), Зілла Айзенштайн (Zillah Eisenstein), Джуліет Мітчелл (Juliet Mitchell), Шейла Рауботен (Sheila Rowbothan), Марія Роза Дала Коста (Maria Rosa Dalla Costa) та інші.

**Фемінізм особливих прав** – це форма **радикального фемінізму**, позиція прихильників якого ґрунтується на переконанні в тому, що жінки володіють іншою, ніж чоловіки, й при цьому більш високою мораллю, яка пояснюється жіночою природою. Прихильниці фемінізму особливих прав бачили жінок не схожими на чоловіків, відмінними від них своєю схильністю до кооперації, миролюбства (у той час як чоловіки – до змагальності й агресивності).

Із погляду відмінності між **статями** жінкам не варто намагатися наслідувати чоловіків, а, навпаки, необхідно зберегти властиві собі чесноти.

Більш висока моральність виникала з роботи, яку жінка виконує «за своєю природою»: домогосподарство та материнство, або поза домом – соціальну роботу та навчання. Відповідно, якщо жінка буде мати доступ до суспільного життя, то вона привнесе в нього більшу справедливість.

В Америці та деяких країнах Європи у зв'язку із збільшеною популярністю «культу істинної жіночності», стала переважати ідея про те, що жінки – «потенційні рятівники нації», оскільки є берегинями чистоти, терпимості та традиційних цінностей, і, отже, їм необхідно надати політичні права для оздоровлення суспільного середовища. Особливо підкреслювався жіночий пацифізм як вроджена якість на противагу чоловічому мілітаризму. Протиставлення образу жінки, що дає життя і чоловіка-руйнівника є актуальним й досі.

Одна з теоретиків цього підходу, Шарлотта Перкінс Гілман (Charlotte Perkins Gilman), вважала, що «жіночі цінності пов'язані з прогресом людства», а відносини статей – головний «мотор» розвитку. Гілман називали «провідним мислителем» жіночого руху в Сполучених Штатах на початку ХХ ст. Вражаючу новизну її судженням надавало поєднання соціалізму з підходом до історії та суспільства крізь призму жінок. На її думку, відносини статей є головною силою, а не просто побічним продуктом економічного розвитку. Спочатку жінка була першим виробником, стверджує вона, тому що, поки чоловік «доблесно переслідував бізона.., діючи просто як тварина, рухома голодом, яка бачить близьку здобич», жінки думали про майбутнє

та сіяли зерна для себе і своїх дітей. Крім того, вони були першими педагогами, і «жінка-мати є першим координатором, законодавцем, адміністратором і виконавцем». Ці, по суті, людські риси дбайливості, любові та захисту спочатку притаманні материнській ролі жінки. Чоловіки, які не мали подібних вроджених чеснот, повинні були навчитися ним, оскільки «діяти із застосуванням сили, битися, топтати землю, переможно волати в дикій радості – усе це були первісні чоловічі інстинкти». Тільки в процесі історії чоловіки стали повністю людьми і розвинули виробництво та інші спочатку материнські функції, наприклад, законодавство, до їх вищої форми. У минулому сила чоловіків дозволяла їм підпорядковувати та виключати жінок, але розвиток спеціалізації та розподіл праці давали можливість жінкам брати участь у промисловому виробництві. Економічний розвиток також стимулює взаємозалежність членів суспільства, так що егоїзм, конкуренція та індивідуалізм («дух хижого самця») скоро застаріють у новій ері, що буде характеризуватися такими «жіночими» рисами, як колективізм і соціалістична співпраця заради спільних інтересів [100].

Основні представники фемінізму особливих прав: Шарлотта Перкінс Гілман (Charlotte Perkins Gilman), Сандра Хардінг (Sandra Harding), Керол Гілліган (Carol Gilligan), Джин Грімшоу (Jean Grimshaw) та інші.

**Фемінізм «першої хвили»** – організований рух за юридичну рівність жінок та чоловіків, що розпочався у 1848 році з'їздом у Сенеці Фолз (США,

штат Нью-Йорк) та завершився із початком Першої світової війни (1914). До фемінізму «першої хвилі» можна зарахувати виникнення *ліберального фемінізму, суфразжизм, мілітантство, фемінізм особливих прав, фемінізм державного забезпечення (welfare feminism), анархо-фемінізм*.

Основні представники фемінізму «першої хвилі»: Гаррієт Тейлор (Harriet Taylor), Джон Стюарт Мілль (John Stuart Mill), Лідія Беккер (Lydia Becker), Еммелін Панкхорст (Emmeline Pankhurst), Ема Голдман («Червона Ема») (Emma Goldman) та інші.

*Фемінізм постмодерністський* – виник в останній чверті ХХ ст., перетворивши *фемінізм* на методологію, яка критикує наукову раціональність і об'єктивність, оголошуючи їх такими, що обслуговують чоловічу науку. Ставить проблему обмеженості знання, представленого в соціальній теорії виключно чоловіками, їх системою цінностей, чоловічим поглядом на світ («*андроцентрична картина світу*»), чоловічими засобами вираження знання («фаллологізм»). Заперечуючи колишню раціональність, постмодерністський фемінізм пропонує враховувати особливості суб'єкта пізнання певної *статі*, його (її) ціннісні орієнтації. Методологія такого фемінізму спрямована проти позитивістської тези про «об'єктивний факт», підкреслює вплив світогляду вченого як представника певної статі на задання дослідження та висновки з нього.

У центрі більшості робіт філософів-феміністок цього напрямку стоять питання придушення жінок через мовні практики (дискурси). Завдяки філософам-постмодерністам феміністської

орієнтації в науку введені поняття «жіночого письма» і «жіночого читання». Джерелами «жіночого письма» як особливої форми самовираження є, із точки зору постмодерністських філософів, жіноче тіло та жіноча сексуальність.

Стосунки постмодерністського фемінізму з самим постмодернізмом суперечливі. Частина теоретиків (Моніка Віттіг (Monique Wittig), Крістін Дельфі (Christine Delphy), а особливо Люс Ірігарей (Luce Irigaray) з її книгою «Дзеркало іншої жінки», 1974) налаштовані проти ідеї визнання Іншого, співіснування з Іншим, «ненав'язування» концептів, які є для постмодерністської парадигми центральними. У всіх індивідах феміністки-постмодерністки бачать нестабільність, суперечливість, залежність від набору нав'язаних переконань. Проблематичні й стосунки постмодерністського фемінізму з іншими фемінізмами. Ряд теоретиків постмодерністського фемінізму (Елен Сіксу (Hélène Cixous), Юлія Крістева) іменують себе постфеміністками, відхрещуються від боротьби за жіночі права, заперечують можливість створення єдиної феміністської теорії. Радикалки-постмодерністки (Елен Сіксу, Юлія Крістева, Люс Ірігарей) не хочуть слухати заклику провідного американського філософа, феміністки та постмодерністки Джудіт Батлер (Judith Butler) «зробити фемінізм більш самокритичним» і визнати, що будь-які соціальні та філософські категорії, з їхньої точки зору, у тому числі й використовувані фемінізмом у політичній боротьбі (включаючи категорію «жінка»), можуть оскаржуватися та перевизначатися [83]. Дж. Батлер стверджує,

що навіть саме поняття «жінка» є неоднозначним, оскільки включає в себе набагато більше, ніж просто **біологічна стать** – клас, расу, **сексуальність** та інші аспекти індивідуалізму, які по-своєму визначають кожну жінку незалежно. Отже, як зазначає дослідниця, термін «**гендер**» носить перформативний характер, а значить не існує єдиної основи жіночого підпорядкування і не існує єдиного методу рішення жіночого питання.

Створений і розвинутий у зіткненні з іншими соціальними концепціями, постфемінізм як філософська теорія і методологія залишається незавершеним. Теорії постмодерністського фемінізму та феміністського психоаналізу далекі від завдань сучасного жіночого руху, мало затребувані ним. Діячки жіночих організацій залишаються до його ідей байдужими (на відміну від ідей **ліберального і соціалістичного фемінізму**) [83].

Основні представники постмодерністського фемінізму: Джудіт Батлер (Judith Butler), Елен Сіксу (Hélène Cixous), Юлія Крістева, Моніка Віттіг (Monique Wittig), Крістін Дельфі (Christine Delphy), Люс Ірігарей (Luce Irigaray) та інші.

**Фемінізм постструктуралістський** – руйнує загальноприйняте традиційне бінарне мислення. Розкриває нові шляхи в розумінні проблеми взаємодії мови та **статі**, у вивченні досвіду та його заломлення у мистецтві. Дослідники шукають так звану «жіночу мову» у творах чоловіків-письменників, передбачаючи саме в мові реальну силу боротьби із стереотипами. Феміністська критика націлена на розкриття категорій об'єктивізму,



гомогенності, добра та краси. Це означає, що класичні пари західної філософії повинні бути зруйновані: чоловік – жінка, душа – тіло, культура – природа, активність – пасивність, сонце – місяць, день – ніч, батько – мати, форма – матерія, єдність – множинність. Цей список понять, на думку феміністок, відображає гетерогенну, патріархальну систему цінностей, що відбивається у мові.

Одним із шляхів подолання патріархального бінарного мислення бачиться перебудова сучасної мови в мову жіночу, що тим самим сприятиме скасування чоловічої гегемонії в мовній галузі. Зміна підходів до сприйняття символів і їхніх інтерпретацій перетворює традиційні образи. Наприклад, квітка може бути інтерпретована як сила замість звичайної крихкості, вода як порятунок (а не мертва матерія), земля як творець (не пасивний) [79].

Основні представники постструктуралістського фемінізму: Юлія Крістева, Елен Сіксу (Hélène Cixous), Люс Ірігарей (Luce Irigaray) та інші.

**Фемінізм психоаналітичний** – виник у ХХ столітті. Звернення до психоаналізу не було простим, оскільки **фемінізм** спочатку ставився до нього неоднозначно. З одного боку, Фрейд піддався критиці за тези про жінку як кастрованого чоловіка, про відчуття жінкою своєї неповноцінності, про **біологічний детермінізм**. Фрейд розглядав жінку як залежну, ірраціональну, емоційну, пасивну, мазохістську. Можна сказати, що до моменту появи психоаналітичного напрямку в фемінізмі, апеляція до несвідомого, яка характерна для психоаналізу, вважалася в феміністській теорії та практиці

інструментом ствердження жіночого підлеглого положення в суспільстві. Критично ставилися до психоаналізу такі феміністські теоретички, як Бетті Фрідан (Betty Friedan), Суламифь Файрстоун (Shulamith Firestone), Кейт Міллет (Kate Millet). З іншого боку, одночасно визнавалося відкриття Фрейдом раніше табуйованих тем *сексуальності*, істотний вплив Фрейда на культуру в цілому. Саме фрейдистський аналіз проходження стадій сексуальності дитиною дає можливість пояснити формування гендерної суб'єктивності на несвідомому рівні [59, с. 49].

Публікація психологом із США Джуліет Мітчелл (Juliet Mitchell) книги «Психоаналіз і фемінізм» (1974), а слідом робіт Ненсі Ходоров (Nancy Chodorow) «Відтворення материнства» (1978), Дороті Діннерстайн (Dorothy Dinnerstein) «Сирена і Мінотавр» (1977), породила новий тип психоаналітичного мислення – феміністський [84]. Феміністська теорія використовувала психоаналіз у пошуках відповіді на питання про глибинні причини гендерної нерівності в суспільстві, намагаючись виявити ті пласти несвідомого, емоційного, сексуального, які існують у всіх людей. Психоаналіз розумівся феміністками як метод і теорія, спрямовані на дослідження того, як людина розвиває і використовує свої несвідомі фантазії і як вона конструює і реконструює свої колишні відчуття в сьогоденні. Фемінізм у психоаналітичній інтерпретації – це співвіднесення чоловічої та жіночої *гендерної ідентичності* до несвідомого, акцент на стосунках між матір'ю і дитиною [59, с. 49].

У психоаналітичному фемінізмі іноді виділяють напрямок об'єктних стосунків і міжособистісний напрям (англо-американський підхід) та лаканістів (французький підхід). Теорія об'єктних стосунків, будучи покладеною в основу феміністського психоаналізу, дозволяє розглянути гендерні стосунки батьківства [59, с. 49]. Вона поставила у центр дослідження не особливу роль батька й не *едипальність* (як було в основоположника психоаналізу Фрейда), а доедипальний період, коли дитина особливим чином пов'язана саме з матір'ю. Уявний страх перед матір'ю, закладений у дитинстві – ось, що визначає, із точки зору феміністок-психоаналітиків, мотивацію поведінки дорослих індивідів [84].

Одна з інтерпретаторів теорії об'єктних стосунків у феміністському варіанті, Діннерстайн, вказує, що дитина виростає в симбіотичній залежності від матері й потім дорослий чоловік прагне підпорядкувати собі природу й жінку, щоб не відтворювати відчуття залежності. Основні гендерні відмінності та їх ієрархічність засновані на латентному страху та витікають із того, що первинне виховання здійснює тільки жінка.

Ходоров, одна з найбільш яскравих представниць цього напрямку, як і Діннерстайн, досліджувала, які наслідки має здійснення жінкою материнства. Вона вважала, що змінити ієрархію гендерних стосунків можна, тільки якщо обидва батьки на рівних братимуть участь у «материнстві». Однак через стосунки з матір'ю вона виводила не страх, а інтимність; дорослі шукають не розриву з матір'ю, а хоча б часткового повернення до симбіозу, і таке

прагнення підсвідомо впливає на стосунки з іншою *статтю*. Ходоров розглядала материнство як головну причину чоловічої домінації. У всіх суспільствах процес материнства здійснюється жінкою, цей факт впливає на емоції, психофізіологію, міжособистісні відносини.

Другий напрям феміністського психоаналізу пов'язаний з ім'ям Жака Лакана. На відміну від розгляду об'єктних стосунків, тут у центр уваги ставиться лінгвістичне структурування сексуальності. Цей напрям, який справив сильний вплив на *постмодерністський фемінізм*, орієнтується на текстуальному аналізі та скептично ставиться до емпіричної реальності. Ходоров зараховує до цього напрямку роботи Джейн Геллоп (Jane Gallop), Торіл Мої (Toril Moi). Керол Гілліган (Carol Gilligan) стверджувала, що чоловіки та жінки мають різну «моральність» (хоча й не досліджувала походження цих відмінностей). Чоловіча відповідальність виникає з правил, із розуміння справедливості, із автономності людського існування, а жіноча – із бажань людей, потреб та інтересів, із усвідомлення себе у взаємодії з іншими людьми. Жінки виходять з конкретних умов, чоловіки – з абстрактних [59, с. 49 – 50].

Прихильників психоаналітичного фемінізму, звинувачують у *есенціалізмі*, фокусуванні на внутрішніх психічних механізмах, недооцінці зовнішніх, у тому числі соціальних факторів, що впливають на процес відтворення чоловічого домінування. Значимість психоаналітичного фемінізму для соціальної теорії полягає в залученні уваги до соціальної природи не тільки батьківства,

а й материнства, постановці проблеми виховання (особливо – жінками жінок) [84].

Основні представники психоаналітичного фемінізму: Люс Ірігарей (Luce Irigaray), Джуліет Мітчелл (Juliet Mitchell), Ненсі Ходоров (Nancy Chodorow), Дороти Діннерстайн (Dorothy Dinnerstein), Джейн Геллоп (Jane Gallop), Торіл Мої (Toril Moi), Керол Гілліган (Carol Gilligan) та інші.

**Фемінізм радикальний** – сформований у ХХ ст., представляє найяскравіший напрям у **фемінізмі**. Радикальні феміністки розглядають жінок як біологічний клас, який історично першим почав дискримінуватися й експлуатуватися, пригнічення жінок – найбільш широко поширена й найбільш сильна форма гноблення. Радикальний фемінізм зазвичай закликає покінчити не тільки з капіталізмом, а й змінити сім'ю, принаймні як економічний інститут та інститут виховання дітей. Сепаратистський напрям радикального фемінізму пропонує до цього додати ще й заперечення **гетеросексуальності**.

В основі радикальної ідеології фемінізму лежить визнання онтологічних відмінностей чоловіка та жінки. Жінка піддається гнобленню через чоловічий контроль. Радикальні феміністи аналізують, через які засоби та інститути (включаючи медицину, релігію, відтворення, расизм, екологію та політичну теорію) здійснюється чоловіче домінування. Найважливіший спосіб контролю – це контроль жіночої сексуальності (сексуальні домагання, насильство, порнографія, стерилізація, аборти, закони про використання контрацептивів, **примусова гетеросексуальність**).

Суламифь Файрстоун (Shulamith Firestone) стверджує, що *патріархат* заснований на біологічному поділі *статей*. Запропоноване поняття «біологічний клас» («sex class») дозволяє розглядати поділ суспільства на два біологічних класи, що знаходяться в боротьбі. Основа експлуатації закладена в здатності до дітонародження. Народження і виховання дитини робить жінку менш рухомою, а тому більш залежною від чоловіка. Стать є підставою для експлуатації (для такої інтерпретації також значимими є багато положень марксизму, зокрема положення Енгельса про перший поділ праці в *шлюбі* між чоловіком і жінкою). На думку автора, у наш час жінка отримала шанс на звільнення від фізичної участі у відтворенні (вагітність може бути замінена штучними засобами).

Проблема материнства знаходиться в центрі уваги радикального фемінізму. Пропонується зміна самого трактування материнства, при якому «біологічна» мати не тотожна «соціальної», хоча суспільство й наполягає на тому, що краща мати – біологічна. Жінка при цьому не повинна відмовлятися від народження дитини, яке не тільки приносить задоволення, але й грає важливу роль у її особистісному розвитку. Однак жінку потрібно звільнити від того материнства, яке їй нав'язує патріархат, і дати їй можливість самій контролювати своє тіло.

Варіанти виходу, які пропонує радикальний фемінізм, варіюються від створення *андрогінної* культури до заміни чоловічої культури на жіночу. Прихильницею андрогінної культури виступила американська феміністка Кейт Міллет (Kate

Millett) в одній із робіт «Стать і політика» (1970), яка вважала можливим об'єднання *маскулінних* і *фемінних* рис. Іншу точку зору розкрила Мерилін Френч (Marilyn French) у роботі «Поza владою» (1985), висловлюючи сумнів, що за патріархату можуть існувати які-небудь позитивні маскулінні риси, оскільки маскулінний досвід корениться у владі, у вбивствах, на відміну від фемінного, коріння якого в природі, в народженні.

Ідею андрогінності суспільства не розділяють радикальні лесбійські феміністки, які бачать у гетеросексуальних стосунках політичний сенс, а гетеросексуальних жінок вважають такими, що підтримують патріархат. Їхнє гасло: «Фемінізм – це теорія, а лесбійство – практика». Деякі радикальні феміністки наполягали на сепаратизмі, виключенні себе з чоловічого товариства. Створення жіночих груп та кризових центрів, соціальні події руху 1970-х рр. слід розцінювати як акти сепаратизму, хоча і не завжди лесбійського. Часто жінки ставали лесбійками з політичних причин, і проголошення себе гомосексуальними було актом протесту.

Радикальний фемінізм, на відміну від *ліберального*, не вірить у можливість зміни законодавства й політичних інститутів у бік егалітарності, справедливості. Уважається, що жінки залишаються пригнобленими, пригнобленими та експлуатованими до тих пір, поки не буде реконструйована сексуальність.

Із часом у радикальному фемінізмі почали виділяти такі напрямки: *культурний фемінізм*, *сепаратистський фемінізм*, *антипорнографічний фемінізм*.

Радикальний фемінізм уперше виніс на громадське обговорення раніше заборонені теми – сексуальне домагання, домашнє насильство, жіноче сексуальне задоволення тощо. Його вплив на переосмислення *гендерних ролей* торкнулося багатьох сфер – від сексуальної до політичної. Не без впливу радикальної феміністичної ідеології основний напрям у політичному істеблїшментї зробив крок у бік від лібералїзму в сенсі рівності та подібності (гендерно-нейтрального підходу) до рівності відмінностей (гендерно-чутливий підхід) [59, с. 48 – 49].

Поряд із цим радикальний фемінізм страждає на крайнощі: агресивні поширення та демонстрація власних поглядів, неприйняття критики, безкомпромісність, нетерпимість тощо. Більшість радикальних феміністських теорій дискредитують напрямки, із яких вони виокремились, знецінюють їх окреслені завдання та поставлені цілі, залишають поза увагою здобутки фемінізму в цілому. В якості прикладу можна навести:

*мілітантство* – войовничий напрямок *суфражизму*, на думку багатьох дослідників, налаштував громадську думку й уряд проти ідеї надання політичних прав жінкам. У результаті екстремістських дій мілітанток, які хоча й привернули увагу громадськості до проблеми політичного статусу жіноцтва, отримання жінками виборчих прав було відкладено на декілька десятиліть;

*культурний фемінізм* – робить акцент на ірраціональному та інтуїтивному боці життя. Прихильниці цього напрямку підкреслюють різницю між чоловіками та жінками, виділяють суто



жіночі якості, як джерело особистої сили, гордості та суспільного оновлення. Базова ідея культурного фемінізму – матріархальний погляд на суспільство, при якому все управління опиняється в руках сильних жінок, які спираються на фемінні цінності, що включають у себе пацифізм, кооперацію, ненасильницьке залагодження конфліктів, гармонійну регуляцію суспільного життя [98]. Однак багато теоретиків фемінізму вважають подібну точку зору такою, що принижує людську гідність, завдає шкоди соціальним змінам та іміджу феміністському рухові. Вони впевнені, що домінування жінок призведе не до здолання пануючого дуалістичного світогляду, а лише виверне вже існуючу систему на виворіт. Підміна патріархату *матріархатом* не є вирішенням жіночої проблеми;

*сепаратистський фемінізм* – намагається відокремитись від чоловіків фізично, психологічно, духовно, не визнає гетеросексуальних стосунків серед власних представниць і стверджує, що проблеми, які ґрунтуються на сексуальних розбіжностях між чоловіками та жінками неможливо вирішити. Сепаратистські феміністки, як правило, вважають, що чоловіки не можуть робити позитивний внесок у фемінізм, оскільки навіть керуючись добрими намірами, вони все одно відтворять патріархальну динаміку. Критики цього напрямку фемінізму наголошують на тому, що він підтримує, поглиблює та відтворює гендерну нерівність, зокрема упереджене ставлення до чоловічої статі, вибудовуючи власну концепцію на статевому *есенціалізмі*;

*антипорнографічний фемінізм* – страждає на власну ідеологічну замкненість та маніпулятивність суспільною свідомістю, оскільки розглядає порнографію не як соціальне явище, в якому задіяні обидві статі, а як патріархальний інструмент контролю над жіночою сексуальністю.

Наведені приклади свідчать про знаходження радикального фемінізму поза сучасним ґендерним дискурсом. Акцентуючи увагу епатажними теоріями та методами виключно на жіночому питанні, радикальна феміністська філософія власноруч маргіналізує себе.

Основні представники радикального фемінізму: Кейт Міллет (Kate Millet), Суламифь Файерстоун (Shulamith Firestone), Андреа Дворкін (Andrea Dworkin), Катаріна Маккіннон (Catharine MacKinnon), Мері Дейлі (Mary Daly), Енн Коедт (Anne Koedt), Сьюзен Гріффін (Susan Griffin) та інші. [106, с. 84–85].

***Фемінізм рівності*** – див. *фемінізм ліберальний*.

***Фемінізм сексуально-позитивний (просексуальний або сексуально-ліберальний фемінізм)*** – феміністський рух, що був заснований на початку 1980-х років і який виступає за сексуальне розкріпачення жінок як необхідний елемент ***емансипації***.

Прихильники сексуально-позитивного фемінізму розглядають сексуальну свободу жінки як основний і невід’ємний компонент жіночої свободи в цілому. Виходячи з цього положення, сексуально-позитивний фемінізм протистоїть будь-яким спробам держави та суспільства контролювати й

обмежувати сексуальну активність між дорослими людьми за їх взаємною згодою, незалежно від того, хто вживає ці спроби: держава, інші феміністи, противники фемінізму або будь-який інший інститут. Вони позитивно ставляться до груп сексуальних меншин, підкреслюючи важливість створення коаліцій із членами тих груп, проти яких обертається негативне ставлення до сексу.

Сексуально-позитивний фемінізм – це досить широкий рух, що об'єднує своєю головною ідеєю – визволення жіночої *сексуальності* – борців із цензурою, активістів *ЛГБТ*, феміністів, учених, сексуальних радикалів, виробників порнографії та еротики й багатьох інших осіб. Сексуально-позитивні феміністи відкидають наругу над чоловічою сексуальністю, яку вони приписують багатьом радикальним феміністам, і замість цього приймають усе різноманіття людської сексуальності. Вони вважають, що *патріархат* обмежує сексуальне самовираження людей, і хочуть дати людям, незалежно від *гендеру*, більше сексуальних можливостей, а не обмежувати порнографію. Сексуально-позитивні феміністи стверджують, що доступ до порнографії важливий для жінок так само, як для чоловіків, і що в порнографії немає нічого такого, що б принижувало жінок. *Антипорнографічні феміністи* не згодні з цим, вказуючи, що саме зображення подібних дій часто надихає злочинців на втілення цього в реальність.

Основні представники сексуально-позитивного фемінізму: Венді Макелрой (Wendy McElroy), Кеті Акер (Kathy Acker), Гейл Рубін (Gayle Rubin), Сьюзі Брайт (Susie Bright), Аведон Керол (Avedon

Carol), Бетті Додсон (Betty Dodson), Патрік Каліфія (Patrick Califia), Еллен Уїлліс (Ellen Willis), Трістан Таорміно (Tristan Taormino) та інші.

**Фемінізм сепаратистський** – це форма *радикального фемінізму*, представники якого не підтримують гетеросексуальні стосунки. Прибічники цієї течії стверджують, що проблеми, які ґрунтуються на сексуальних розбіжностях між чоловіками та жінками неможливо вирішити. Сепаратистські феміністки, як правило, вважають, що чоловіки не можуть робити позитивний внесок у **фемінізм**, оскільки навіть коли вони керуються добрими намірами, вони все одно відтворюють патріархальну динаміку.

**Фемінізм соціалістичний** – див. **фемінізм марксистський та соціалістичний**.

**Фемінізм теологічний** – див. **феміністська теологія**.

**Фемінізм «третьої хвилі» (неофемінізм)** – бере свій початок із ранніх 90-х років ХХ століття і триває досі. Авторкою цього терміну стала американська письменниця Ребекка Уолкер (Rebecca Walker), донька активістки **фемінізму «другої хвилі»** – Еліс Уолкер (Alice Walker). У 1992 р. вона опублікувала в феміністичному часописі «Ms» статтю «Стаючи третьою хвилею» («Becoming the Third Wave»), яка стала своєрідним маніфестом цього напрямку. Зокрема, Р. Уолкер констатувала, що означало бути феміністкою в актуальний для неї час: «Бути феміністкою – означає наповнення

ідеологією рівності та жіночої сили кожної частини мого життя. Йдеться про пошуки власної ясності в середовищі системної деструкції, поєднання в сестринстві з іншими жінками, навіть якщо ми й розділені, розуміння структур влади для того, щоби взяти їх під сумнів/змінити». У цій статті сформульовано заклик до всіх жінок, передусім представниць її покоління, котрий розглядали як сутність нової хвилі фемінізму: «...до завершення боротьби ще далеко. Необхідно, щоб нехтування жіночим досвідом збуджувало гнів. Треба змінити злість на політичну силу. Не голосуйте за чоловіків, якщо вони нічого не роблять для нас. Не кохайтесь з ними, не діліться з ними хлібом, не опікуйтеся ними і не годуйте їх, якщо вони не ставлять на перше місце нашу свободу щодо контролю наших тіл і життя. Я не є феміністкою постфемінізму. Я є феміністкою третьої хвилі». Праця Р. Уолкер «Бути справжнім. Поговоримо про сутність та зміну обличчя фемінізму» (To Be Real: Telling the Truth and Changing the Face of Feminism) (1995) стала своєрідною декларацією цього напрямку в США.

Особливість фемінізму «третьої хвилі» полягає в тому, що він не прийшов на заміну попереднього напрямку, а існує паралельно з ним. Його появу трактують як критичну реакцію молодого покоління жінок на **радикальний фемінізм**. Фемінізм цього напрямку не намагається з'ясувати, ким є сучасна жінка, а робить наголос передусім на тому, ким вона може бути. (Вона може бути ким захоче за умови, що це буде її особистий, свідомий вибір).

Фемінізм «третьої хвилі» прагне поєднати досвід, накопичений білими феміністками,

організаціями кольорових феміністок, лесбіянками, бісексуалками, а також представницями інших спільнот. Вони не наголошують на засадах єдності або несуперечливості поглядів своїх прихильників. Вони можуть виступати за сексуальну свободу та вимагати сімейної вірності, боротися проти порнографії й бути байдужими щодо неї або навіть схвалювати її.

Суперечливість і різноманітність є своєрідною ознакою фемінізму «третьої хвилі». Досить часто цей напрям називають барвистим, але з певною перевагою рожевого кольору. Йому притаманна відчутна автоіронія щодо сприйняття всього, що належить до фемінізму. На думку феміністок, гендеризація суспільного життя стала фактом, тому актуальним є створення можливостей для вільного виявлення та реалізації індивідуального розуміння жіночості.

У межах фемінізму «третьої хвилі» сформульовано такі цілі: по-перше, боротьба з усіма можливими причинами, які породжують суспільну несправедливість, і не лише стосовно жінок; по-друге, розвиток освіти молодих жінок, щоби вони були вільними, щасливими та гордими зі своєї жіночості й не боялися реалізовувати обрані для себе цілі. Освіта має стати складовою частиною знання історії фемінізму.

Феміністки «третьої хвилі» приділяють менше уваги, порівняно з представницями попередньої хвилі, стосункам між жінками та чоловіками та проблемі дискримінації жінок. Натомість вони акцентують увагу на питаннях розподілу сил та влади з метою проведення такої трансформації, за якої

кожна жінка могла реалізувати свою жіночість повною мірою будь-де: у праці або в родині. Показовим є те, що організації, котрі ідентифікують себе як феміністичні «третьої хвилі», об'єднують не лише жінок, а й чоловіків та представників різних меншин [43].

Основні представники «третьої хвилі» фемінізму: Ребекка Уолкер (Rebecca Walker), Лілі Енн Тейлор (Lili Anne Taylor), Наомі Вульф (Naomi Wolf) та інші.

**Фемінізм християнський** – напрямок **феміністської теології**, що намагається зрозуміти та досягнути на практиці моральної, соціальної, духовної рівності чоловіків та жінок під керівництвом християнства. Християнські феміністи вірять, що Бог не допускає дискримінації на основі біологічно-детермінованих характеристик, таких як **стать** або раса.

Основні питання християнського фемінізму можна звести до:

☞ чоловічого домінування у християнському **шлюбі**;

☞ репродуктивних прав;

☞ можливості жінок отримувати богословську освіту та бути священнослужителями тощо.

Термін «християнський егалітаризм» найчастіше вживається прихильниками гендерної рівності та справедливості в християнстві, які не бажають асоціювати себе з феміністським рухом.

Християнський фемінізм своєю появою зобов'язаний світському фемінізму. Виникнувши в елітарному середовищі, він меншою мірою торкався нижчих верств суспільства. Перший сплеск

*теологічного фемінізму* пов'язують зазвичай з ім'ям американської пресвітеріанки Елізабет Кеді Стентон (Elizabeth Cady Stanton). Вона доводила, що будь-яка організована релігія апіорі налаштована проти жінок, де кожна жінка – лише жертва домінуючої чоловічої релігії. Стентон бачила в церкві силу, яка виступала проти *фемінізму*, і тому критика релігії стала однією з головних ідей жіночого руху. Стентон видала разом зі своїми однодумницями «Жіночу Біблію» (1895 – 1898) [15, с. 51–52]. Це Біблія, у якій місця, що стосуються жінок, супроводжуються насиченими коментарями.

На думку Стентон, Писання, так само як і наука з філософією, проголошують вічність і рівність статей, без якої неможливо було б навіть створення і зростання рослин, тварин тощо; не відбулося б розвитку думки. Чоловічий і жіночий елементи рівні та врівноважують один одного, вони важливі, як позитивні та негативні частинки для підтримки рівноваги всесвіту, а молитви, спрямовані до Отця, однаково спрямовані й до Небесної Матері [30, с. 289 – 290]. «Жіночу Біблію» можна назвати свого роду «критичним феміністським коментарем» [15, с. 51 – 52], де під сумнів ставиться «божественне» походження підпорядкування жінок, а також стверджується бажання чоловіків заявити своє право на владу, маніпулюючи релігією [15, с. 51–52]. Чим більше була потреба жінок у зміні християнських патріархальних традицій, тим більше уваги автори і дослідники звертали на патріархальність самої Біблії.

У своїх працях протоіерей Олександр Мень зазначає, що в сучасному світі християнський



фемінізм вимагає переосмислення Писання, наприклад, визначення Бога як «Отця» у деяких місцях пропонується замінити на «Мати». І, як підкреслює Мень, багато хто визнає справедливість висловлювання про «патріархальний фон Біблії» [71, с. 299]. Але, незважаючи на це, «Писання підкріплює ідею жіночої рівноправності. Згідно Буття 1-2, жінка і чоловік – одноприродні істоти, створені за образом і подобою Божою» [71, с. 299].

До кінця ХХ століття виникає проблема перекладу Біблії на сучасну англійську мову, оскільки посилюється тенденція до використання ґендерно-нейтральної мови, тобто позначення об'єкта без вказівки роду. Перший подібний варіант Біблії з'явився в 1990 році. У цьому перекладі ґендерно-нейтральна мова не застосовується до Бога. Однак в інших випадках переклад є ґендерно-нейтральним. Наприклад, при зверненні «брати» використовується переклад «брати й сестри», або при вживанні в англійському варіанті слова «людина / чоловік / люди» (a / the man, men) дається ґендерно-нейтральний переклад «human being» (у деяких випадках це може означати займенник «один») [53, с. 198–200].

Проте, не дивлячись на те, що жінки беруть активну участь у житті церкви, їм досі не вдалося домогтися рівноправності. Парадокс полягає в тому, що жінки можуть отримувати прекрасну богословську освіту, викладати в престижних вузах, викладати Новий Заповіт, але при цьому, вони не можуть читати Євангеліє під час церковної служби [9, с. 197 – 210]. І це ще одна важлива проблема, яку зачіпає християнський фемінізм – питання служіння жінки в християнській церкві.

Тема статусу жінок у християнській церкві стала обговорюватися в ХХ столітті у зв'язку з введенням Англiканської церквою і низкою протестантських церков жіночого священства. Проте, звертаючись до історії, важливо відзначити, що служіння жінки уходить власним корінням набагато глибше – у самий початок апостольської церкви. Жіночий дияконат з'являється ще в III столітті, і в цей час функції дияконату змальовані досить чітко. Про це відомо з Апостольських настанов, де вперше з'явився термін «*diakonissa*» [13, с. 164]. Служіння дияконис завжди було направлено переважно на потреби жінок. В обов'язки дияконис входило миропомазання жінок після хрещення (хрещення вона мала право здійснити лише за крайньої необхідності), навчання основам віри, відвідування жінок у їх будинках і надання їм допомоги під час хвороби, а також приношення причастя. Зазвичай дияконисою могла бути або вдова, або діва. Також важливо відзначити, що в патристичну епоху диякониси причащалися разом зі священниками – у вівтарі. Однак поступово чин дияконис зникає, наприклад, у Візантії він стає лише званням та почесними обов'язками [13, с. 164]. Цікаво, що в Росії, на помісному соборі 1917-1918 років питання про цей чин виносять на порядок у Відділі про церковну дисципліну. Але доповідь передають до соборної ради і повертаються до неї лише за 11 днів до закриття собору. Питання залишається відкритим, оскільки встигли затвердити тільки рішення «про притягнення жінок до діяльної участі на різних теренах церковного служіння» [9, с. 207], згідно з

яким жінкам надавалося право участі в парафіяльних, єпархіальних зборах і парафіяльних радах, а також заняття посади старост. Таким чином, чин дияконис хоча ніколи і не був формально скасований у православної церкви, але в той же час не був і формально відновлений [9, с. 207 – 208].

У наш час доводиться констатувати, що питання про жіноче священство та єпископат – одні з найбільш актуальних для християнського фемінізму. Зараз основними аргументами проти жіночого священства Римсько-католицької та Православної церков є такі: по-перше, жодна жінка не увійшла до числа дванадцяти Апостолів, а по-друге, жінка не може бути образом Ісуса, який був чоловіком, а значить, лише чоловіки-священники повною мірою представляють Ісуса. Однак те, що жінки не стали Апостолами, ще не означає, що вони не можуть бути священиками. Сам Ісус допускав жіноче священство, приводячи й чоловіка, і жінку до нового священства через хрещення: «Усі ви, що в Христа хрестилися, у Христа зодягнулися. Нема юдея, ні грека, нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої, бо всі ви одне у Христі Ісусі» (Гал 3: 27-28).

У другій половині ХХ і початку ХХІ століття все більше церков приходять до висновку про можливість для жінок бути священиками або єпископами. Наприклад, у 2010 році в Старокатолицькій церкві Італії була рукопокладена друга жінка-священик, восени 2013 року генеральний синод Англійської церкви узаконив рукопокладення жінок у єпископи, у Швеції Антьє Якель (рукопокладена

у священики в 1980 році) була обрана єпископом у місті Лунд, в Австралії Сара Макнейл була обрана єпископом місті Графтон. А Папа Римський Франциск в одному зі своїх інтерв'ю зауважив, що «церква потребує оновлення», і йому було б цікаво вивчити питання про жіночу роль у церкві, оскільки «жіночий геній необхідний у будь-якій області, пов'язаній із прийняттям важливих рішень» [30, с. 291–292].

Основні представники християнського фемінізму: Катаріна Бушнелл (Katharine Bushnell), Елізабет Кеді Стентон (Elizabeth Cady Stanton), Френсіс Елізабет Керолайн Уїллард (Frances Elizabeth Caroline Willard), Марі Маджерет (Marie Maugeret), Кеті Женева Кеннон (Katie Geneva Cannon) та інші.

***Фемінізм «чорний»*** – див. «***чорний***» ***фемінізм***.

***Феміністська свідомість*** – включає в себе наступні аспекти: 1) засудження використання біологічних статевих відмінностей для виправдання жорстко закріпленого, підпорядкованого становища жінки в сім'ї та суспільстві; 2) неприйняття існування в сім'ї та суспільстві чітко закріплених чоловічих і жіночих ролей; 3) засудження поділу сфер суспільного життя на чоловічі та жіночі; 4) переконання, що жінки та чоловіки в сучасному суспільстві мають неоднакові можливості для самореалізації в різних сферах, і такий стан визнається несправедливим; 5) прийняття образу жінки (гендерного ідеалу), головними рисами якого є енергійність, активність, впевненість у собі, прагнення до свободи й незалежності, діяльність у різних сферах суспільного життя; 6) погляд,

згідно з яким, для жінки високу цінність мають професійні досягнення, кар'єра, розкриття власних можливостей і здібностей, прагнення до самореалізації; 7) перевагу сімейних стосунків, які не зобов'язують жінку всю себе віддавати турботі про інших; 8) погляд на виховання дітей, відповідно до якого, суспільство має максимально прагнути до рівної участі батьків і матерів у житті дитини; 9) засудження ставлення до жінки як до об'єкту сексуального гноблення; 10) неприйняття подвійних стандартів у суспільній моралі в оцінці поведінки чоловіків і жінок у різних сферах життя; 11) переконання в необхідності глибокого усвідомлення жінками свого підлеглого становища, бажання змін у суспільній ролі жінки та розуміння важливості практичних дій у цьому напрямку [102].

***Феміністські дослідження*** – див. ***жіночі дослідження***.

***Фемінність*** (від лат. *femininum* – жіночий) – комплекс тілесних, психічних і поведінкових особливостей, що розглядаються як жіночі. Див. також ***маскулінність***.

***Феміністська теологія*** – систематичний виклад богослов'я з гендерних позицій – тобто з урахуванням гендерної суб'єктивності обох ***статей***, цінність якої полягає:

- у створенні дискурсу сумніву в абсолютності релігійних догм;
- у введенні етичних висловів, необхідних для суспільного й індивідуального процвітання та

повноправної участі жінок у суспільній і релігійній сферах;

• у критиці **сексизму** (расизму, **гомофобії**) у церкві й перетворенні традиційної теології в гендерно-егалітарну.

Феміністська теологія вивчає **гендерні стереотипи**, гендерні ідеали, гендерну ієрархію соціальних ролей, що представлені в дискурсі традиційних віровчень і релігійних філософій. Її метою є деконструкція гендерної нерівності в релігії та теології в гендерно-егалітарну систему віри й вивчення духовності.

Згідно з традиційною теологією, наявний гендерний порядок є частиною «промислу Божого», він універсальний і незмінний. Гендерна теорія, що бачить релігію в полі культурної критики, розглядає **гендерні ролі** як соціальні конструкції, а гендерну ідеологію сакральних текстів – як політичний продукт певної епохи. На думку критиків, гендер суб'єкта й усе поле пов'язаних із ним значень створює (і змінює) культура, а не «Божественне провидіння». Гендерні дослідники вважають, що стать вірного не може визначати його ступінь бажаності Богові, що духовність і вивчення Божественного рівною мірою доступна обом статям.

Гендерні дослідження в релігії використовують інструментарій і ключові поняття як гендерної теорії (**гендер**, ідентичність, **сексуальність**, влада, суб'єктивність, сексизм, гендерний егалітаризм), так і класичного богослов'я – Бог, віра, духовність, сакральне, ординація (висвячування) тощо. Класиками гендерних досліджень у релігії є Мері Дейлі

(Mary Daly), Джудіт Пласков (*Judith Plaskov*), Ребекка Чоп (Rebecca Chopp), Юлія Крістева, Ріан Айслер (Riane Eisler), Дафні Хампсон (*Daphne Hampson*), Марія Гімбутас, Елайн Пагельс (*Elaine Pagels*), Деніз Кармоді (Dennis Carmody), Керол Кріст (Carol Christ), Розмарі Рютер (*Rosemary Ruether*), Елізабет Шусслер-Фіоренца (*Elizabeth Schussler Fiorenza*) та інші теоретики, які сприяли не тільки просуванню жіночої самосвідомості в духовній сфері, а й збагатили світову філософську та богословську думку [93, с. 388 – 389].

**Феміністське мистецтво** – див. **арт-фемінізм**.

**Фемінітиви** – це слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду, що належать до всіх людей незалежно від їхньої **статі**: льотчик – льотчиця, письменник – письменниця, професор – професорка, директор – директриса тощо. Тобто можна сказати: «Вона є викладачем англійської мови», так само як і: «Вона є викладачкою англійської мови».

Фемінітиви часто використовують для боротьби з **гендерною сліпотою** та для посилення **гендерної чутливості**. На думку деяких феміністів, сучасні мовні норми сприяють дискримінації жінок і завищенню значущості чоловіків, у той час як завдання фемінітивів – відновити гендерно-лінгвістичну рівність.

**Фемінологія** – друга назва **жіночих досліджень**, що широко використовується в скандинавських країнах і в Росії. Термін був запропонований

у 1975 році американською дослідницею Нін Коч (Nynne Koch). Під фемінологією розуміють між-дисциплінарну галузь наукового знання, що вивчає сукупність проблем, пов'язаних із соціально-економічним і політичним становищем жінки в суспільстві, еволюцією її соціального статусу і соціальних ролей.

Деякі важливі риси відрізняють фемінологію від інших наук:

~» зорієнтованість на критику наук, які раніше не «бачили» жінку;

~» спрямованість на критику суспільства і тому пов'язаність із жіночим рухом;

~» розвиток на перетині наукових дисциплін у формі міждисциплінарної дослідницької практики.

Головне, йдеться про відтворення особливого, властивого лише жінці стилю мислення, бачення світу, подій і себе.

***Фемінофобія*** – див. *гінофобія*.

***Феміфобія*** – страх чоловіків перед проявом у себе ***жіночності***.

***Феміцид*** – див. *гендерцид*.

***Фертильність*** – здатність зрілого організму до відтворення.

***Філіація (лінійність)*** – лінія, за якою ведеться рахунок спорідненості. Філіація може бути матрилінійною або материнською (матрилінійність) і патрилінійною або батьківською (патрилінійність).



**Формування державної гендерної політики** – це участь у роботі державних структур, діяльність яких спрямована на вироблення стратегій і відповідних до них політик гендерних перетворень, забезпечення рівних прав, свобод і можливостей для жінок та чоловіків, утвердження принципів гендерної демократії в реальному житті й формування *гендерної культури* в суспільстві [67, с.233].

# Ц

**Цисгендер** або **цисгендерність** (від лат. cis – «по цей бік» та англ. gender – гендер) – **гендерна ідентичність**, що позначає людей, чия соціальна стать (**гендер**) співпадає з **біологічною статтю**.

Префікс cis- означає «по цей бік», тоді як префікс trans- є антонімічним і означає «по той бік». Термін цисгендеру вживається для позначення посилення норми, якій протиставляється **трансгендер**. Аналогічно циссексуальність (циссексуал) протиставляється **транссексуальності** (транссексуалу).

Термін «циссексуальність» був уперше використаний німецьким сексологом Фолькмаром Зігушем (Volkmar Sigusch) у 1991 році для позначення того, що збіг біологічної статі та гендеру, який вважається нормою, не є самим собою зрозумілим.

**Цисгендерний привілей** – це поняття, яке описує ідею, що

**цисгендерним** людям в суспільстві надаються права і статуси, засновані на їх **біологічній статі**, тоді як **транссексуали** і **трансгендери** їх не отримують.

**Циссексуальність** – див. **цисгендер**.

# Ч

«*Чікліт*» – термін є транскрипцією англійського словосполучення «chick lit», що у перекладі на українську мову означає «література для ципочок». Звідси видно, що спочатку термін володів певною негативною конотацією, у якій крився натяк на відсутність істинної літературної цінності «жіночих» творів. На даний момент існують різні напрями «чікліту», а саме книги, присвячені проблемам повних дівчат і жінок (Bigger Girl Lit); література для кар'єристок (Career Chick Lit); для самотніх жінок, що живуть у мегаполісі, (Single City Girl Chick Lit); а також книги для жінок передпенсійного та пенсійного віку (Hen Chick Lit); для шопоголіків (Shopping Chick Lit); для жінок із дітьми (Kids Chick Lit) тощо. Сучасна «жіноча література» позиціонує себе як своєрідне та незалежне культурне явище, що підкреслює інший підхід жінки до літературної діяльності. Як відомо, справжнє

місце жінки у літературі завжди оскаржувалось. Жінки сучасного прогресивного суспільства, будучи представницями постфеміністської культури, прагнуть представити та затвердити власну модель бачення й розуміння світу.

Існує думка, що «чікліт» являє собою псевдолітературу, побічний продукт літературного процесу, оскільки героїні творів «жіночої літератури» примітивні, так звані «гламурні дурепи», або «глянцеві пустишки», а сюжетні лінії – передбачувані. З цієї причини «чікліт» був зведений до статусу «пляжного читива» («beach reads»), тобто літератури, придатної тільки для розваги та виключає будь-яку рефлексію.

При порівнянні з любовними романами, сюжети й проблематику яких досить важко співвіднести з життям та діяльністю сучасного суспільства, твори, що відносяться до жанру «чікліту», відрізняються більшою реалістичністю та наближеністю до сучасного життя. У той час, як любовні романи традиційно закінчуються щасливим поєднанням закоханих, «чікліт» пропонує читачеві більш реалістичний погляд на романтику та самотність. Крім того, героїні творів «жіночої літератури» наділені, як правило, умінням посміятися над собою. Традиційна для цього жанру форма розповіді – від першої особи, або форма сповіді, або дружнього зізнання. Подібна форма викладу ще більше зближує читачку та героїню [18].

**Чоловічі дослідження (соціальна андрологія, men's studies)** – виникли у 80-х роках минулого століття у відповідь на посилення феміністського руху та прагнення прибічників **жіночих досліджень**

вивчати взаємовідносини статей виключно із позиції жіночого досвіду. Серед причин появи соціальної андрології також слід виділити переосмислення чоловічої *гендерної ролі*, визнання її обмеженості та прагнення зруйнувати *статеворольові стереотипи*.

Наприкінці 80-90-х років ХХ століття соціальна андрологія розширила собою *гендерні дослідження*, включивши до їхньої проблематики вивчення *маскулінності* та *сексуальності*. Нова концепція *гендеру* припинила пов'язувати його виключно із жіночим досвідом.

Основними науковими орієнтаціями й тенденціями в області чоловічих досліджень є вивчення та визначення таких напрямків і понять, як: маскулінність, мужність, чоловіча гендерна роль, дискримінація чоловіків, трансформація образу чоловіка та гендерної ролі, чоловіча ідентичність, феномен батьківства, *гомофобія* і *гомосексуалізм*, чоловіча проституція тощо [81, с. 47].

«*Чорний*» *фемінізм (black feminism)* – ґрунтується на ідеї про те, що *фемінізм*, який ігнорує расизм, безглуздий. Незважаючи на те, що фемінізм у цілому намагається говорити від імені всіх жінок, його часто звинувачують у тому, що він є рухом білих жінок середнього класу. Із точки зору чорних жінок, білі феміністки борються проти *сексизму*, але не протидіють расизму та класовим протиріччям. Чорні феміністки існують стільки ж, скільки й білі. В Америці Визвольний рух жінок народився з Руху за цивільні права і Руху за звільнення чорношкірих. Але існують так звані кольорові жінки,

які, не будучи афро-американками, відчувають, що відрізняються від білих феміністок. У зв'язку з цим іноді використовується інший термін – *вуменізм*, інші ж пропонують перевизначити термін фемінізм так, щоб він включав жінок усіх рас і класів.

Основні представники «чорного» фемінізму: Еліс Уолкер (Alice Walker), Бел Хукс (bell hooks), Кімберлі Вільямс Креншоу (Kimberlé Williams Crenshaw), Анжела Девіс (Angela Davis), Патриція Хілл Коллінз (Patricia Hill Collins), Одрі Лорд (Audre Lorde) та інші.

# Ш

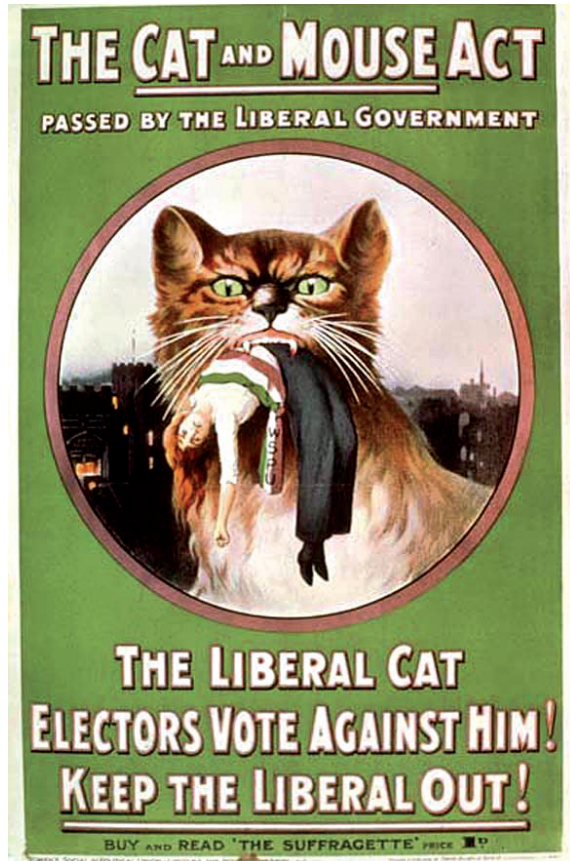
***Шлюб*** – це історично мінлива соціальна форма стосунків між чоловіком та жінкою, через яку суспільство впорядковує та санкціонує їхнє статеве життя, установлює їхні подружні та батьківські права й обов'язки [90, с. 79].

***Шлюб груповий*** – див. *полігамія*.





Мал. 1. Блумерські костюми або жіноча емансипація. Малюнок початку 50-х років XIX століття  
Джерело: *The History Project University of California, Davis*

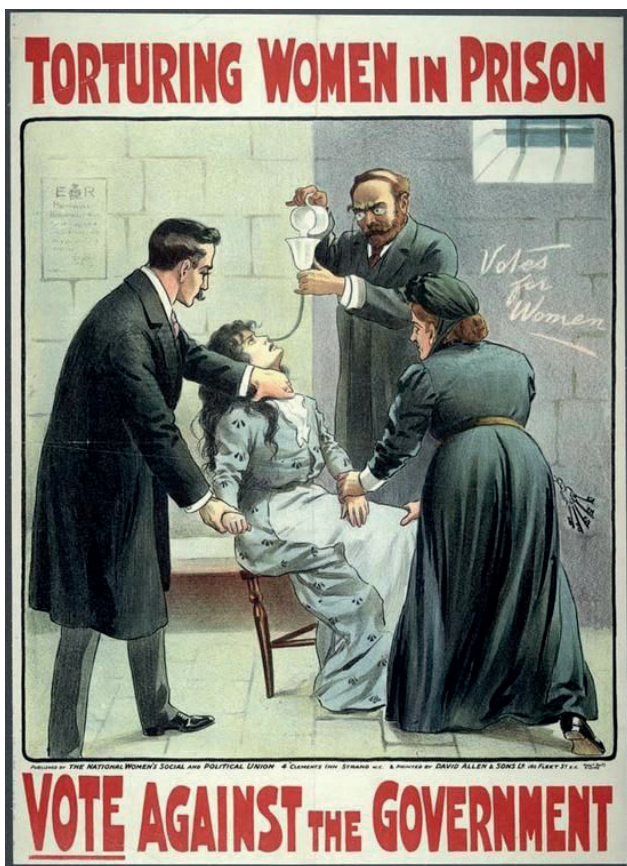


«Гра у «кішки-мишки», 1914 («The Cat and Mouse Act»). Плакат присвячений закону ліберального уряду, який був прийнятий у 1913 році. Закон дозволив тимчасово звільняти суфражисток, які захворіли у в'язниці через голодування, для поліпшення стану здоров'я з метою подальшого ув'язнення. Автор: Жіночий соціальний та політичний союз, Лондон (Women's Social and Political Union, London).

Джерело: музей Лондона, [www.museumoflondon.org.uk](http://www.museumoflondon.org.uk)



«Захисник жіночих прав», 1908 – 1912  
(«An Advocate for Women's Rights»). Листівка була видана  
у промислових масштабах із метою висміяти суфражистську компанію.  
Автор: А. та Г. Тейлор (A. and G. Taylor).  
Джерело: музей Лондона, [www.museumoflondon.org.uk](http://www.museumoflondon.org.uk).



Кольорова літографія «Катування жінки у в'язниці. Голосуй проти уряду», 1909 («Torturing Women in Prison. Vote Against the Government»). Автор: Жіночий соціальний та політичний союз, Лондон (National Women's Social and Political Union, London).

Джерело: бібліотека Конгресу, [www.loc.gov](http://www.loc.gov)



Листівка «Суфражистська Мадонна», 1909  
(«Suffragette Madonna», Suffragette Series No. 1).  
Автор: Dunston-Weiler Lithograph Co., New-York.  
Джерело: університет Північної Айови, [www.uni.edu](http://www.uni.edu).



Листівка «Отримання голосів суфражисткою – найлегший шлях», 1909 («Suffragette Vote-Getting – Easiest Way», Suffragette Series No. 4).

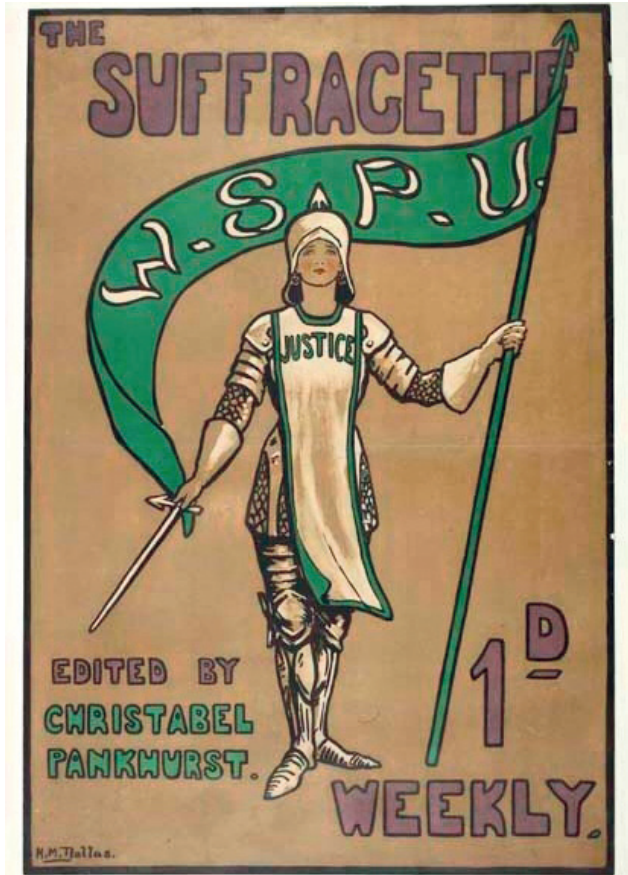
Автор: Dunston-Weiler Lithograph Co., New-York.

Джерело: університет Північної Айови, [www.uni.edu](http://www.uni.edu).



Листівка «Я хочу голосувати, але моя дружина не дозволить мені»,  
1909 («I Want to Vote, but My Wife Wont Let Me», Suffragette Series No. 9)  
Автор: Dunston-Weiler Lithograph Co., New-York.

Джерело: університет Північної Айови, [www.uni.edu](http://www.uni.edu).



Постер був розроблений Хільдою Даллас (Hilda Dallas) задля реклами щотижневої газети Жіночого соціального та політичного союзу (ЖСПС) «Суфражитска», 1912. На передньому плані образ Жанни д'Арк, що несе прапор ЖСПС. Автор: Жіночий соціальний та політичний союз, Лондон (National Women's Social and Political Union, London).  
*Джерело: музей Лондона, [www.museumoflondon.org.uk](http://www.museumoflondon.org.uk).*





8. Бар К. Политическая история брюк / Кристин Бар; пер. с франц. С. Петрова. – М.: Новое литературное обозрение, 2013. – 320 с.
9. Белякова Е. В. Женщина в церковном праве и попытка реформ на поместном соборе 1917 – 1918 годов // Религии Мира: история и современность. Материалы научной конференции «Церковное право и государственное законодательство в истории России». – М.: Наука, 2004. – С. 197 – 210.
10. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 336 с.
11. Бендас Т. В. Гендерная психология: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 431 с.
12. Бергер Дж. Искусство видеть / Пер. с англ. Е. Шраги. – СПб.: Кандберри, 2012. – 184 с.
13. Бер-Сижель Э. Служение женщины в церкви / Пер. Бакулов А. – М.: Библийско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2002. – 215 с.
14. Борейко В. Е. Прорыв в экологическую этику (отрывок) // И. А. Ильиных. Экологическая этика: учебное пособие. – Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2009. – С. 99 – 117.
15. Брайсон В. Политическая теория феминизма. / Пер. с англ. Липовской О. и Липовской Т. – М.: Идея-Пресс, 2001. – 304 с.
16. Будаева Марина Борисовна. Особенности гендерных отношений в альтернативных экономических системах: автореферат дис. кандидата экономических наук: 08.00.01. Место защиты: С.-Петербург. ун-т экономики и финансов. – Санкт-Петербург, 2007.
17. Булавина Т. В. Биодетерминизм [Электронный ресурс] // Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация «Bovegсток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/383.htm> (дата обращения 02.02.2015 г.) – Название с экрана.
18. Вагченко С. А., Владимирова М. С. Ведущие поэтические характеристики тривиальной литературы и её субформы [Электронный ресурс] // Наука и образование без границ, 2012. – Режим доступа: [http://www.rusnauka.com/35\\_](http://www.rusnauka.com/35_)

OINBG\_2012/Philologia/8\_120907.doc.htm (дата обращения 17.01.2016 г.) – Название с экрана.

19. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Вихор Світлана Теодозіївна ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2006. – С. 108–114.

20. Воронцов Д. В. Гендерная социализация [Электронный ресурс] // Гендерная психология : хрестоматия / сост. Е. Е. Ли. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2010. – С. 83–87. – Режим доступа: [http://ellib.library.isu.ru/docs/psycholog/p1824\\_V10\\_9229.pdf](http://ellib.library.isu.ru/docs/psycholog/p1824_V10_9229.pdf) (дата обращения 03.03.2015 г.) – Название с экрана.

21. Вилье М. Женские клубы и легионы амазонок. – М.: Книгоиздательство «Современные проблемы», 1912. – 428 с.

22. Гапова Е. И. Культурный феминизм [Электронный ресурс] // Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/191.htm> (дата обращения 17.09.2015 г.). – Название с экрана.

23. Гендерология и феминология: Учебное пособие / Л. Д. Ерохина и др.; Под общ. ред. С. В. Коваленко. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2005. – 152 с.

24. Геодакян В. А. Мужчина и женщина. Эволюционно-биологическое предназначение // Межд. конф.: Женщина и свобода. Пути выбора в мире традиций и перемен. Москва, 1–4 июня 1994. – С. 8–17.

25. Геодакян В. А. Эволюционная теория пола // Природа, 1990. – №8. – С. 60-69.

26. Гідденс Е. Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; Наук. ред. О. Іщенко. – К.: Основи, 1999. – 726 с.

27. Головашенко І. О. Становлення теорії гендеру // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 79–108.

28. Гончарова К. О. «Гіноцентризм» як друга генерація фемінізму // Дні науки філософського факультету–2007: міжнар. наук. конф. (18-19 квіт. 2007 р.) : матеріали доп. та виступів / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; [редкол.: А. Є. Конверський (голова) та ін.]. – Київ: Київський університет. – Ч. 5. – 2007. – С. 31–32.

29. Горноста́й П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 132 – 155.
30. Гурьева К. А. Христианский феминизм: истоки и современность // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. – 2014. – Том 15. – Выпуск 3. – С. 285 – 293.
31. Демократия и женщины [Электронный ресурс] // Глобальные вопросы повестки дня ООН. – Электронные данные. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/globalissues/democracy/women.shtml> (дата обращения 24.05.2015 г.) – Название с экрана.
32. Дёмин В. Н. Тайны Евразии. – М.: Вече, 2007. – 448 с.
33. Дюби Ж. Куртуазная любовь и перемены в положении женщин во Франции XII в. // Одиссей. Человек в истории. – М.: Наука, 1990. – С. 90 – 96.
34. Жмуров В. А. Большая энциклопедия по психиатрии [Электронный ресурс] / В. А. Жмуров. – 2-е изд. – 2012. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/978/word/gendernajanekonformnost> (дата обращения 02.02.2015 г.) – Название с экрана.
35. Жукова И. Н. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова, М. Г. Лебеде́ко, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович; под ред. М. Г. Лебеде́ко и З. Г. Прошиной. – М.: ФЛИНТА : Наука, 2012. – 632 с.
36. Жунусова А. К. Понятие гендерлект как набор признаков мужской и женской речи // Вестник КАСУ. – №2 – 2010. – С. 135 – 139.
37. Захаров С. В каком возрасте сочетались браком в старину [Электронный ресурс] // Демоскоп Weekly. – №261 – 262. – 2006. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0261/tema01.php> (дата обращения 27.06.2015 г.) – Название с экрана.
38. Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Гендерный дисплей [Электронный ресурс] // Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/046.htm> (дата обращения 20.05.2015 г.) – Название с экрана.
39. Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Гендерный контракт [Электронный ресурс] // Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная

организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/206.htm> (дата обращения 20.05.2015 г.) – Название с экрана.

40. Здравомыслова Е., Темкина А. Социальное конструирование гендера: феминистская теория // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной – Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетей, 2001. – С. 147 – 173.

41. Зеленский В. В. Толковый словарь по аналитической психологии. – М.: Когито-Центр, 2008. – 334 с.

42. Зінько С. Фемінізм в ісламі: історія та сучасність // Гендерний журна «Я». – № 4. – 2010. – С. 26 – 30.

43. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. [Електронний ресурс]: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / Романюк А. С. – К.: Знання, 2011. – 255 с. – Режим доступу: [http://pidruchniki.com/1584072018370/politekonomiya/istoriya\\_zahidnih\\_politichnih\\_vchen](http://pidruchniki.com/1584072018370/politekonomiya/istoriya_zahidnih_politichnih_vchen) (дата звернення 02.09.2015 р.) – Назва з екрану.

44. Ильиных С. А. Гендерный фактор в карьере: «стеклянный потолок» и/или топ-менеджмент // Materiály X mezinárodní vědecko-praktická conference. «Efektivní nastroye moderních věd – 2014» / Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o, 2014. Díl 22. Psychologie a sociologie. С. 84 – 91.

45. Карпенко Е. И. Сущность современного экофеминизма // И. А. Ильиных. Экологическая этика: учебное пособие. – Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2009. – С. 319 – 324.

46. Калабахина И. Е. Женщина и мужчина в экономической сфере // Введение в гендерные исследования: Учеб. пособие для студентов вузов / Костикова И. В. и др.: Под общ. Ред. И. В. Костиковой. – М.: Аспект Пресс, 2005. – С. 137 – 155.

47. Каліна Н. Ф. Психотерапія: підручник [Електронний ресурс]. – К.: Академвидав, 2010. – 286 с. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/knigi/535-psihoterapiya-kalna-nf.html> (дата звернення 23.05.2015 р.) – Назва з екрану.

48. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Институт социологии РАН, 1999. – 189 с.

49. Китайская философия: Энциклопедический словарь / РАН. Ин-т Дальнего Востока; гл. ред. М. Л. Титаренко. – М.: Мысль, 1994. – 652 с.

50. Клёдина И. С. Развитие гендерной компетентности государственных и муниципальных служащих в процессе гендерного образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://humanpsy.ru/klyotsina/gender-competentnost> (дата обращения 19.05.2015 г.) – Название с экрана.

51. Коган И. Л. Гендерная культурология: культура пола и «пол» культуры. – Мн.: Ковчег, 2003. – 336 с.

52. Козырев А. П. Смысл любви в философии Владимира Соловьёва и гностические параллели // Вопросы философии. – 1995. – №7. – С. 59 – 78.

53. Колосова И. Религия в гендерном измерении // Введение в гендерные исследования: Учеб. Пособие для студентов вузов / Костикова И. В. и др.: Под общ. ред. И. В. Костиковой. – М.: Аспект Пресс, 2005. – С. 195 – 203.

54. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин [Электронный ресурс] // Конвенции и соглашения ООН. – Электронные данные. – Режим доступа: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/cedaw.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml) (дата обращения 24.05.2015 г.) – Название с экрана.

55. Конституція України [Электронный ресурс]. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення 08.01.2016 р.) – Назва з екрану.

56. Котогонова В. В. Гендерная дисфория [Электронный ресурс] // Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М.: Информатика XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/018.htm> (дата обращения 20.04.2015 г.) – Название с экрана.

57. Левченко К. Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: Монографія. – Харків: Вид-во НУВС, 2001. – 360 с.

58. Лисовый И. А., Ревяко К. А. Античный мир в терминах, именах и названиях: Словарь-справочник по истории и культуре Древней Греции и Рима / Науч. ред. А. И. Немировский; Предисл. Г.И. Шевченко. – 2-е изд. – Мн: Беларусь, 1997. – 253 с.

59. Королева Т. А. Женское движение: генезис и эволюция // Вестник Томского государственного университета. – №368. – 2013. – С. 44 – 50.

60. Красова Е. Ю. Полоролевая социализация [Электронный ресурс] // Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/134.htm> (дата обращения 18.04.2015 г.) – Название с экрана.
61. Крыкова И. В. Суфражизм как политическое направление феминизма [Электронный ресурс] // Аналитика культурологии. – Выпуск 1 (13). – 2009. – Режим доступа: [http://www.analiculturolog.ru/journal/archive/item/372-article\\_28-5.html](http://www.analiculturolog.ru/journal/archive/item/372-article_28-5.html) (дата обращения 02.08.2015 г.) – Название с экрана.
62. Лейбин В. М. Словарь-справочник по психоанализу. – М.: АСТ, 2010. – 956 с.
63. Либеральный феминизм [Электронный ресурс] // Такая: научно-популярный журнал о судьбе / Центр Гендерных Исследований Европейский Гуманитарный Университет. – Режим доступа: [http://takaya.eu/dictionary/rus\\_1/liber\\_fem](http://takaya.eu/dictionary/rus_1/liber_fem) (дата обращения 13.11.2015 г.) – Название с экрана.
64. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс: Підручник. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
65. Малес Л. В. Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 109–131.
66. Малкина-Пых И. Г. Гендерная терапия (Справочник практического психолога). – М.: Эксмо, 2006. – 928 с.
67. Мартынова Е. Р. Социально-философский анализ экокфеминизма: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филос. наук: специальность 09.00.11 «Соц. Философия» / Мартынова Елена Ростиславовна; [Финансовая акад. при Правительстве РФ]. – М., 2005. – 28 с.
68. Мельник Т. М. Гендер у політиці // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 219–265.
69. Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 10–29.
70. Мельник Т. М. Правові аспекти гендеру // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 283–326.

71. Мень А. Феминизм и Библия // Библиографический словарь. – Т. 3 – М.: Фонд им. Александра Менья, 2002. – С. 299 – 300.
72. Мерчант К. Смерть природы. Женщина, экология и научная революция // Введения в гендерные исследования. Ч. II: Хрестоматия / Под ред. С.В. Жеребкина. – Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. – С. 759 – 774.
73. Муравьева М. Г. Девичество [Электронный ресурс] // Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация «Вовегсток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/061.htm> (дата обращения 27.06.2015 г.) – Название с экрана.
74. Муравьева М. Г. Конкубинат [Электронный ресурс] // Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация «Вовегсток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/099.htm> (дата обращения 08.07.2015 г.) – Название с экрана.
75. Муранець Т. Портрет фатальної жінки у прозі Івана Франка // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – 2013. – Випуск 58. – С. 82 – 97.
76. Нельсон Т. Психология предубеждений. Секреты шаблонов мышления, восприятия и поведения. – СПб.: «прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. – 384 с.
77. Ніколсон Л. Гендер // Антологія феміністичної філософії / За редакцією Елісон М. Драгер та Айріс М. Янг. – К.: Основи, 2006. – С. 348 – 356.
78. Новикова Н. В. Женский социально-политический союз: идеология и политика радикального феминистского движения в Великобритании в начале XX века [Электронный ресурс] // Ярославский педагогический вестник. – №2. – 1997. – Режим доступа: [http://vestnik.yspu.org/releases/1997\\_2g/07.pdf](http://vestnik.yspu.org/releases/1997_2g/07.pdf) (дата обращения 02.08.2015 г.) – Название с экрана.
79. Нордгрэн Э. Развитие постструктурализма в теории литературного феминизма // Преображение. Русский феминистский журнал. – 1994. – № 2. – С. 131 – 132.
80. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: ИТИ Технологии, 2006. – 944 с.



81. Орлянский С. А. Трансформация образа мужчины в современной культуре : дис. канд. филос. наук : 09.00.13 / Орлянский С.А. – Ставрополь, 2004. – 146 с.

82. Плаввуд В. Навколишні середовище // Антологія феміністичної філософії / За редакцією Елісон М. Джагер та Айріс М. Янг; Пер. з англійської Б. Єгідис; Наук. ред. пер. О. Іващенко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 259 – 270.

83. Пушкарева Н. Л. Постфеминизм [Электронный ресурс] // Мультимедийная Энциклопедия «Кругосвет». – М.: «Новый диск», 2004. – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/feminizm.html?page=0,5> (дата обращения 13.12.2015 г.) – Название с экрана.

84. Пушкарева Н. Л. Психологический феминизм [Электронный ресурс] // Мультимедийная Энциклопедия «Кругосвет». – М.: «Новый диск», 2004. – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/feminizm.html?page=0,4> (дата обращения 02.01.2016 г.) – Название с экрана.

85. Пушкарева Н. Л. Феминизм [Электронный ресурс] // Мультимедийная Энциклопедия «Кругосвет». – М.: «Новый диск», 2004. – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/FEMINIZM.html> (дата обращения 30.08.2015 г.) – Название с экрана.

86. Рабжаева М. В. Андроцентризм [Электронный ресурс] // Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. / Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/003.htm> (дата обращения 08.02.2015 г.) – Название с экрана.

87. Рабжаева М. В. Гендерная антропология: концептуальная и институциональная характеристика / М. В. Рабжаева // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2002. – Т. 5. – № 2. – С. 133 – 147.

88. Ремаева Ю. Г. Постфеминистская проза Британии на рубеже XX–XXI ст. : Феномен «чикл»: дисертация ... кандидата филологических наук: 10.01.03. – Нижний Новгород, 2007. – 260 с.

89. Российский гендерный порядок: социологический поход: Коллективная монография / Под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной – СПб.: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2007. – 306 с.

90. Семья: психология, педагогика, социальная работа / Под ред. А. А. Реана. – М.: АСТ, 2010. – 576 с.
91. Серов В. В. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений. – М.: Локид-Пресс, 2005. – 852 с.
92. Созаев В. В. Гендерная теория как фактор формирования гендерной компетентности в культурологическом образовании школьников / В. В. Созаев // Аспирантские тетради. – СПб., 2008. – № 33 (73), ч. 1 : (Обществ. и гуманитар. науки). – С. 426 – 430.
93. Суковата В. Гендер і релігія // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 385 – 425.
94. Толстокорова А. В. Вплив жіночого руху на філософію вищої освіти: західний досвід та українські перспективи // Американська філософія освіти очима українських дослідників: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22 груд. 2005 р. – Полтава, 2005. – С. 200 – 206.
95. Трофимова Е. И. Терминологические вопросы в гендерных исследованиях // Общественные науки и современность. – М.: РАН, 2002. – № 6. – С. 178 – 189.
96. Ульянов В. А. Постгендерная характеристика виртуального: генезис андрогинности // Вестник ВГУ. – Серия: Философия. – 2012. – № 2. – С. 158 – 171.
97. Урман А. Исламский феминизм: борьба за права женщин на Ближнем Востоке [Электронный ресурс] // Vostok Magazine: [Онлайн-издание]. – Режим доступа: <http://vostok.net/islamskij-feminizm> (дата обращения 13.09.2015 г.) – Название с экрана.
98. Филлипс Ч. Томас. Феминизм и семья: историко-социологический анализ [Электронный ресурс] / под ред. А. И. Антонова. – М.: «Грааль», 2002. – 176 с. – Режим доступа: [http://www.gumer.info/bibliotek\\_Buks/Sociolog/antonov/01.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/antonov/01.php) (дата обращения 17.09.2015 г.) – Название с экрана.
99. Фролов С. С. Социология: Учебник. – 3-е изд., доп. – М.: Гардарики, 2001. – 344 с.
100. Харитонова О. Первая волна феминизма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://womenation.org/first-wave-of-feminism> (дата обращения 07.12.2015 г.) – Название с экрана.
101. Хасанова Г. А. Гендер, политика, демократия. – Алматы: «Институт Развития Казахстана», 2002. – 294 с.

102. Хасанова Г. А. Гендерный глоссарий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.policy.hu/khassanova/glossary\\_rus.htm](http://www.policy.hu/khassanova/glossary_rus.htm) (дата обращения 11.09.2015 г.) – Название с экрана.

103. Хасанова Г. А. Политическая концепция гендерного равенства: мировой и отечественный опыт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.policy.hu/khassanova/paragraph1\\_1.html](http://www.policy.hu/khassanova/paragraph1_1.html) (дата обращения 05.12.2015 г.) – Название с экрана.

104. Челпанова П. Амелия Блумер [Электронный ресурс] // Знаменитости: интернет-портал. – Режим доступа: [http://www.peoples.ru/state/statesmen/amelia\\_jenks\\_bloomer](http://www.peoples.ru/state/statesmen/amelia_jenks_bloomer) (дата обращения 04.08.2015 г.) – Название с экрана.

105. Шакирова С. Толкования гендера // Пол женщины. Сборник статей по гендерным исследованиям. – Алматы: Центр гендерных исследований, 2000. – С. 15 –26.

106. Шевченко З. В. Критика радикального фемінізму // Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 – 16 жовтня 2015 р.) / за загальною редакцією д.політ.н., професора Д. В. Яковлева. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – С. 84 – 85.

107. Шевченко З. В. Проблема уніфікації статей: біологічна та соціальна складова процесу // Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 26-27 травня 2011 року. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – С. 93 – 101.

108. Шнырова О. В. Феномен милитантства в истории суффражизма // Российские женщины и европейская культура / Материалы V конференции, посвященной теории и истории женского движения / Сост. и отв.ред. Г. А. Тишкин. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 172 – 175.

109. Шовалтер Е. Феміністична критика у пущі / Елейн Шовалтер // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 510 – 535.

110. Юкина И. И. Введение в гендерные исследования. Учебно-методическое пособие для студентов вузов. – Санкт-Петербург: Изд-во Невского ин-та языка и культуры, 2008. – 90 с.

111. Юридична енциклопедія: В 6 т. [Електронний ресурс] / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.»

1998. – Т. 1: А – Г. – 672 с.: ил. – Режим доступа: <http://leksika.com.ua/legal/> (дата звернення 03.06.2015 р.) – Назва з екрану.

112. Юркова Е. В., Клещина И. С. Гендерные роли [Электронный ресурс] // Гендерная психология : хрестоматия / сост. Е. Е. Ли. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2010. – С. 100 – 103. – Режим доступа: [http://ellib.library.isu.ru/docs/psycholog/p1824\\_B10\\_9229.pdf](http://ellib.library.isu.ru/docs/psycholog/p1824_B10_9229.pdf) (дата обращения 03.05.2015 г.) – Название с экрана.

113. Antisexual Stronghold [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://antisex.info> (дата звернення 28.10.2014 р.) – Назва з екрану.

114. Berman Tzeborah. Towards an Integrative Ecofeminist Praxis // Canadian Woman Studies. – Vol. 13. – № 3. – 1993. – Pp. 15 – 17.

115. Cavendish Marshall. Asexuality // Sex and Society. – NY: Marshall Cavendish, 2010 – Vol. 1. – Pp. 82–83.

116. Clarke Edward H. Sex in Education: or, a Fair Chance for the Girl [Virtual Resource]. – Boston: Houghton, Mifflin and Company, 1884. – 194 p. – Access Mode : URL: <https://archive.org/details/sexineducationor00clariala>. – Title from Screen. – Date of Access: 10 January 2016.

117. Conger J.J. (1975). Proceedings of the American Psychological Association, Incorporated, for the year 1974: Minutes of the annual meeting of the Council of Representatives. American Psychologist, 30, 620–651.

118. Eaton H., Lorentzen L. Ecofeminism: An Overview [Virtual Resource]. – Access Mode : URL: <http://fore.research.yale.edu/disciplines/gender/>. – Title from Screen. – Date of Access: 1 March 2015.

119. Ecofeminism and globalization: exploring culture, context, and religion / Edited by Heather Eaton and Lois Ann Lorentzen. – Lanham, Md.; Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 2003. – 253 p.

120. Definitions of Terms [Virtual Resource] // Gender Equity Resource Center. – Access Mode : URL: [http://geneq.berkeley.edu/lgbt\\_resources\\_definiton\\_of\\_terms](http://geneq.berkeley.edu/lgbt_resources_definiton_of_terms). – Title from Screen. – Date of Access: 6 September 2015.

121. Hobgood-Oster Laura. Ecofeminism – Historic and International Evolution // Encyclopedia of Religion and Nature. – London & New York: Continuum, 2005. – Pp. 533 – 538.

122. Homophobia in Europe. European Parliament resolution on homophobia in Europe [Virtual Resource]. – Access Mode: URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc>.

do?pubRef=//EP//TEXT+TA+20060118+ITEMS+DOC+XML+V0//EN&language=DE#sdocta9. – Title from Screen. – Date of Access: 25 February 2015.

123. Human Development Reports: United Nations Development Programme [Virtual Resource]. – Access Mode : URL: <http://hdr.undp.org/en>. – Title from Screen. – Date of Access: 4 April 2015.

124. Integrating gender analysis and actions into the work of WHO Programme [Virtual Resource]. – Access Mode: URL: [http://www.who.int/gender/mainstreaming/integrating\\_gender/en/](http://www.who.int/gender/mainstreaming/integrating_gender/en/). – Title from Screen. – Date of Access: 22 April 2015.

125. Lahar S. Ecofeminist Theory and Grassroots Politics // *Hypatia*. – Vol. 6. – №1. – Ecological Feminism. – Spring, 1991. – Pp. 28 – 45.

126. McGuire C. Ecofeminist Visions [Virtual Resource]. – Access Mode : URL: [http://eve.enviroweb.org/what\\_is/visions.html](http://eve.enviroweb.org/what_is/visions.html). – Title from Screen. – Date of Access: 1 March 2015.

127. McMillan J. France and Women, 1789 – 1914: Gender, Society and Politics. – NY: Taylor & Francis, 2002. – 304 p.

128. Merchant Carolyn. Ecofeminism and Feminist Theory // *Reweaving the World: The Emergence of Ecofeminism*. Irene Diamond and Gloria Feman Orenstein, eds. – San Francisco: Sierra Club Books, 1990. – Pp. 100 – 108.

129. Rich Adrienne Cecile. Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence (1980) // *Journal of Women's History*, Autumn 2003. – Volume 15.- Number 3. – P. 11 – 48.

130. Ruether Rosemary Radford. *New Woman/New Earth: Sexist Ideologies and Human Liberation*. New York: Seabury, 1975. – 221 p.\

131. Schwimmer Brian. Matrifocality: An emerging empirical and theoretical issue [Virtual Resource] // Department of Anthropology University of Manitoba/ – Access Mode : URL: <https://www.umanitoba.ca/faculties/arts/anthropology/tutor/residence/matrifocal.html>. – Title from Screen. – Date of Access: 20 January 2015.

132. Warren K. *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*. – Bloomington, IN: Indiana University Press, 1997. – 454 p.



<b>Андроцентризм</b>	<b>10</b>
<b>Андроцентризм мови</b>	<b>12</b>
<b>Андроцид</b>	<b>12</b>
<b>Аніма та Анімус</b>	<b>12</b>
<b>Антипорнографічний фемінізм</b>	<b>13</b>
<b>Антисексуалізм</b>	<b>13</b>
<b>Антифемінізм</b>	<b>15</b>
<b>Арт-фемінізм</b>	<b>16</b>
<b>Архетип</b>	<b>17</b>
<b>Атрофія гендерної ролі</b>	<b>18</b>
<b>Асексуальність</b>	<b>18</b>

## **Б**

<b>Бігендери</b>	<b>19</b>
<b>Біодетермінізм</b>	<b>19</b>
<b>Біологічна стать</b>	<b>24</b>
<b>Бісексуальність</b>	<b>24</b>
<b>Блумеризм</b>	<b>24</b>

## **В**

<b>Везувіанки</b>	<b>28</b>
<b>Весталка</b>	<b>31</b>
<b>Віра</b>	<b>32</b>
<b>Ворожий сексизм</b>	<b>33</b>
<b>Вуменіст / вуменістка</b>	<b>33</b>
<b>Вуменістська теологія</b>	<b>33</b>

## **Г**

<b>Гарем</b>	<b>35</b>
<b>Гермафродити</b>	<b>35</b>
<b>Гетера</b>	<b>35</b>
<b>Гетеризм</b>	<b>36</b>

Гетеросексизм	36
Гетеросексуальність	37
Гетеросексуальність примусова	38
Гетероцентризм	39
Гінекей	39
Гінекократія	40
Гінекофобія	40
Гінокритика	40
Гінопія	41
Гінофобія	41
Гіноцентризм	41
Гомосексуальність	42
Гомофобія	43
Груповий шлюб	44

## Г

Гендер	45
Гендеризм	48
Гендерквір	49
Гендерлект	49
Гендерна асиметрія	51
Гендерна асиметрія в мові	52
Гендерна демократія	52
Гендерна деполяризація	53
Гендерна депривація	53
Гендерна дискримінація	54
Гендерна дисфорія	54
Гендерна ідентичність	55
Гендерна компетентність	56
Гендерна конвергенція	59
Гендерна конструктивна соціалізація	59
Гендерна культура	59
Гендерна неконформність	60
Гендерна нерівність	61



Гендерна політика	61
Гендерна поляризація	62
Гендерна репрезентація (гендерна саморепрезентація)	64
Гендерна ресоціалізація	64
Гендерна рівність	64
Гендерна роль	66
Гендерна сегрегація	67
Гендерна сегрегація праці	67
Гендерна система суспільства	68
Гендерна сліпота	68
Гендерна соціалізація (статеворольова соціалізація)	68
Гендерна справедливість	70
Гендерна чутливість	70
Гендерне вирівнювання	70
Гендерний аналіз	71
Гендерний вибір у політиці	71
Гендерний вимір у політиці	72
Гендерний диспаритет	72
Гендерний дисплей	72
Гендерний ідеал	74
Гендерний контракт	74
Гендерний конфлікт (гендерно-рольовий конфлікт)	75
Гендерний підхід	75
Гендерний розподіл праці	76
Гендерний статус	76
Гендерний стереотип	77
Гендерні дослідження	79
Гендерні експектації	79
Гендерні індикатори (гендерно-чутливі індикатори)	79
Гендерні квоти	80
Гендерні меншини	81

Гендерні невідповідності	81
Гендерні особливості рівня життя	81
Гендерні упередження	81
Гендерний розвиток	85
Гендерно-правова експертиза	85
Гендерно-рольова девіація	86
Гендерно-рольовий дефіцит	86
Гендерно-рольова дисгармонія	86
Гендерно-рольовий інфантилізм	87
Гендерно-рольова недостатність	87
Гендерно-рольовий стрес	87
Гендерцид	87

## Д

Деконструкція статі	89
Демократія гендерна	89
Демократія паритетна	89
Державна гендерна політика	89
Державне забезпечення рівних прав для чоловіків і жінок	90
Державний механізм забезпечення гендерної рівності	90
Державний фемінізм	91
Диморфізм статевий	91
Дискримінація гендерна	91
Дискримінація за ознакою статі	91
Дискримінація зворотна	91
Дискримінація позитивна	91
Дислокальність (дислокальний шлюб)	91
Дівочтво	91
Доброзичливий сексизм	94
Драматургічний інтеракціонізм	94

## **Е**

Еволюційна теорія статі В. Геодакяна	95
Едипів комплекс	100
Едипова стадія	105
Екзогамія	106
Екофемінізм	108
Емансипація	124
Емпатія	124
Ендогамія	124
Епіклера	125
Есенціалізм	125

## **Ж**

Жіночі дослідження	127
Жіночі політичні партії	130
Жіночність	131

## **З**

Зворотна дискримінація	132
------------------------	-----

## **І**

Ідентичність	133
Ідентичність гендерна	133
Ідентичність особистісна	134
Ідентичність сексуальна	134
Ідентичність соціальна	134
Індекс гендерного розвитку	134
Індекс гендерної нерівності	134
Індекс розвитку людського потенціалу	135
Інтерсексуали	136
Інцест	136

Інь – Ян	136
Ісламський фемінізм	136

## **К**

Категоризація приналежності за статтю	137
Квір	138
Квір-дослідження	138
Когнати	138
Когнація	140
Комплексний підхід до проблеми рівності чоловіків і жінок	140
Конкубінат	141
Конвергенція статей	141
Культурний фемінізм	141
Куртуазне кохання	141

## **Л**

ЛГБТ-спільнота	147
«Липка підлога»	148
Ліберальний фемінізм	148

## **М**

Марксистський фемінізм	149
Маскулінність	149
Матеріалізм	150
Матрилінійність	150
Матрилокальність	152
Матрифокальність	152
Матріархальний шлюб	153
Матріархат	153
Матрона	153
Мізандрія	153

<b>Мізогінія</b>	<b>153</b>
<b>Мілітантство</b>	<b>154</b>
<b>Міф сімейний</b>	<b>157</b>
<b>Моногамія</b>	<b>157</b>
<b>Моногамія періодична</b>	<b>157</b>
<b>Моногамія у часі</b>	<b>157</b>
<b>Мусульманський фемінізм</b>	<b>157</b>

## **Н**

<b>Неосексизм</b>	<b>158</b>
<b>Неофемінізм</b>	<b>159</b>
<b>Нетрадиційна сексуальна орієнтація</b>	<b>159</b>
<b>Несексистський підхід до виховання</b>	<b>159</b>

## **О**

<b>Особистісна ідентичність</b>	<b>160</b>
---------------------------------	------------

## **П**

<b>Паритетна демократія</b>	<b>161</b>
<b>Паритетний парламент</b>	<b>161</b>
<b>Патрилінійність</b>	<b>161</b>
<b>Патрилокальність</b>	<b>161</b>
<b>Патрифокальність</b>	<b>161</b>
<b>Патріархальна свідомість</b>	<b>161</b>
<b>Патріархальний шлюб</b>	<b>162</b>
<b>Патріархат</b>	<b>162</b>
<b>Періодична моногамія</b>	<b>163</b>
<b>Позитивна дискримінація</b>	<b>163</b>
<b>Поліандрія</b>	<b>163</b>
<b>Полігамія</b>	<b>164</b>
<b>Полігінія</b>	<b>165</b>

Політика творення суспільства гендерної рівності	165
Політична нерівність статей	166
Полувір'я	167
Постгендеризм	167
Постфемінізм	168
Примусова гетеросексуальність	170
Приписування статі	170
Проміскуйтет	170
Просексуальний фемінізм	170

## **Р**

Родина	171
Родина із «правом матері»	173
Розлучення	174

## **С**

Самоідентичність	175
Свідомість патріархальна	175
Свідомість феміністська	175
Сексизм	175
Сексистський підхід до виховання	176
Сексуальна ідентичність	177
Сексуальна орієнтація	177
Сексуальні домгання	177
Сексуальність	178
Сексуально-ліберальний фемінізм	178
Сексуально-позитивний фемінізм	178
Сизигія	178
Сильна стать	179
Синя панчоха	179
Сімейна адаптація	180
Сімейний міф	181

«Скляна стеля»	182
«Скляні стіни»	182
Слабка стать	182
Соціалістичний фемінізм	182
Соціальна андрологія	182
Соціальна ідентичність	182
Співжиття	183
Статева ідентичність	185
Статевий диморфізм	186
Статеві девіації (дисгармонії)	186
Стать або біологічна стать	186
Стать соціальна	187
Стереотип	187
Стереотип гендерний	188
Структура родини	188
Суспільство гендерної рівності	188
Суфражизм	188

## **Т**

Теорія соціального конструювання гендеру	191
Теорія статево-рольової соціалізації особистості	192
Традиційна сексуальна орієнтація	195
Трансвестизм	195
Трансгуманізм	195
Трансгендер	196
Транссексуальність	196

## **У**

Унісекс	197
Уніфікація статей	197

## **Ф**

<b>Фалоцентризм</b>	<b>198</b>
<b>Фаллогоцентризм</b>	<b>198</b>
<b>Фатальна жінка</b>	<b>200</b>
<b>Фемінізація бідності</b>	<b>201</b>
<b>Фемінізм</b>	<b>202</b>
<b>Фемінізм академічний</b>	<b>203</b>
<b>Фемінізм антипорнографічний</b>	<b>203</b>
<b>Фемінізм відмінності</b>	<b>204</b>
<b>Фемінізм державний</b>	<b>205</b>
<b>Фемінізм державного забезпечення</b>	<b>206</b>
<b>Фемінізм «другої хвилі»</b>	<b>206</b>
<b>Фемінізм ісламський</b>	<b>207</b>
<b>Фемінізм культурний</b>	<b>210</b>
<b>Фемінізм ліберальний</b>	<b>217</b>
<b>Фемінізм марксистський</b>	
<b>та соціалістичний</b>	<b>223</b>
<b>Фемінізм особливих прав</b>	<b>227</b>
<b>Фемінізм «першої хвилі»</b>	<b>229</b>
<b>Фемінізм постмодерністський</b>	<b>230</b>
<b>Фемінізм постструктуралістський</b>	<b>232</b>
<b>Фемінізм психоаналітичний</b>	<b>233</b>
<b>Фемінізм радикальний</b>	<b>237</b>
<b>Фемінізм рівності</b>	<b>242</b>
<b>Фемінізм сексуально-позитивний</b>	<b>242</b>
<b>Фемінізм сепаратистський</b>	<b>244</b>
<b>Фемінізм соціалістичний</b>	<b>244</b>
<b>Фемінізм теологічний</b>	<b>244</b>
<b>Фемінізм «третьої хвилі»</b>	<b>244</b>
<b>Фемінізм християнський</b>	<b>247</b>
<b>Фемінізм «чорний»</b>	<b>252</b>
<b>Феміністська свідомість</b>	<b>252</b>
<b>Феміністські дослідження</b>	<b>253</b>
<b>Фемінність</b>	<b>253</b>



Феміністська теологія	253
Феміністське мистецтво	255
Фемінітиви	255
Фемінологія	255
Фемінофобія	256
Феміфобія	256
Феміцид	256
Фертильність	256
Філіація	256
Формування державної гендерної політики	257

## Ц

Цисгендер	258
Цисгендерний привілей	258
Циссексуальність	259

## Ч

«Чікліт»	260
Чоловічі дослідження	261
«Чорний» фемінізм (black feminism)	262

## Ш

Шлюб	264
Шлюб груповий	264

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

*Абзуг Белла (Abzug Bella, 1920–1998)* – американський адвокат, член Конгресу з 1971 по 1977 рік, громадський діяч, лідер Жіночого руху, одна із засновниць Національного жіночого політичного конгресу.

*Аведон Керол (Avedon Carol)* – англійська феміністка американського походження, представниця сексуально-позитивного фемінізму, виступає проти цензури та за цивільні права, досліджує сексуальні злочини, що відбуваються в Англії. Вона є членом організації Феміністки проти цензури, була редактором у видавничій групі «Погані дівчата та брудні картинки: задача повернути фемінізм» (1993), є авторкою книги «Оголенні, ханжі та відносини» (1994).

***Ажгіхіна Надія Іллівна (1960)*** – російський журналіст, літератор, громадський діяч. У 1991 році брала участь у першій конференції жінок-письменниць і журналісток СРСР і США «Гласність у двох культурах» у Нью-Йорку. Учасниця російсько-американських проєктів із сучасної культури та гендерної рівності, російський редактор міжнародного журналу «Діалог жінок, Ви і ми», у 1996–2003 роках координатор програм російсько-шведського співробітництва у галузі журналістики та гендерної рівності. Член американської асоціації славистів із 1992 року, нагороджена Асоціацією жінок-слависток за внесок у розвиток співпраці російських й американських жінок. Член Гендерної ради Міжнародної федерації журналістів із 2001 року, віце-президент Європейської федерації журналістів із 2013 року, організатор російських і міжнародних конференцій у галузі свободи слова, гендерної рівності, гендерних стереотипів і ЗМІ, у тому числі – конференції ЮНЕСКО «Жінки-журналістки у зонах, що пережили конфлікти».

***Айвазова Світлана Григорівна (1944)*** – російський політолог, фахівець у галузі гендерних досліджень, один із творців «гендерної політології» у Росії. Доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту соціології РАН, член Координаційної Ради з гендерних проблем при Міністерстві охорони здоров'я та соціального розвитку РФ, керівник Дослідницького комітету з гендерної політології. Серед наукових інтересів – гендерні дослідження в політології, політичні теорії фемінізму, історія та теорія жіночого руху у розвинених демократіях і в Росії.

**Айслер Ріан (Eisler Riane, 1931)** – культуролог, педагог, юрист, оратор. Ввела термін «домінування культури», щоб описати соціальну ієрархічну систему, яка базується на силі або страху та підтримує панування людини над людиною, чоловіка над жінкою, раси над расою, релігії над релігією, людини над природою. Серед її робіт – «Священне задоволення: секс, міф і політика тіла» (1996).

**Акер Кеті (Acker Kathy, 1947–1997)** – американська постмодерністська та феміністська письменниця, драматург, панк-поетеса і есеїст, відкрита лесбіянка. У 1979 році Акер за свій роман «Нью-Йорк у 1979 році» отримала Премію Пушкарта (The Pushcart Prize).

## Б

**Батлер Джудіт (Butler Judith, 1956)** – американський філософ, представниця постструктуралізму, зробила вагомий внесок у вивчення питань фемінізму, квір-теорії, політичної філософії та етики. Серед останніх праць – «Жінки та соціальна трансформація» (2003), «Ризиковане життя: сила жалоби та насильства» (2004), «Заперечення гендеру» («Undoing Gender», 2014), «Питання про гендер: критичний фемінізм Джоан У. Скотт» (2011).

**Батлер Жозефін Елізабет (Butler Josephine Elizabeth, 1828–1906)** – англійський соціальний реформатор, прихильниця вищої освіти для жінок і надання їм соціальних і політичних прав, активно боролася проти вербування молодих дівчат до будинків розпусу як в Англії, так і в країнах континентальної Європи.

**Беккер Лідія (Becker Lydia, 1827–1890)** – одна з лідерів раннього руху за виборчі права жінок у Великобританії, вчений-аматор в області ботаніки та астрономії, засновник і редактор журналу «Виборче право для жінок» у 1870–1890 роках. Серед її праць – «Виборче право для жінок» (1867), «Чи є які-небудь конкретні відмінності між чоловічим і жіночим інтелектом?» (1868), «Про вивчення науки жінками» (1869), «Політична неспроможність жінок» (1872).

**Бем Сандра (Bem Sandra, 1944–2014)** – американський психолог, відома своїми працями з андрогінної проблематики та гендерних досліджень, а також новаторським підходом до розгляду гендерних ролей, гендерної поляризації, гендерних стереотипів тощо.

**Берман Тзенора (Berman Tzenorah, 1969)** – канадська письменниця, активістка-еколог. Її ім'я включено до постійної виставки у Королівському музеї британської Колумбії «150 людей, які змінили обличчя британської Колумбії».

**Блумер Амелія Дженкс (Bloomer Amelia Jenks, 1818–1894)** – американська феміністка, суфражистка. Однією з перших з'явилася на публіці у широких панталонах (пізніше названих на її честь блумерсами) і спідниці до колін.

**Брайт Сьюзі (Bright Susie, 1958)** – американська феміністка, письменниця, журналістка, критик, редактор, видавець, представниця сексуально-позитивного фемінізму. Серед останніх праць – «Повна експозиція: відкриття сексуальної творчості та еротичної експресії» (1999), «Як читати / писати брудну

історію» (2001), «Маленька мамина дівчинка: секс, материнство, порно та вишневий пиріг» (2003), «Великий секс, маленька смерть: мемуари» (2011).

**Бушнелл Катаріна (Bushnell Katharine, 1855–1946)** – лікар, християнський письменник, медичний місіонер у Китаї, біблеїст, громадський діяч, передвісниця феміністської теології. Особливий інтерес у Бушнелл викликає статус жінок у Біблії, який, на її думку, постраждав від невірного перекладу та витлумачення. Вона прагнула знайти біблійне підтвердження самодостатності та рівності жінок. Книга Бушнелл «Боже Слово до жінок» (1921) стала класикою.

## В

**Віттіг Моніка (Wittig Monique, 1935–2003)** – французька письменниця, теоретик фемінізму, авторка терміну «гетеросексуальний контракт». Основна проблематика її творів – подолання соціально нав'язаних гендерних ролей. Другий роман Віттіг «Герільєри» (фр. «Les Guérillères», 1969) здійснив великий вплив на сепаратистський (лесбійський) фемінізм.

**Вороніна Ольга Олександрівна** – доктор філософських наук, провідний співробітник Інституту філософії Російської академії наук (ІФ РАН), член Експертно-консультативної ради з гендерної рівності Комітету Державної Думи РФ з питань сім'ї, жінок і дітей (з 2004), член Міжвідомчої Комісії з питань забезпечення рівності чоловіків і жінок у РФ при Міністерстві охорони здоров'я і соціального розвитку РФ

(з 2008). Серед наукових інтересів – феміністська філософія, гендерна теорія та методологія, гендерний підхід у соціальних науках, впровадження гендерних знань у систему освіти, теорія та практика гендерної рівності у сучасній Росії.

**Воронцов Дмитро Володимирович (1968)** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології факультету психології Південного федерального університету. Серед наукових інтересів – гендерні дослідження спілкування, соціальна психологія сексуальності.

**Вульф Наомі (Wolf Naomi, 1962)** – американська письменниця, політичний консультант, представниця фемінізму «третьої хвилі». Серед її праць – «Міф про красу: стереотипи проти жінок» (1991), «Хто вкрав фемінізм» (1995), «Проміскуїтет: таємна боротьба за жіночність (або таємна історія жіночого бажання)» (1998), «Вагіна: нова історія жіночої сексуальності» (2014).

## Г

**Гард Грета Клер (Gaard Greta Claire, 1960)** – екофеміністка, письменниця, вчена, режисер документального кіно. Серед її праць – «Екофемінізм: жінки, тварини, природа» (1993), «Екофеміністський літературний критицизм» (1998), «До квір-екофемінізму» (2004).

**Гебара Івон (Gebara Ivone, 1944)** – бразильська католицька черниця, філософ, феміністський теолог. У 1990-ті роки Гебара була засуджена Ватиканом за

критику морального вчення Церкви та публічні коментарі щодо абортів. За це вона понесла покарання – до двох років вимушеного мовчання. Протягом цього часу вона отримала свій другий докторський ступінь у галузі релігієзнавства у Бельгії. Серед її основних праць – «Порушення мовчання. Феміністська феноменологія зла» (2000), «Феміністська теологія» (2008), «Уразливість, справедливість, фемінізм – антологія текстів» (2010).

**Геллон Джейн (Gallop Jane, 1952)** – американська феміністка, з 1992 року заслужений професор англійської мови та порівняльної літератури в Університеті Вісконсін-Мілуокі. Серед її праць – «Спокушання доньки: фемінізм і психоаналіз» (1982), «Мислення через тіло» (1988), «Феміністський обвинувачений у сексуальних домаганнях» (1997).

**Геодакян Віген Артаваздович (1925–2012)** – кандидат технічних наук, доктор біологічних наук, автор еволюційної теорії статі. Є автором понад 150 робіт, присвячених теорії статі та суміжних проблем.

**Гілліган Керол (Gilligan Carol, 1936)** – американська феміністка, філософ і психолог. Найвідоміша праця Гілліган – «Іншим голосом. Психологічна теорія та розвиток жінок» (1982).

**Гілман Шарлотта Перкінс (Gilman Charlotte Perkins, 1860–1935)** – американська феміністка, соціолог, романістка, новелістка, поетеса, науковий літератор, викладач і соціальний реформатор. Гілман поспулила рольовою моделлю для майбутніх поколінь феміністок. Найвідоміше її оповідання «Жовті шпалери» (1890), написане після важкої боротьби Гілман



із післяпологовим психозом, було антологізоване у багатьох виданнях жіночої літератури та підручниках.

**Гімбутас Марія (1921–1994)** – американський археолог і культуролог литовського походження, одна з найвидатніших фігур індоєвропейстики, почесний доктор університету Вітаутаса Великого (1993). Пізні роботи Гімбутас, особливо трилогія «Богині та боги Старої Європи» (1974), «Мова Богині» (1989) та «Цивілізація Богині» (1991), викликали неприйняття в академічному співтоваристві. У них Гімбутас змалювала ідеалізовану картину матріархального доіндоєвропейського суспільства Старої Європи – побудованого на мирі, рівності та терпимості до нетрадиційної орієнтації. В результаті вторгнення індоєвропейців на зміну «золотому століттю» прийшла андрократія – влада мужів, побудована на війні та крові. Ці судження Гімбутас знайшли позитивний відгук серед феміністських і неоязичницьких рухів, але не були підтримані науковим співтовариством.

**Гріффін Сьюзан (Griffin Susan, 1943)** – екофеміністка, письменниця. У 1993 році книга Гріффін «Хор каменів: приватне життя війни» потрапила до фіналу Пулітцерівської премії.

**Голдін Нан (Goldin Nan, 1953)** – американська фотохудожниця. Основні теми її робіт (сексуальна напористість, відвертість і сповідальність) дозволяють віднести їх до феміністського мистецтва.

**Горностаї Павло Петрович (1955)** – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторією психології малих груп і міжгрупових відносин

Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, головний редактор журналу «Психодрама та сучасна психотерапія», дійсний член Європейського інституту психодрами, психолог-дослідник, автор понад 230 наукових публікацій, у тому числі автор і співавтор 12-ти книг. Серед наукових інтересів – гендерна проблематика, є автором навчального курсу для працівників соціальних професій «Гендерні ролі та гендерно-рольові конфлікти».

**Голдман Емма (Goldman Emma, 1869–1940)** – найскравіша представниця американського анархо-фемінізму, відома також як Червона Емма, проповідниця «вільного кохання».

## Д

**Далла Коста Марія Роза (Dalla Costa Maria Rosa, 1943)** – італійська представниця соціалістичного фемінізму. Серед її праць – «Жінки, розвиток і праця відтворення: боротьба та рухи» (1999), «Гіноцид: гістеректомія, капіталістичний патріархат і медичні зловживання щодо жінок» (2007).

**Дворкін Андреа (Dworkin Andrea, 1946–2005)** – американська радикальна феміністка, письменниця, отримала широку популярність через критику порнографії як форми насильства над жінками. Серед її останніх робіт – «Життя та смерть: непримиренні праці про триваючу війну проти жінок» (1997), «Козел відпущення: євреї, Ізраїль і звільнення жінок» (2000), «Велике горе: політична біографія радикальної феміністки» (2002).

**Де Бовуар Сімона (1908–1986)** – французька письменниця, філософ. Через свою працю «Друга стаття» (1949) де Бовуар вважається ідеологом фемінізму «другої хвилі», хоча сама авторка феміністкою себе не вважала.

**Девіс Анжела (Davis Angela, 1944)** – американська правозахисниця, діячка комуністичного руху, соціолог, педагог, письменниця, професор історії розвитку розуму та феміністських досліджень.

**Д'Ебоні Франсуаза (d'Eaubonne Françoise, 1920–2005)** – французька феміністка, яка у 1974 році вперше вжила термін «екофемінізм» у своєму есе «Фемінізм або смерть».

**Дейлі Мері (Daly Mary, 1928–2010)** – американська радикальна феміністка, філософ, теолог, має ступінь доктора наук із релігієзнавства. У 1999 році Дейлі була змушена піти на пенсію у результаті скандалу, викликаного її відмовою навчати чоловіків. Найвідоміші праці – «Церква та друга стаття» (1963), «По той бік Бога Отця: майбутня філософія жіночого звільнення» (1973), «Гін/екологія: метаетика радикального фемінізму» (1978), «Квінтесенція – втілюючи архаїчне майбутнє: радикальний феміністський маніфест» (1998).

**Де Клер Вольтаріна (de Cleyre Voltairine, 1866 – 1912)** – американська анархо-феміністка. Де Клер є авторкою есе «Статеве рабство» («Sex Slavery», 1895), в якому вона засуджує ідеали краси, що захоплюють жінок спотворювати своє тіло, та викриває практику дитячої соціалізації, що призводить до гендерної нерівності.

**Дельфі Крістін (*Delphy Christine, 1941*)** – французька феміністка, соціолог, письменниця, співзасновниця Жіночого визвольного руху (1970) та журналу «Нові феміністські питання» (1977) разом із Сімоною де Бовуар. Дельфі – піонер матеріалістичного фемінізму, вона застосовує матеріалістичний підхід до гендерних відносин, стверджуючи, що гендерна нерівність має економічну основу. Остання праця – «Розділяй та володарюй: фемінізм і расизм після війни з терором» (2015).

**Джеймс Сельма (*James Selma, 1930*)** – представниця марксистського фемінізму. Серед її робіт – «Місце жінки» (1952), «Стать, раса та клас» (1974), «Маркс і фемінізм» (1983).

**Джонс Амелія (*Jones Amelia, 1961*)** – американський історик мистецтва, художній критик який спеціалізується на феміністському мистецтві. Серед її праць – «Фемінізм і візуальне мистецтво» (2003), «Сексуальність» (2014).

**Діннерстайн Дороти (*Dinnerstein Dorothy, 1923–1992*)** – американська психоаналітична феміністка, активістка. Найвідоміша її праця – «Русалка та Мінотавр» (1976), в якій авторка з позиції психоаналізу описує механізм формування гендерної нерівності та пропонує шляхи її подолання.

**Додсон Бетті (*Dodson Betty, 1929*)** – американська письменниця, секс-інструктор, митець, яскрава представниця сексуально-позитивного фемінізму.

**Дунаєвська Раїса (уроджена – Шпігель, 1910–1987)** – американський філософ лівого спрямування

російсько-єврейського походження, теоретик гуманістичного марксизму. Серед її праць – «Роза Люксембург: звільнення жінок і марксистська філософія революції» (1982).

## Ж

**Жеребкіна Ірина Анатоліївна** – доктор філософських наук, професор кафедри теорії культури та філософії науки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Директор Харківського центру гендерних досліджень (з 1994), завідувача лабораторією гендерних досліджень кафедри теорії культури та філософії науки (з 1996), Директор Міжнародного інституту літніх шкіл з гендерних досліджень у Форосі (з 1997), головний редактор журналу «Гендерні дослідження» (з 1998), Директор проекту «Університетська Мережа з гендерних досліджень для країн колишнього СРСР» (з 1998). Серед науково-дослідницьких інтересів – застосування сучасних західних феміністських і гендерних теорій для аналізу культурної антропології дорадянських, радянських і пострадянських суспільств.

## З

**Здравомислова Олена Андріївна** – кандидат соціологічних наук, професор факультету політичних наук і соціології Європейського університету у Санкт-Петербурзі, співкоординатор програми «Гендерні дослідження», серед наукових інтересів – гендерні уклади пострадянських суспільств, жіноча громадська активність, турбота

й емоційна робота у феміністській перспективі, репродуктивне здоров'я (інститути та практики).

## Е

**Ентоні Сьюзен (Susan Anthony, 1820–1906)** – американська феміністка, суфражистка. У 1872 році Ентоні була заарештована за спробу проголосувати на президентських виборах, за що була оштрафована на 100 доларів, які вона так і не сплатила на знак протесту. У 1890 році Ентоні стала першим президентом Американської жіночої суфражистської організації, яка була створена в цьому ж році.

**Еренрейх Барбара (Ehrenreich Barbara, 1941)** – американський імунолог, діячка демократичного соціалістичного та лівого феміністичного руху, публіцист. У 1998 році отримала звання «Гуманіст року» від Американської гуманістичної асоціації.

**Ерліч Керол Маргарет (Ehrlich Carol Margaret)** – сучасна американська письменниця, редактор, представниця анархо-фемінізму, є авторкою книги «Соціалізм, анархізм і фемінізм» («Socialism, Anarchism And Feminism», 1977).

## І

**Ірігарей Люс (Irigaray Luce, 1932)** – французький філософ фемінізму, мовознавець, психоаналітик. В основі її праць лежить психоаналітична теорія

(Лакан), феноменологічні аспекти (Левінас), деконструктивістські концепції (Дерріда). У своїх працях Ірігарей говорить про необхідність духовного виміру материнства та психолінгвістичного аналізу представлення жінки як суб'єкта у мові, протиставляє власну теорію сексуальності фрейдистській, зосереджує увагу на теорії пригноблення, на розумінні жінки у чоловічому дискурсі.

**Ітон Хізер (Eaton Heather)** – Ph.D. у галузі богослов'я та екології, професор в Університеті Святого Павла у місті Оттава. Серед наукових інтересів – екологічні аспекти конфлікту; релігійні аспекти конфліктів і миру; ґендер / фемінізм, дослідження миру та конфліктів.

## К

**Калабіхіна Ірина Євгенівна** – доктор економічних наук, професор кафедри народонаселення економічного факультету МДУ ім. М. В. Ломоносова, серед останніх монографій – «Проблеми правового захисту жінок від дискримінації у сфері праці та зайнятості» (2008), «ґендерний фактор у економічному розвитку Росії» (2009), «Економіко-демографічний розвиток. ґендерний перехід. Теорія, індекси, прогнози, політика» (2012).

**Каліфія Патрік (Califia Patrick, 1954)** – американський письменник, автор еротичної белетристики та поезії, займається дослідженням сексуальності та ґендерної ідентичності, є представником сексуально-позитивного фемінізму. Серед останніх робіт – «Зміна

статі: політика трансгендеризму» (1997), «Стать, що промовляє до влади: політика квір» (2001).

**Кармоді Деніз (Carmody Dennis)** – очолювала кафедру релігієзнавства в Університеті Санта-Клара (Санта-Клара, штат Каліфорнія), член Американської академії релігії та Католицького теологічного товариства в Америці. Серед інших наукових інтересів – релігія та фемінізм. Серед публікацій Кармоді на особливу увагу заслуговують – «Міфологічна жінка: сучасні рефлексії на древні релігійні історії» (1992), «Відповіді на 101 запитання про фемінізм» (1993), «Християнська феміністська теологія: конструктивна інтерпретація» (1996).

**Кеннон Кеті Женева (Cannon Katie Geneva, 1950)** – християнський теолог, філософ. Серед її наукових інтересів – етика, вуменізм, чорна теологія звільнення. Серед останніх робіт – «Вуменістська теологічна етика: хрестоматія» (2011).

**Кінг Інестра (King Ynestra)** – американська письменниця, одна із піонерок у екофемінізмі, авторка численних робіт із екологічної, екофеміністської та пацифістської проблематики, є редактором журналу еко-соціалістичного спрямування «Капіталізм, природа, соціалізм».

**Кльоцина Ірина Сергіївна** – доктор психологічних наук, професор кафедри психології людини Російського державного педагогічного університету ім. О. І. Герцена, серед наукових інтересів – психологія гендерних взаємин, гендерний напрям у психології.



**Коедт Енн (Koedt Anne, 1941)** – американська радикальна феміністка, є авторкою книги «Міф про вагінальний оргазм» (1970), яка стала феміністською класикою з проблем жіночої сексуальності.

**Коллінз Патріція Хілл (Collins Patricia Hill, 1948)** – почесний професор університету соціології в Університеті штату Меріленд, Коледж-Парк, екс-голова Департаменту афро-американських досліджень в Університеті Цинциннаті. Коллінз була 100-тим президентом Американської Соціологічної асоціації та першою афро-американською жінкою, яка отримала цю посаду. Робота Коллінз в першу чергу стосується питань, пов'язаних із фемінізмом і ґендером у рамках афро-американського співтовариства. Вперше вона привернула до себе національну увагу своєю книгою «Чорна феміністська думка: знання, свідомість і політика розширення прав і можливостей» (1990).

**Коллонтай Олександра Михайлівна (уроджена – Домонтович, 1872–1952)** – російська революціонерка, державний діяч і дипломат. Надзвичайний і повноважний посол СРСР, у 1917-1918 роки була наркомом державного соціального забезпечення у першому Радянському уряді, що робить її першою жінкою-міністром в історії. Серед її праць – «Соціальні основи жіночого питання» (1909), «Суспільство та материнство» (1916), «Жіночий рух у роки французької революції» (1921), «Становище жінок у еволюції господарства» (1923).

**Корнеггер Пеггі (Kornegger Peggy)** – сучасна американська письменниця, представниця анархо-фемінізму. У 1970-ті роки була редактором американського

феміністичного журналу «Друга хвиля», є авторкою есе «Анархізм: зв'язок із фемінізмом» («Anarchism: The Feminist Connection», 1975).

**Костікова Ірина Вікторівна (1932)** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, керівник учбово-наукової лабораторії розвитку гендерної освіти. Серед інших наукових інтересів – дослідження філософії статі.

**Коч Нін (Koch Nynne, 1912–2001)** – датська письменниця, феміністка, засновниця Датського центру жіночих і гендерних досліджень (KVINFO, 1979), редактор першого датського журналу з гендерних досліджень.

**Креншоу Кімберлі Вільямс (Crenshaw Kimberlé Williams, 1959)** – американська захисниця громадянських прав, провідний вчений з критичної расової теорії, професор юридичного факультету Колумбійського університету, де вона спеціалізується з питань раси та гендеру.

**Кріст Керол (Christ Carol, 1945)** – доктор філософії у Єльському університеті, письменниця. Серед її праць – «Чому жінкам потрібна Богиня» (1979), «Сміх Афродіти» (1987), «Одисей з Богинею» (1995), «Відродження Богині» (1998), «Жінки, які змінили американську релігію» (2004).

**Крістева Юлія (Kristeva Julia, 1941)** – французька дослідниця літератури та мови, психоаналітик, письменниця, семіотик, філософ і оратор,

основоположниця оригінальної теорії інтертекстуальності, веде активну громадську діяльність як феміністка та публіцист. Через інтерес до феномену маргінальності та активну участь у оформленні постмодерністської риторики відмінності та культу Іншого, альтернативного, маргінального Крістеву вважають одним із ідеологів ЛГБТ-руху.

## Л

**Лейдхолд Доркен (Leidholdt Dorchen)** – американська активістка, представниця антипорнографічного фемінізму. Серед її робіт – «Проституція: порушення жіночих прав людини» (1993), «Торгівля жінками в Європі» (1995), «Порнографія на робочому місці» (1995), «Проституція та торгівля жінками» (2004).

**Ліппард Люсі (Lippard Lucy, 1937)** – американська письменниця, захисниця феміністського мистецтва.

**Лорбер Джудіт (Lorber Judith, 1931)** – професор соціології та жіночих досліджень Бруклінського коледжу (Нью-Йорк), провідний теоретик соціального конструювання гендерних відмінностей, відіграє важливу роль у формуванні та трансформації гендерних досліджень, закликає до дегендеризації соціального світу. У 1993 році Лорбер стала лауреатом Премії Джессі Бернард, яка вручається Американською соціологічною асоціацією на знак визнання наукової роботи, що розширює горизонти соціології задля повного охоплення ролі жінок у суспільстві.

**Лорд Одрі (Lorde Audre, 1934–1992)** – американська письменниця, радикальна феміністка, вуменістка.

**Люксембург Роза (Luxemburg Rosa, 1871–1919)** – теоретик марксизму, філософ, економіст і публіцист, одна з найбільш впливових діячок німецької та європейської революційної лівої соціал-демократії.

## М

**Маджерет Марі (Maugeret Marie, 1844–1928)** – французька феміністка, вчитель, журналіст, засновниця Товариства християнських феміністок (1896), першої Асоціації католицьких феміністок у Франції та Націоналістичного союзу французьких жінок (1898).

**Майнхоф Ульріка Марія (Meinhof Ulrike Marie, 1834–1976)** – західнонімецька терористка, журналістка, педагог, соціолог і теледокументаліст, громадський діяч, одна з лідерів і теоретиків «Фракції Червоної Армії».

**Макелрой Венді (McElroy Wendy, 1951)** – канадська феміністка, анархістка, представниця сексуально-позитивного фемінізму. Макелрой захищає доступність порнографії та засуджує кампанії, що борються із нею; виступає з різкою критикою «політики моралі». Серед її останніх праць – «Індивідуалістичний фемінізм дев'ятнадцятого століття: зібрання творів і біографічних даних» (2001), «Сексуальна коректність: гендерно-феміністська атака на становище жінок» (2001), «Свобода для жінок: свобода та фемінізм у XXI столітті» (2002).

**Маккіннон Катаріна (MacKinnon Catharine, 1946)** – американська радикальна феміністка, викладач, юрист.

**Макфаз Саллі (McFague Sallie, 1933)** – американська екофеміністка, християнський теолог.

**Малес Людмила Володимирівна** – доктор соціологічних наук, доцент кафедри історії та теорії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У коло наукових інтересів Малес входить гендерна проблематика, зокрема нею викладаються курси: «Історія та теорія гендерних досліджень», «Теорії соціокультурних і гендерних ідентичностей».

**Марсден Дора (Marsden Dora, 1882–1960)** – англійська анархо-феміністка, суфражистка, редактор феміністського журналу «Нова вільна жінка».

**Мельник Тамара Михайлівна** – політолог, кандидат юридичних наук. Спеціалізується на проблемах політичної системи суспільства, формування та функціонування державних і громадських структур, їх взаємодії. Співавтор перших посібників та підручників із політології, виданих в Україні, автор книги «Гендерна політика в Україні» (1999), науковий редактор першого комплексного видання з питань гендеру в Україні «Гендерний аналіз українського суспільства» (1999), експерт Програми ООН «Сприяння гендерному розвитку» в Україні, науковий керівник групи експертів, що здійснюють гендерну експертизу українського законодавства.

**Мерчант Керолайн (Merchant Carolyn, 1936)** – американська екофеміністка, професор екологічної історії, філософії та етики в університеті Берклі. Найвідоміша праця – «Смерть природи» (1980).

**Міллет Кейт (Millet Kate, 1934)** – американська феміністка, письменниця, скульптор, активістка, педагог. Міллет є одним із лідерів фемінізму «другої хвилі», а її книга «Сексуальна політика» (1970) стала маніфестом цього руху.

**Міллер Елізабет Сміт (Miller Elizabeth Smith, 1822–1911)** – захисниця фемінізму, фінансово підтримувала суфражизм. Саме Сміт показала Амелії Блумер блумерський костюм, який сама з ентузіазмом носила кілька років, всіяючи його популяризації.

**Мілл Джон Стюарт (Mill John Stuart, 1806–1873)** – британський філософ, економіст, політичний діяч, зробив основоположний внесок у філософію лібералізму, відстоював концепцію індивідуальної свободи на противагу необмеженому державному контролю, виступав за надання жінкам виборчих прав.

**Мітчелл Джуліет (Mitchell Juliet, 1940)** – англійський психоаналітик, представниця соціалістичного та психоаналітичного фемінізмів. Серед її праць – «Психоаналіз і фемінізм: Фрейд, Райх, Лейн і жінки» (1974), «Жінки: найдовша революція» (1984), «Божевільні та медузи: значення істерії та братерсько-сестринських відносин» (2000), «Брати та сестри» (2003).

***Мой Торіл (Moi Toril, 1953)*** – професор англійської мови, філософії та досліджень театру в Університеті Дьюка (Дарем, Північна Кароліна). Серед інших наукових інтересів – теорія фемінізму, феміністський літературний критицизм, жіноче письмо.

***Морган Робін (Morgan Robin, 1941)*** – американська поетеса, письменниця, політолог і громадський діяч, журналістка, викладач, радикальна феміністка, член Американського жіночого руху, лідер міжнародного феміністського руху. Її антологія «Могутнє сестринство» (1970) згадується у Нью-Йоркській публічній бібліотеці, як одна зі 100 найвпливовіших книг ХХ століття.

***Муравйова Маріанна Георгіївна*** – кандидат історичних наук, доцент, серед наукових інтересів – гендерна історія. Є автором книги «Внутрішні заворушення, патріархальні цінності: насильство, сім'я та сексуальність у ранній сучасній Європі, 1600-1900» («Domestic Disturbances, Patriarchal Values: Violence, Family and Sexuality in Early Modern Europe, 1600-1900», 2016) та співавтором праці «Побутове насильство в історії російської повсякденності (ХІ–ХХІ ст.)» (2012).

## Н

***Нешат Шурін (Shirin Neshat, 1957)*** – іранська фотохудожниця та кінорежисер, яка живе і працює у США. Світову популярність їй принесла серія фоторобіт «Жінки Аллаха» (1993-97), в якій авторка досліджує та руйнує стереотипи про життя жінок у мусульманському світі.

**Ноддінгс Нел (Noddings Nel, 1929)** – американська феміністка, просвітитель, філософ, відома своїми роботами у галузі філософії освіти, теорії освіти, етики турботи. Серед її робіт – «Турбота: фемінний підхід до питань етики та морального виховання» (1984), «Жінки та зло» (1989).

## О

**О'Брайен Мері (O'Brien Mary, 1926–1998)** – канадська феміністка та філософ, одна із засновниць феміністської політичної партії Канади. Сфера наукових інтересів – феміністська політична філософія. Основна праця О'Брайен – «Політика відтворення» (1981).

**Оукін Сьюзен Моллер (Okin Susan Moller, 1946–2004)** – американська представниця ліберального фемінізму, філософ, письменниця. Серед наукових інтересів – феміністська політична філософія. Основні праці – «Жінки в західній політичній думці» (1979), «Справедливість, гендер і сім'я» (1989), «Фемінізм: школи у політиці» (1994).

## П

**Пагельс Елайн (Pagels Elaine, 1946)** – професор релігієзнавства у Принстонському університеті. У своїх працях «Гностичне Євангеліє» (1979) і «Адам, Єва та змія: секс і політика у ранньому християнстві» (1988) Пагельс досліджує акт творіння та його роль у розвитку сексуальних відносин на християнському заході.



Авторка особливо наголошує на тому, що місце жінки у Святому Писанні було недооцінене і має бути переглянуте по всій християнській історії.

**Палья Камілла (*Paglia Camille, 1947*)** – американська вчена, феміністка. Серед її праць – «Сексуальна персона: андрогін у літературі та мистецтві» (1974), «Сексуальна персона: мистецтво та декаданс від Нефїртїті до Емілі Дїкінсон» (1992).

**Панкхорст Еммелїн (*Pankhurst Emmeline, 1858–1928*)** – британська громадська та політична діячка; борець за права жінок; лїдер британського руху спочатку суфражисток, а потїм мїлітанток; зїграла важливу роль у боротьбї за виборчї права жінок. У 1999 році журнал «Тайм» зарахував Еммелїн Панкхорст до числа ста найвидатнїших людей ХХ столїття, зазначивши: «Вона створила образ жїнки нашого часу, перенїсши суспїльство у новий вимїр, звїдки немає повернення».

**Паркер Розсїка (*Parker Rozsika, 1945–2010*)** – представниця арт-фемїнізму, мистецтвознавець, психотерапевт, письменниця. Серед проблем, якими займалася Паркер варто видїлити: викриття мїфїв про творчу неповноцїннїсть жїнки, боротьбу жінок за визнання у мистецтві, продуктивна та деструктивна напруженїсть у творчостї жінок, вимога їдеального тїла як тиск на жїнку тощо.

**Парсонс Люсї (*Parsons Lucy, 1853–1942*)** – активїстка американського робїтничого руху кїнця ХІХ – початку ХХ столїття, анархїстка. Парсонс спївпрацювала з анархо-фемїністичним рухом, проте

не підтримувала боротьбу за виборчі права для жінок і негативно відзивалася про концепцію «вільного кохання» у тому вигляді, у якому його проповідувала Емма Голдман. Парсонс була однією з перших феміністок, які підкреслювали важливість класової приналежності жінки у боротьбі за її права.

**Пламвуд Вел (*Platwood Val, 1939–2008*)** – австралійська екофеміністка, філософ, інвайронменталіст. Є автором і співавтором 5 книг та більше ніж 100 статей із логіки, метафізики, екофемінізму та інвайронменталізму.

**Пласков Джудіт (*Plaskow Judith, 1950*)** – відомий єврейський феміністський теолог. Серед її праць – «Прийдешня Ліліт: нариси з фемінізму, іудаїзму та сексуальної етики» (1972), «Зростання жіночого духу: феміністські читання в релігії» (1979), «Стоячи знову на Синаї: іудаїзм із феміністської точки зору» (1990).

**Поллок Грізельда (*Pollock Griselda, 1949*)** – представниця арт-фемінізму, історик феміністського мистецтва, професор соціальних і критичних історій мистецтва, з 2001 року директор Центру культурного аналізу, теорії та історії в університеті Лідса.

**Попп Адельгейд (*Popp Adelheid, 1869–1939*)** – активна діячка Соціал-демократичної робітничої партії Австрії, борець за права жінок, родоначальниця жіночого робітничого руху Австрії.

**Пушкарьова Наталія Львівна (1959)** – російський історик, антрополог, основоположник історичної фемінології та гендерної історії в радянській і

російській науці. Доктор історичних наук, професор, завідувача сектором етногендерних досліджень Інституту етнології і антропології РАН, Президент Російської асоціації дослідників жіночої історії (РАДЖІ), постійний представник Росії у «Всесвітній Федерації дослідників, що вивчають історію жінок» (Woman's Federation for Research in Women's History).

## Р

***Рабжаєва Марина Вікторівна*** – викладач факультету соціології Санкт-Петербурзького державного університету, співробітниця Петербурзького Центру Гендерних Проблем.

***Раддек Сара (Ruddick Sara, 1935–2011)*** – американський філософ фемінізму, протягом 40-ка років викладала філософію та жіночі дослідження у Новій школі соціальних досліджень (університет у місті Нью-Йорк). Найвагоміша праця Раддек – «Матерналістське мислення: на шляху до політики миру» (1989).

***Рауботен Шейла (Rowbothan Sheila, 1943)*** – англійська представниця соціалістичного фемінізму, письменниця. Серед її останніх робіт – «Століття жінок: історія жінок у Великобританії та Сполучених Штатах» (1997), «Жінки проти глобалізації: мобілізація заради життя та прав» (2001), «Мрійники нового дня: жінки, яких винайшло двадцяте століття» (2010).

***Річ Адрієнна (Rich Adrienne, 1929–2012)*** – американська поетеса, есеїст, представниця фемінізму «другої

хвилі», авторка відомого феміністського есе «Примусова гетеросексуальність і лесбійське існування» (1980).

***Річардс Джанет Редкліф (Richards Janet Radcliffe, 1944)*** – англійський філософ, представниця ліберального фемінізму. Основні праці – «Скептичний фемініст: філософське дослідження» (1980), «Чому немає феміністської епістемології» (1997), «Природа людини після Дарвіна: філософське введення» (2001).

***Россі Еліс (Rossi Alice, 1922–2009)*** – американський соціолог, представниця ліберального фемінізму. Серед її робіт – «Феміністські статті: від Адамс до де Боувар» (1973), «Гендер і життєвий шлях» (1985), «Сексуальність протягом життя» (1994).

***Рубін Гейл (Rubin Gayle, 1949)*** – американський антрополог, активіст і теоретик у сфері гендерної та сексуальної політики. Викладає антропологію, літературну компаративістику та жіночі студії в Університеті Мічигану в Енн-Арборі. Має велике коло інтересів: ЛГБТ-студії, сексуальна географія; сексологія, історія сексології та взаємозв'язки між сексологічними та расовими класифікаціями, феміністична теорія, етнографія геїв і лесбійок. Серед останніх її робіт – «Вивчення сексуальних субкультур: етнографія спільнот геїв у міській Північній Америці» (2002), «Девіації: хрестоматія Гейл Рубін» (2012).

***Рютер Розмарі (Ruether Rosemary, 1936)*** – американська екофеміністка, науковець, католицький богослов. Рютер є прихильницею жіночого висвячення (рукопокладення), є авторкою 36 книг і більше 600 статей із фемінізму.

## С

**Сіксу Елен (Hélène Cixous, 1937)** – французька постструктуралістка, письменниця та літературний критик, теоретик феміністського літературознавства. Авторству Сіксу належить концепція «жіночого письма». Одна з основних робіт – «Сміх Медузи» (1975).

**Сміт Енді (Smith Andy)** – американська феміністка, активістка руху боротьби з насильством. Серед її останніх праць – «Колір насильства» (2006), «Корінні американці та християнське право: гендерна політика непривабливих чужинців» (2008).

**Стархок (Starhawk, 1951)** – псевдонім Міріам Сімос (Miriam Simos) – американська письменниця, суспільна активістка, відома як теоретик феміністського неоязичництва та екофемінізму.

**Стентон Елізабет Кеді (Stanton Elizabeth Cady, 1815–1902)** – американська суфражистка, авторка Декларації почуттів (Declaration of Sentiments, 1848) – декларацію підписали 68 жінок і 32 чоловіки, які були делегатами Першого конгресу з прав жінок, що проходив у місті Сенека-Фоллз (штат Нью-Йорк).

**Стоун Люсі (Stone Lucy, 1818–1893)** – американська суфражистка, активний прихильник і організатор руху на захист прав жінок. У 1847 році Стоун стала першою жінкою із Массачусетса, яка отримала ступінь бакалавра у коледжі.

**Суковата Вікторія Анатоліївна** – доктор філософських наук, професор кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Автор більш 150 статей із теорії культури, філософії Іншого, гендерній теорії, постмодерністської теології, візуальних мистецтв і масової культури, історії війни. Серед спецкурсів, що викладає Суковата – «Вступ до гендерних досліджень», «Феміністська теологія», «Квір-теорія».

## Т

**Таорміно Трістан (Taormino Tristan, 1971)** – американська феміністська письменниця, редактор, диктор, радіоведуча, режисер порнографічних фільмів, представниця сексуально-позитивного фемінізму.

**Тейлор Лілі Енн (Taylor Lili Anne, 1967)** – американська актриса, прихильниця фемінізму «третьої хвилі».

**Тейлор-Міллер Гаррієт (Taylor Mill Harriet, 1807–1858)** – феміністка, англійський філософ. Основна праця – «Звільнення жінки» (1851).

**Трофімова Олена Іванівна** – літературознавець, член Спілки письменників Москви, викладач МДУ (кафедра культурології), головний редактор науково-літературного альманаху з гендерних досліджень «Перетворення», має понад 130 публікацій.

**Тьомкіна Ганна Андріанівна (1960 р.н.)** – російський соціолог, доктор філософії у галузі

соціологічних наук, професор факультету політичних наук і соціології Європейського університету у Санкт-Петербурзі. Спільно з Оленою Здравомисловою керує програмою «Гендерні дослідження» на базі факультету політичних наук і соціології Європейського університету у Санкт-Петербурзі. Серед наукових інтересів – гендерні відносини у пострадянських суспільствах, дослідження сексуальності, соціологія здоров'я та повсякденності.

## У

**Уїллард Френсіс Елізабет Керолайн (Willard Frances Elizabeth Caroline, 1839–1898)** – американська громадська діячка, феміністка та суфражистка, просвітитель і реформатор, засновниця і з 1888 року голова Всесвітнього жіночого союзу християнської поміркованості, була першим деканом-жінкою Північно-Західного університету в Чикаго. Серед її праць – «Жінка і помірність» (1883), «19 чудових років, або Нариси з життя дівчини» (1886), «Як досягти успіху: книга для дівчат» (1888).

**Уїлліс Еллен (Willis Ellen, 1941-2006)** – американська феміністка, лівий політичний есеїст, журналістка, музичний критик, на момент смерті – професор факультету журналістики Нью-Йоркського університету. Уїлліс написала ряд статей, в яких критикує антипорнографічний фемінізм за сексуальне пуританство, моральний авторитаризм і загрозу свободі слова. У своєму есе «Хтиві горизонти: це жіночий

просексуальний рух?» (1981) вона вперше вжила термін «просексуальний фемінізм».

**Уолкер Еліс (Walker Alice, 1944)** – афро-американська письменниця та феміністка.

**Уолкер Ребекка (Walker Rebecca, 1969)** – американська письменниця, феміністка, авторка терміну «фемінізм «третьої хвилі», дочка відомої феміністки Еліс Уолкер.

**Уолстонкрафт Мері (Wollstonecraft Mary, 1759–1797)** – англійська письменниця, філософ, феміністка. Уолстонкрафт відома своїм есе «На захист прав жінок» (1792), в якому вона стверджує, що жінки не є істотами нижчими за чоловіків, але здаються такими через недостатність освіти.

**Уоррен Карен (Warren Karen, 1947)** – американська екофеміністка, філософ, письменниця, завідувала кафедрою філософії у Макалістер-коледжі (Сан Пауло, Міннесота). Серед наукових інтересів – екологічні проблеми, етика, екофемінізм. Найвагомші праці Уоррен – «Екофеміністська філософія: західна перспектива» (2002), «Нетрадиційна історія західної філософії: бесіди між чоловіками та жінками філософами» (2009).

**Уоррен Мері Енн (Warren Mary Anne, 1946–2010)** – професор філософії, американська письменниця, відома своїми роботами з проблем абортів. Іноді її відносять до феміністок через тематику її робіт. Одна з її популярних книг – «Гендерцид: наслідки вибору статі» (1985).



## Ф

**Файрстоун Суламифь** (*Firestone Shulamith, 1945–2012*) – канадська феміністка, одна з основоположниць радикального фемінізму, засновниця кількох феміністичних організацій США («Радикальні жінки Нью-Йорка», «Червоні панчохи», «Радикальні феміністки Нью-Йорка»), авторка книги «Діалектика статі: аргумент для феміністської революції» (1970), що зробила значний вплив на подальший розвиток фемінізму.

**Фаусто-Стерлінг Енн** (*Fausto-Sterling Anne, 1944*) – американський професор біології та гендерних досліджень Університету Брауна (Провіденс, штат Род-Айленд). Серед наукових інтересів – біологія статі, сексуальна та гендерна ідентичності, гендерні ролі. Остання книга – «Стать / гендер: біологія у соціальному світі» (2012).

**Федерічі Сільвія** (*Federici Silvia, 1942*) – американський науковець, викладач і активіст, представляє гуманістичну марксистську традицію, є почесним професором і членом ради Університету Хофстра (Хемпстед, штат Нью-Йорк). Серед інших наукових інтересів – гендерні дослідження. Найвідоміша праця – «Каліббан і відьма: жінки, тіло та первісне накопичення» (2004).

**Френч Мерилін** (*French Marilyn, 1929–2009*) – американська письменниця, феміністка. Френч є автором бестселера «Жіноча кімната» (1977), який розійшовся тиражем понад 20 мільйонів примірників. Головною темою цього роману стала теорія фемінізму,

яку письменниця сповідувала в житті й активно використовувала у творчості. Серед її останніх праць – «Від заходу до світанку: світова історія жінок» (2008), «Улюблені діти (феміністські письменники-класики)» (2009).

**Фрідан Бетті (*Friedan Betty, 1921–2006*)** – одна з лідерів американського фемінізму «другої хвилі». Основна праця – «Таємниця жіночності» (1863).

**Фуллер Маргарет (*Fuller Margaret, 1810–1850*)** – американська журналістка, письменниця, критик, борець за права жінок, яскравий представник американського трансценденталізму. Її книга «Жінка в ХІХ столітті» (1843) вважається першим значним твором фемінізму в США.

## Х

**Хампсон Дафні (*Hampson Daphne, 1944*)** – британський теолог, працює в Університеті Сент-Ендрюс у Шотландії. Хампсон вважає, що християнство не є ані істинним, ані моральним, ані гендерно-чутливим. Тільки подолання патріархальної релігії, на думку вченої, має фундаментальне значення та призведе до емансипації людини. Серед її праць – «Теологія та фемінізм» (1990), «Священна, фемінна та французька феміністська теорія» (2007).

**Хардінг Сандра (*Harding Sandra, 1935*)** – американський філософ, феміністка, видатний професор у галузі освіти та гендерних досліджень в Університеті

Каліфорнії (Лос-Анджелес). Серед її останніх праць – «Наука і соціальна нерівність: феміністське та постколоніальне питання» (2006), «Науки знизу: фемінізми, постколоніалізми та модернізми» (2008).

***Хартсок Ненсі (Hartsock Nancy, 1943–2015)*** – професор політології в Університеті штату Вашингтон, філософ фемінізму. Хартсок відома своїми роботами з феміністської епістемології, найвідоміше есе – «Феміністська точка зору: розробка основ для специфічного феміністського історичного матеріалізму» (1997).

***Ходоров Ненсі (Chodorow Nancy, 1944)*** – американська феміністка, психоаналітик, соціолог. Вона написала ряд впливових книг, в тому числі «Відтворення материнства. Психоаналіз і соціологія гендеру» (1978), «Теорія фемінізму та психоаналізу» (1989), «Феміністність, маскуліністність, сексуальність: Фрейд і поза ним» (1994), «Сила почуттів: особистий смисл у психоаналізі, гендері та культурі» (1999). Ходоров вважається провідним теоретиком психоаналітичного фемінізму, є членом Міжнародної психоаналітичної асоціації, часто виступає на різноманітних з'їздах і конференціях. Багато років вона провела як професор на кафедрах психології та клінічної соціології в Університеті Каліфорнії, Берклі (пішла звідти у 2005 році).

«Відтворення материнства» вважається однією з найвпливовіших книг із соціології, за останні 25 років.

***Холланд-Куниц Барбара (Holland-Cunz Barbara)*** – німецький політолог, професор політології та жіночих досліджень в Університеті Гессену. Серед її праць – «Соціальний суб'єкт природи. Природні та гендерні відносини у визвольних політичних теоріях» (1994),

«Феміністська теорія демократії» (1998), «Характер сучасної епохи. Феміністське введення» (2014).

*Хоугланд Сара Люсія (Hoagland Sarah Lucia)* – професор філософії та жіночих досліджень Північно-Східного університету Іллінойсу в Чикаго. Серед її праць – «Садизм, мазохізм і лесбійський фемінізм» (1982), «Тільки для лесбійок: сепаратистська антологія» (1988), «Де кілька думок про турботу» (1991), «Лесбійська етика: на шляху до нової цінності» (1992), «Феміністичні інтерпретації Мері Дейлі» (2000).

*хукс белл (bell hooks, 1952)* – псевдонім Глорії Джин Воткінс (Gloria Jean Watkins) – американська письменниця, феміністка, соціальна активістка, заслужений професор англійської мови у Сіті-коледж (Нью-Йорк). У своїх феміністських публікаціях белл хукс концентрується насамперед на взаємозв'язку між расовим, класовим і гендерним пригніченням.

## Ц

*Цеткін Клара (Zetkin Clara, 1857–1933)* – німецький політик, діячка німецького та міжнародного комуністичного руху, одна із засновниць Комуністичної партії Німеччини, активістка боротьби за права жінок. Серед її праць – «Початок жіночого руху у Германії» (1906), «Виборче право жінок» (1907), «Жінка та її економічне становище» (1919), «Ленін і звільнення жінки» (1925), «Восьме березня – крок до світової революції» (1927), «Заповіти Леніна жінкам усього світу» (1930).

## Ч

**Чикаго Джуді (Chicago Judy, 1939)** – американська художниця, представниця арт-фемінізму, педагог і письменниця. Відома своїми великими інсталяціями, які присвячені ролі жінок в історії та мистецтві. У 1970-ті роки Чикаго винайшла термін «феміністське мистецтво» та заснувала першу феміністську мистецьку програму у США. У роботах Чикаго використовуються традиційні жіночі (рукоділья) та чоловічі (зварювання, піротехніка) навички. Шедевром Чикаго вважається інсталяція «Звана вечерея», яка знаходиться у колекції Бруклінського музею.

**Чоп Ребекка (Chopp Rebecca, 1952)** – доктор філософії, займається гендерними дослідженнями у релігії. Серед її праць – «Сила говорити: фемінізм, мова, Бог» (1989), «Феміністський теологічний прагматизм: соціальний натуралізм жіночого досвіду» (1989), «Збереження роботи: феміністська практика духовної освіти» (1995).

## Ш

**Шива Вандана (Shiva Vandana, 1952)** – індійський учений, активіст-еколог, екофеміністка.

**Шовалтер Елейн (Showalter Elaine, 1941 р.н.)** – американський літературний критик, феміністка, письменниця. Шовалтер є одним із засновників американського феміністського літературознавства, розвинула концепцію та практику гінокритики.

**Шуслер-Фіоренца Елізабет (Schussler Fiorenza Elizabeth, 1938)** – німецький римсько-католицький феміністський богослов, професор богослов'я у Гарвардській семінарії, співзасновниця та редактор журналу «Гендерні дослідження в релігії», стала першою жінкою-президентом Товариства біблійної літератури. Шуслер одна з перших запровадила категорію політичного у вивчення Біблії, запропонувавши «герменевтику підозри». Серед її праць – «На пам'ять про неї: феміністська богословська реконструкція християнських витоків» (1983), «Хліб не камінь: завдання феміністської біблійної інтерпретації» (1985), «Шляхи мудрості: введення у феміністську біблійну інтерпретацію» (2001), «Трансформуючи бачення: дослідження у феміністській теології» (2011), «Зміна горизонтів: дослідження феміністської інтерпретації» (2013).

## Ю

**Юкіна Ірина Ігорівна** – кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри гендерних досліджень у Невському інституті мови та культури (Санкт-Петербург).

**Юркова Олена Володимирівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології людини Російського державного педагогічного університету ім. О. І. Герцена. Серед наукових інтересів – психологія гендерних відносин.

## Я

**Янг Айріс Меріон** (*Young Iris Marion*, 1949 – 2006) – професор політології в Університеті Чикаго, засновниця Центру гендерних досліджень там же. Серед наукових інтересів особливе місце посідає гендерна проблематика та феміністська соціально-політична теорія.

Наукове видання

# **СЛОВНИК ГЕНДЕРНИХ ТЕРМІНІВ**

**Укладач  
З. В. Шевченко**

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний,  
Умов. друк. арк. 42. Гарнітура Neuristica.  
Зам. № 1246. Тираж 300 прим.

Видавець: Чабаненко Ю. А.  
Свідоцтво про внесення  
до Державного реєстру видавців  
серія ДК № 1898 від 11. 08. 2004 р.  
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39.  
Тел: 0472/56-46-66; 093/788-99-99  
E-mail: office@2upost.com

Друк ФОП Чабаненко Ю. А.  
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39.  
Тел: 0472/56-46-66; 093/788-99-99  
E-mail: office@2upost.com